

Яков Бродский ЖЕНИХ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка чотирнадцята

ВИДАВНИЦТВО «ДНІПРО»
КИЇВ — 1973

Janko Jesenský

ŽENICH
PAPUČA
ELENKA
PANI RAFIKOVÁ
KONIEC LASKY
ŠTVORYLKA ·
OTROCI
MAŠKARNY PLES
KOKETKA
SLNEČNÝ KÚPEL
STRAŠIDLO
STRACH
VYDAJ
VEČERA
SLOVO LASKY
BOZK
GAZDINÁ

Ze slovenčiny na ukrajinčinu preložila
HANNA PAŠKO

Янко Єсенський

ЖЕНИХ

**ТА
ІНШІ
НОВЕЛИ**

Переклала з словацької
ГАННА ПАШКО

З М І С Т

Вступне слово	
<i>Володимира Житника</i>	5
ЖЕНИХ (<i>Шкіц</i>)	17
ПАНТОФЛЯ	28
ЕЛЕНКА (<i>Нарис</i>)	48
ПАНІ РАФІКОВА	63
КІНЕЦЬ КОХАННЯ	90
КАДРИЛЬ (<i>Епізоди з містечкового життя</i>)	106
РАБИ	126
ВАЛ-МАСКАРАД	139
КОКЕТКА	148
СОНЯЧНА КУПЛІТЬ	157
ПРИВИД	164
СТРАХ	170
СВАТАННЯ	182
ВЕЧЕРЯ	190
СЛОВО КОХАННЯ	200
ПОЦІЛУНОК (<i>Сторінки щоденника</i>)	216
ЕКОНОМКА	225

Художник В. М. ДОЗОРЕЦЬ

Перекладено за виданнями:

- Jan ko Je se ns ký. Ženich a iné rozprávky,
Bratislava, 1953;
Jan ko Je se ns ký. Pani Rafiková a iní,
T. Sv. Martin, 1950.

И(Чехосл)
682

Є $\frac{0794-011}{M205(04)-73}$ 391-72

ПРО ЯНКА ЄСЕНСЬКОГО

Янко Єсенський увійшов у історію словацької літератури як талановитий поет і великий майстер реалістичної прози.

Творчість Єсенського, як і інших представників його літературного покоління — Тайовського, Тимриви, — знаменувала собою новий етап у розвитку словацького критичного реалізму.

Високий естетичний ідеал, демократизм письменника, прагнення відгукнутись на актуальні проблеми дійсності, глибоке розуміння людських характерів — усе це зробило його творчість помітним явищем у словацькій літературі.

Народився Янко Єсенський 30 грудня 1874 року в місті Турчанський Святий Мартин у збіднілій дворянській родині, яка ще міцно трималася старих традицій. Колись вона була місцевим осередком словацького політичного й культурного життя, а ще раніше, у XVII столітті, дала слов'янству відомого вченого й просвітителя Яна Єсеніуса.

Ця атмосфера словацького патріотизму й всеслов'янського єднання, вільнодумства та гуманізму, безумовно, мала великий вплив на формування світогляду майбутнього письменника.

Йдучи слідами свого батька-адвоката, Янко по закінченню середньої школи (1893) вступає до юридичної академії в Пряшеві. Згодом він продовжує навчання в Будапешті, і 1901 року, коли йому ще не сповнилось і двадцяти семи років, здобуває вчене звання доктора прав.

Саме в цей час, наприкінці 90-х років, на сторінках газет і журналів друкуються перші його твори — короткі оповідання та вірші. 1905 року виходить окремою книжкою поетична збірка під непретензійною назвою «Вірші». Своєрідним продовженням її будуть «Вірші II» (1922). Десяток прозових творів, розкиданих по газетних шпальтах, 1913 року збираються до книжки «Провінційні оповідання» — сміливої, дошкульної насмішки над усім міщанським укладом дрібнобуржуазного життя, настільки дошкульної, що місцевим властям містечка Бановці над Бебравою, де саме тоді Єсенський працював адвокатом, годі було це витримати, і вони виряджають письменника на Східний фронт. Янко Єсенський не став воювати проти єдинокровних братів-слов'ян і при першій же слухній нагоді здався в полон.

Підписи під віршами того часу дають географію перебування Єсенського в полоні: Україна — Харків, Катеринослав, Березівка; Сибір, Воронеж... Єсенський включається у визвольний рух за незалежну Чехословаччину, багато працює як публіцист, зокрема в редакції «Чехословака», видання, що виходило у Києві, бере участь у редагуванні газети «Словенске гласи», друкує в ній свої вірші, які згодом увійшли до збірки «З полону» (1917).

У цій книжці добре передано те, що її автору довелося зазнати, — полон, туга за далекою вітчизною, прагнення до її свободи, гнів до ворогів.

Про цю збірку критика писала: «Не було в нашій поезії з часів Яна Халупки поета таких мужніх настроїв, такого глашатая протесту, як Янко Єсенський». Цей протест вибухнув у поетові, детонований тією революційною обстановкою, в яку він потрапив. Проте події, що відбувалися на той час у Росії, Янко Єсен-

ський, як засвідчує його книжка спогадів «На шляху до свободи» (1933), так і не зміг до кінця зрозуміти. В його уявленні існував передусім народ, а не класи, і вихід Росії з війни він не зміг розцінити інакше, як втрату сильного союзника в боротьбі проти Австро-Угорщини. Він не приєднався до контрреволюційних чехословацьких легіонерів, але й не пішов слідами іншого свого співвітчизника Ярослава Гашека.

Повернувшись на батьківщину (1920), Янко Єсенський працює префектом у Гемері та в Нітрі, потім державним радником земського управління в Братіславі, а згодом його віце-президентом. Громадська робота забирає багато часу, і в перші роки Чехословацької республіки письменник пише не дуже багато. Він більше приглядається. Сп'яніння від уявної політичної незалежності своєї країни помалу проходить, натомість усе виразніше проступають суперечності нової держави. «А тепер, у перший же рік після здобуття свободи, спільну палицю, якою ми били численних ворогів своїх, ми розцпили на частини і стали лупцювати одне одного»,— згадував пізніше письменник. Цілісність народу виявляється ілюзорною, довкола різні партії з різними програмами, і жодній з них Єсенський не може віддати перевагу. Він воліє триматися нейтралітету, стояти обіч політичних незлагод. Проте це зовсім не означає покірності. Письменник жваво реагує на довколишнє життя. 1932 року він видає збірку поезій «Після бур» (до речі, більшість віршів, написаних у 30-і роки, так само як і створені за фашистської окупації, окремими виданнями побачили світ тільки після другої світової війни). Єсенський спрямовує свою сатиру проти бюрократизму, фарисейства, кар'єризму й корисливості новоспечених правителів буржуазної Чехословаччини. Його болісно вражає зубожіння, до-

якого дійшов рідний край внаслідок економічної кризи, вражає занепад моралі й демократії. Все це спонукало письменника з новою силою братися за перо.

Окрім поезій, Янко Єсенський створює у цей час широке сатиричне полотно суспільно-політичного життя Чехословаччини — роман «Демократи» (перший том вийшов 1934 року, другий — 1937). Що це сатира — видно вже з самої назви, взятої автором у лапки. У цьому романі відбився весь довголітній досвід і політичне кредо письменника. Як відомо, Янко Єсенський стояв на позиціях демократизму. Але демократизм існував для нього як поняття самодостатнє, що не впливає з громадських уподобань. Це поведінка людини, продиктована не соціальними, а моральними її позиціями. Справжній демократ для нього втілювався в людині освіченій, шляхетній, яка має мужність стати вище усіх брудних махінацій і політичної гризні, що точаться в лавах буржуазії.

Критикуючи буржуазну лжедемократію, Єсенський разом з тим і не подумав шукати іншої, справжньої демократії. Відтак і сучасне йому суспільство видається не винним у кричущому порушенні норм і правил людської поведінки, отож воно не підлягає знищенню, його треба тільки «вилікувати», «поправити», «спрямувати на путь істинну». Роль такого цілющого засобу Єсенський відводить сатирі та гумору.

Розповідаючи про роботу над романом, він зізнався: «У «Демократах» я хотів описати дріб'язковість і помилки, які проявляються як у хорошій, шляхетної людини, так і в маленькій обмеженій людинки...» В романі протиставляються доктор Петрович — демократ, що безнадійно загруз у пороках як у громадській діяльності, так і в інтимному житті, і доктор Ландик — «істинний» тип демократа, що проголошує рівноправ-

ність («ти пан, і я пан») і прагне встановити гуманні стосунки між людьми. Всі його добрі починання пови-сають у повітрі, та це його не зупиняє, він і далі уперто стоїть на своєму.

Основних тогочасних суспільних проблем Янко Бєсенський у своєму романі не поставив, але він переконливо показав усю гнилість, оміщаненість, безпринципність правлячих партій, фальш і демагогію державного апарату — від дрібних чиновників аж до президента. Його вбивчий сміх, нищівна критика буржуазних порядків, висока художня майстерність поставили роман «Демократи» поміж кращі надбаня словацької літератури.

З приходом фашистської окупації Янко Бєсенський замикається в родинному колі, пише поезії, спрямовані проти фашизму, хижака, що в сталевих пазурах затис його вітчизну, співчуває братньому чеському народові, який, так само як і словаки, опинився в скрутному становищі. Згадуючи у поезії «Пересторога» про призвідців національної катастрофи, поет пропонує поставити статую Зради, та раптом передумує: «Нехай замість статуї Зради стануть вісім фігур опришків». Поет вірить у перемогу свого народу і закликає словаків бити ворога «як не мечем, то кайданами». Вірші, що згодом склали збірки «Проти ночі» (1945) і «Чорні дні» (1948), були дуже популярні за часів війни. Їх переписували, передавали з рук у руки, вони були часткою тієї нелегальної літератури, що мобілізувала народ на Словацьке повстання 1944 року.

Останні вірші, сповнені глибокої вдячності, Янко Бєсенський присвячує Радянській Армії-визволительці. Від народно-демократичної влади він першим із словацьких письменників одержує високе звання Національного митця Чехословаччини. Помер письменник 26 грудня 1945 року.

Творчий портрет Янка Єсенського буде неповний, якщо не згадати його перекладацької діяльності. 1937 року, коли відзначалося століття смерті О. С. Пушкіна, Єсенський видав томик його вибраної лірики, під час війни переклав «Євгенія Онегіна», а по війні видав словацькою мовою епічні твори великого російського поета. Перекладав Єсенський М. Ю. Лермонтова, Сергія Єсеніна, Олександра Блока, зокрема його поему «Дванадцять».

Загалом творча спадщина Янка Єсенського багата й різноманітна. В особі митця поет і прозаїк весь час ішли поруч, були однаково талановиті, а через те важко одному із них віддати перевагу. Поезія і проза в нього взаємно проникають і доповнюють одна одну.

З поетичним доробком Янка Єсенського наші читачі мали змогу ознайомитися в антології «Словацька поезія», що вийшла 1964 року. І ось тепер перед нашим читачем ще одна грань творчості видатного словацького письменника — його майстерність у жанрі малої прози. Нею він дебютував, і вона була близька йому весь час. Мала проза Єсенського нагадує ранні оповідання А. Чехова: та ж тематика — міщанське та дрібночиновницьке життя, провінційні звички, — та ж оригінальність сюжетів, така ж стислість і віртуозність письма. Ці твори охоче друкувалися тодішньою періодикою. Коли вийшли в світ «Провінційні оповідання», вони невдовзі зажили собі слави найпопулярнішої книжки Єсенського і однієї з найпопулярніших словацьких книг взагалі.

На противагу до тієї словацької літератури, що існувала перед ним, Янко Єсенський раптом поглянув на світ зовсім іншими очима, своєю творчістю він зухвало «заземлив» літературу.

Про найскладніші і найсерйозніші речі: про народ і політику, про кохання й подружжя — він говорить

Просто, без фальшивої патетики, переводить це на реїки не книжково-взірцевих, а буденних переживань звичайних собі людей. Люди ці, звісно, різні за своїм духовним розвитком, належать до різних суспільних верств, але головне для Єсенського — накреслити виразний людський тип, проникнути в таємниці людського характеру. Він любить сильні, порядні натури, та провінційне життя не дуже щедре на них. Отож у полє зору письменника попадає здебільшого пересічність, міщанин. Це дуже вдячний об'єкт для гумориста, а гумор був невіддільний від світобачення Єсенського, як це засвідчує хоча б його книжка спогадів: навіть свій власний, часто нелегкий життєвий шлях бачиться йому в жартівливому світлі. Янко Єсенський вплив у словацьку літературу могутній потік оптимізму, дарма що у багатьох ситуаціях, як у Миколи Гоголя, це сміх крізь сльози.

Легко помітити, яке велике місце посідає в його ранній поезії та прозі тема стосунків між чоловіком та жінкою. Це не безневинні любовні історії. Те, що для читачів недалеких було передусім візитними картками пригод самого автора, що створювало йому славу неабиякого зальотника, під пером письменника перетворюється в обвинувальний акт. Справді, говорячи про речі, які за своєю природою повинні бути освячені чистотою і щирістю, а насправді вони стоптані в багні, письменник — хоче він чи не хоче — виступає проти свого суспільства, яке так спотворює найкращі людські пориви. За позірним великим коханням криється голий розрахунок, за доброчесністю, святенництвом — зрада й розпуста, за ідилічним родинним щастям — нескінченні сварки двох людей, таких далеких одне від одного.

Якщо вірити, що сплою кохання вимірюється справжня суть людини, то якими ніцими виявляються

міщани, коли прикладати до них цю мірку. «Раби» — називає Єсенський одну із своїх новел, і ця назва не тільки визначення того стану, в якому перебувало і перебуває багато людей, але й емоційна оцінка їх. Герой новели, бідний студент, якому офіційна мораль ще не встигла роз'їсти душі, каже своїй коханій: «І ви — рабиня. Рабиня ваших панів-батьків і суспільних звичаїв».

Саме щоб не бути подібним до них, Єсенський і намагається поставити себе над політику, над суєтність життя. Він свідомий своєї моральної переваги. Здається, що у дбайливо відтвореному ним світі малих людей письменник рухається дуже обережно, тільки б ненароком не зруйнувати його. Найкраще — це загубитися поміж своїми героями, не давати їм своїх оцінок, підвести до цього самого читача. І лише десь у ліричному відступі чи в окремії репліці котрогось із персонажів ми відчуваємо незриму присутність автора і його ставлення до кожного свого твору.

Янко Єсенський дуже охоче вдається до контрастів. Це виникає вже при згаданій конфронтації способу мислення героїв твору і способу мислення автора. Те, що нормальна людина вважає абсурдом, для дрібних люців — героїв Єсенського є нормою. І навпаки. Власне, у цьому гумор його творів. Єсенський не картає, не висміює, не вдається до гротеску, а зображає події, осіб, їх розмови, поведінку майже з фотографічною точністю. Але в тому й висміювання, тому й смішно, що про речі дріб'язкові мова ведеться поважно, бо саме так вони уявляються героям Єсенського. Перехід із сфери мислення дійових осіб до авторської часом робиться в самому кінці твору. І це також характерне для Єсенського-новеліста: несподівані повороти думки, розв'язки, внаслідок яких усі перипетії постають зовсім у новому світлі.

Висока майстерність, новаторство у освоєнні, здавалося б, відомих тем, життєвість, невимушеність кожної ситуації, соковита, розмовна народна мова,— усе це свідчення того, що Янко Єсенський — талановитий письменник-гумерист своєї землі, а його твори стоять у ряді найвищих набутків новітньої словацької літератури.

Володимир ЖИТНИК

НОВЕЛИ

ЖЕНИХ

(Шкіц)

Чуприк, доктор медицини, повертався додому з корчми. Він справляв свій день народження, справляв аж до третьої пополуночі. Була чудова зимова ніч. Світив місяць. Дорогу замело снігом, тільки чорніли проїзна частина та хідники. Невеличкі віконця будиночків по один бік вулиці мерехтіли при місячному сяйві, по другий — непорушно стояли в затінку. Крізь незагороджені садиби виднілося вдалині тихе замріяне поле. Воно ніби тануло за прозорим білим серпанком імлі, що поволі спадала на землю. Тільки подекуди мріли бліді великі плями лісів та пагорків. Плями що далі, то дужче ширшали та блідли. А ген-ген далеко зливалась у широку сиву смугу гірського ланцюга. По голих шпильях та схилах гір неначебто пливли білі химерні хмари — білів сніг. А понад усім тим — високе, безмежне, зеленаве небо, майже беззоряне.

Чуприк був невеселий, хоч і випив чимало.

«Яке безглуздя! — міркував він.— Третя година! Від завтра категорично припиняю ходити по корчмах. І то будь-що. Навіщо це? За цей час я міг би прочитати який-небудь видатний твір. І куди краще згаяв би час.

А тут — гайда до корчми. І ніякісінької тобі розваги. П'єш, п'єш, куриш та п'ятаєш. Дим. Очі тобі виїдає. І нудно тобі, а ти сидиш та й сидиш. Що той Штішак варнякав — то ж нісенітниця. Чистісінька нісенітниця. Усе, що ти почувєш,— балаканина, та й годі. І хоч ти знаєш, що нічого не навчишся, що не розважишся,— все одно ідеш, і дихаєш отрутою, і п'єш казна-що. Час марнуєш, гроші марнуєш, здоров'я марнуєш. Невже тобі замало, що людина сама по собі стопається,— то ти ще й допомагаєш собі, хочеш швидше дуба врізати. А от коли б ти мав удома молоду статечну жіночку...»

Чуприк знову затужив за власною, самовідданою, законною дружиною. Недаремно сьогодні пили за те, щоб він якнайшвидше одружився. Щоб цього року їх було вже двійко — він та вона. Знову роз'ятрила йому серце давня мрія... Ось він приходить додому. Звісно, не о третій, а о десятій. Дружина ще не спить, читає. «Звідки це ти?» — запитала б вона. «З казино, серденько,— відповів би він.— Адже ти знаєш, що в мене іменини, тож я їх відзначив». І він поцестив би її по щічці. Які в неї гарячі щічки! Які гарячі вуста! Яке б усе те було добре, яке чудове!

А тим часом удома холоднеча. Безладдя. Коли б оце зараз у тій корчмі світилося, він подався б хильнути чарочку коньяку. Навіть Чуйний має гарну жіночку. А хіба той Чуйний мужчина? Таке собі щось... Дроздик, колега, також має жінку. А який же той Дроздик плапак! Тільки я такий самітний. Навіщо мені йти додому? Ліпше вже зійти додолу. Може, трапиться яка корчма — з веселим людом.

Чуприк повернувся.

Знайшлася й корчма. Хтось співав у тій корчмі. Чуприк увійшов. Тров митників сиділи біля столика, вкритого червоною скатертиною. Один з них був літній,

сивий, двоє інші — зовсім молоденькі. Старий співав. Дим дешевого тютюну, змішаний із смородом часнику та олії, приголомшив Чуприка.

«Хай йому грець! — подумав він.— Коли вже я тут, то вип'ю чарочку й піду собі. Еге ж, а міг би я вже бути вдома. Чого це я швендяю?»

Митник урвав пісню, спантеличений появою добродія в довгому чорному пальті та окулярах. Чуприкові кортіло запитати: «А чому це ви, добродію, замовкли?» Але він подумав: «Мені до цього байдуже. Адже ми незнайомі. Може, він напідпитку, то ще вилає мене».

— Що бажаєте, добродію? — запитав його офіціант у капцях та брудному чорному одязі.

— Чарку коньяку.

— Слухаю.

А проте, краще було б, мабуть, замовити чаю. Краще гріє. Коньяк, напевне, буде поганий. Та й здоров'ю зашкодить. Чай з цитриною найкраще.

— Гей, стривайте-но,— гукнув Чуприк.— Принесіть чаю!

— Будь ласка! — озвався офіціант.

Напевно, мнше півгодичи, поки вони той чай приготують. А от коньяк принесли б миттю, і я міг би піти спати. Сморід нестерпний... Три чверті на четверту. Годинника майже не видно через отой дим.

— Офіціанте! Послухайте! Принесіть мені таки коньяку!

— З чаєм? — запитав офіціант.

— Ні, самого коньяку.

— Будь ласка.

«А я оце міг би вже спати,— міркував Чуприк.— До дев'ятої нізащо вже не висплюся. Яке це безглуздя, що я отут швендяю. Навіть тварина ніколи не поміняє день на ніч, а ніч на день. День — це день, ніч — це ніч. На все свій час. Тільки в людни часу завжди доволі. Хай

Йому грець, тільки людина не знає міри. Наймудріша істота — і найбезглуздіша. Мовби розум протистоїть на терезах природі. Що більше кладеш на шальку розуму, то більше здається, що та, друга шалька порожня. Ми ушляхетнюємося, а стаємо нешляхетні. Хочемо стати кращими, а стаємо гіршими. Ми притлумлюємо в собі все, що є в нас доброго й людського, і ми лихі, фальшиві, нікчемні. Ні люди, ні тварини. Казна-що — покручі якісь. Хіба мені потрібен зараз коньяк? Мабуть, його оце саме готують, тому й не несуть. Але що вже напевно, то це те, що я повинен одружитися... Тридцять п'ять років не надто багато. І я поважна людина».

Принесли коньяк. Чуприк сьорбнув і знову замислився.

Який молодий був він тоді. Ноги були не такі важкі. Крила. Не ходив — літав. Заіграшки блукав гірськими пасовиськами з рушницею за плечима. Стрибок — і вже біля глибокої ущелини. Спорт, витівки. Потім вона. Тоді йому спало на думку одружитися. Молоденька, невеличка на зріст, білява. Зовсім маленька, тендітна й гарна. Носила жовтий жакетик з широкими рукавами. Білу муфту, біле боа, крилатий жовтий фетровий капелюшок з великим білим пером. Вона була перша дівчина, що йому сподобалася. І тоді він подумав: «Досить гульні та веселого життя. Людина мріє про тихе, рідинне життя. Одружуся з нею, дівчина гарна, скромна. Добра буде з неї дружина». І заходився готуватися до того, що одного разу заговорить до неї, освідчиться в коханні... Купив дві гарні шафи, сім стільців, столик і — залишався парубком... Ще треба кілька килимів у кімнату. Купив килими, потім завіси. Два ліжка... Вона буде добра жіночка. Тільки конче треба познайомитися з нею ближче та освідчитися у коханні.

— А якої ти думки про Аничку Дюрдікову? — запитав він одного разу в свого приятеля.

— Вродлива, але кокетка.

— Та яка ж вона кокетка? Скромна дівчина.

— Мені Елена більше до вподоби. Має шик. А як вона говорить! З нею не занудьгуєш. Сама тобі дотепність.

Чуприк здивувався, чому це він досі не звертав уваги на Елену. Елена має гарну поставу і, як видно, чималі гроші, а от Аничка, мабуть, трохи замала на зріст. Вона йому не до пари, напевно, значно привабливіша як жінка. Кокетки небезпечні. Вони кохають не одного, а усіх, хто має більш-менш пристойну зовнішність. Треба буде познайомитися з Еленою і придивитися.

— Мабуть, вам слід було б одружитися,— завважив йому якимось сусіда нотар.

— А з ким, на вашу думку?

— Я на вашому місці, знаєте, з ким одружився б?

— З ким?

— З Маришкою Стуглих. Дівча працює, без принципів. Скромне дівча — варте п'ятнадцяти тисяч готівкою. Та ще й темперамент. Гарна й не дурна. Я на вашому місці взяв би тільки її. Вона саме для вас.

— Ота білявка? Ота з сягнестим кроком?

— Отаж-то.

«Непогана дівчина,— міркував Чуприк.— Адже якусь треба таки взяти. Маришка Стуглих нічогенька собі. Зайду мимохідь до їхньої крамнички. Там найзручніше з нею познайомитися».

Пішов раз. Пішов удруге, втретє, потім ходив щодня, бо йому від першого ж разу здалося, що він усі свої думки й геть усю свою душу залишив на вагах прилавка.

— Панночко, ви так спритно обслуговуєте і ніколи не зважите з походом. А мені ви теж хіба не зважите з походом? — запитав він її одного разу.

— О, вам — то інша річ!

«Я закоханий,— думав він,— геть закоханий. І вона

також. Коли б ні, то не зважила б мені з походом, принаймні не сказала б нічого. Проте треба їй сказати, що я її кохаю. Інакше-бо вона не зрозуміє. Як їй скажеш ні сіло ні впало: виходь за мене. Спершу треба сказати: я тебе кохаю. Тільки годилося б, мабуть, спершу познайомитися з Еленкою. Можливо, вона більше сподобається. Вона, на вигляд, вишуканіша. А Аничка така тендітна, така маленька. Вона просто-таки надихає людину... Вчора дивилася, дивилася. Позираю — на кого б то, виявляється,— на мене. В неї такі гарні очі. Але, мабуть, найдужче мені подобається Маришка Стуглих. Долею вирішено».

— Ти залицяєшся до Маришки? — запитав його одного разу старший брат.

— Я не залицяюся. Я так собі.

— А там уже чекають на твоє освідчення.

— Облиш!

— Я оце допіру був у них. Але ти не шаленій. Маришка — добре дівча, проте, як на мене, то краща Елена бургомістрова. Має гроші. Коли можеш вибирати — вибирай найліпше. На всьєнє життя купуєш. Крам застаріє. А ти не зможеш його викинути — ото ж він і драгуватиме тебе. Я особисто ніколи не дивився б на жінку — тільки на її посаг. Майно, дорогий брате, для мене — найголовніше. Я сказав би: дружина — це посаг. Ти гадаєш, що наші панійки цінують у тобі людину, особистість? Де ж пак! Їх цікавить твоє становище та перспективи їхнього заміжжя. Пумо, підійди до неї та скажи: «Я вас кохаю, але не одружуся з вами. Я хочу тільки цілувати вам рученьку та кохати вас духовно!» З тобою навіть розмовляти не будуть. Геть уся жіноча духовна краса, її кохання, її відданість, її вірність ґрунтуються на бридкому егоїзмові. А коли вона й вийде заміж, то хіба кохає свого чоловіка? Хіба то кохання? Кохає його про людське око, бо так го-

диться. Але зраджує навіть подумки. А щоб жінка всеьке життя зберігала лише для єдиного чоловіка свій погляд, свої щічки, вуста, серце, душу і всі свої думки — е, братику, то вже дзуськи. На таке жінки не здатні. Отож-бо дивись на посаг, а не на жінку. Кажу тобі, там на тебе чекають.

— Але ж я... Я був кілька разів у крамничці й нічого...

— Оце мене й здивувало. Адже ти людина розумна.

— Та що я...

Тим часом він міркував собі: «Отже, вона пішла б за мене, коли б я забажав. Брат верзе дурниці. Чоловікові завжди хтось більше до вподоби, а хтось менше. І жінці також. Ні-ні, Маришка добра дівчина. По обіді я піду туди, але поки що не освідчуся. Треба зачекати. Адже це важливий крок. Я, скажімо, не люблю подорожувати, а вона раптом любить подорожувати. Тож я мусив би подорожувати з нею — і так поки й віку мого. Або, приміром, вона полюбляє пончики, смажені в маслі. То мав би я їх щопеділі. Зрештою, це ще можна владнати... Але поки що я людина вільна. Роблю, що мені заманеться. Відчув спрагу — ідеш до корчми. Коли тобі до вподоби — сиди собі. А то потім бігай, доповідай. Серденько, я йду до казино, моя люба, мені треба на консультацію. Або тобі закортить грати в карти — просидиш до ранку. А як потім виправдовуватися? Найкраще чоловікові нежонатому. Зачекаю ще трошки з одруженням».

Тим часом познайомили його з однією вродливою дівчиною — Беткою Жаровою. Вона, до речі, успадкує по дядькові тисячі, має будинок з великим садом.

«Мабуть, варто посвататися до цієї. Що й казати, мені потрібна дружина. А що, як я, скажімо, занедужаю, хто мене догляне? Моя бабця, хоч і вельми добра душа, проте дружина, власна дружина, таки якось ближча... Щоб улаштувати життя, треба мати дружину».

А спокійне життя — яка це радість! Тихесенько, приємно спливає час. Ти маєш власне царство — власний дім. Він замінить усі корчми та гулянки. Треба з нею познайомитись ближче. Вона гарна дівчина. Брат правду каже, що воно таки краще — мати гарну жіночку і грошенята. Гроші справді вельми приємна річ».

Якось до крамнички зайшли дві елегантні, стрункі панійки. Обидві біляві, з вузькими обличчями, великими очима й густими бровами.

— Мої приятельки, — мовила Маришка. — Панночка Зофка та панночка Габрієла Дікова. Ян Чуприк. Заходьте, прошу вас. І вас, пане. Прощу.

Зайшли до зали.

«Елегантні панійки, — подумав Чуприк. — Ота, менша, вродливіша. Ото якби пройтися з нею понід руки вулицею. Усі помітили б. Краса... А які манери. Які вони стрункі — мов тростинки».

— Чи надовго ви до нас завітали, добродійки? — запитав Чуприк.

— На два-три тижні.

— А тоді додому?

— Додому.

— Ви будете оздобою нашого товариства.

— Ах, у вас багато гарних дам.

— Гарного ніколи не буває забагато.

«Ота, молодша, мені пасувала б, яке чудове дівча!»

І диво дивне: за тиждень Чуприк уже залицявся на всю широчінь. Зачув, що будуть і грошенята. Але панночка Зофка подобалася йому й так. Його вабила її зграбна постать. Він уже уявляв собі, як вони наймуть помешкання і житимуть тихо та скромно. Робитимуть візити. І у себе прийматимуть. Він елегантно умеблює свій лікарський кабінет. Придбає усілякі інструменти. Вивісить гарну табличку. Передпокій. Ілюстровані часосиєси, плюшеві крісла. Там стоятиме трюмо для дам.

Три вішалки. А як матиме багато грошей, то купить собі автомобіль. Викличуть його до сусіднього села, він приїде автомобілем. Гарне то буде життя. «А чому б їй не піти за мене? Я маю диплом. Він вартий її тисяч. Зроблю візит. Треба мені нарешті одружитися».

Він причепурився. Застромив гвоздику в петлицю й найняв фіакр. Треба бути елегантним.

— До Кулінів,— недбало кинув візникові, сідаючи до фіакра. Вмостився зручно й витяг сигарету. Червона гвоздика, недбало застромлена в петлицю, тремтіла й духмяніла. «Вони, здається, мешкають у Кулінів,— подумав він.— Так казала Марішка. Стривай-но, адже на мене чекають у неї, то чому ж я їду з візитом до Кулінів?»

Фіакр завернув на іншу вулицю. Будинок Кулінів з балконом і великими кактусами в кам'яних вазах уже видно. На балконі були люди. Дами. Дві дами. Там він зупиниться. Вони дивитимуться: хто це? «А мені, власне, слід було б зупинитися перед крамничкою, де на мене чекає Марішка. Виїду з фіакра, постукаю. Ото вони здивуються!»

— Ідьмо далі! — гукнув він візникові.

— Хіба не до Кулінів?

— Спершу далі, та чимшвидше!

Він уклонився панночкам. Вони відповіли усмішкою. «Гарні вони, гарні. Треба зайти,— думав він.— Он там завернемо й поїдемо назад! Не знаю, яку з них вибрати. Та, вища на зріст, трохи огрядніша й делікатніша в поводженні. Треба зайти».

— Повертай!

Фіакр повернув назад. Візник запитав, куди їхати. Чуприк не знав, що відповісти. Коли він не заїде до Кулінів, але накаже їхати до них, візник здивується. Та й, крім того, треба з'ясувати напевно, чи є гроші. Може, вони й поважні дами. Але мають бути ще

й багаті. І брат казав. Кінець кінцем, коли й ні,— вони елегантні й витончені.

— Зуиніться перед будинком Кулінів.

Візник кивнув головою. За хвилику вони зупинилися перед великою брамою. Чуприк висів, постукав, і його зустріли з гучним захватом. Тільки панночки були якісь стримані й холодні. Старий Кулін знав, звідки вітер віє. Молодий пан прийшов поглянути на панночок. Чуприк лише тоді, коли вже сидів у кріслі, збагнув, що устругнув велику дурницю. Адже досі він жодного разу не був у Куліна. А приїхали дві дами — і він тут як уродився. І не завітав, а увіпхався, мов ведмідь. Усе видно, як на долоні. Як же виплутатися з цієї халени?

— ...Ми збираємося поставити спектакль,— почав Чуприк.— Яку-небудь п'єсу, тож я й прийшов спитати, чи панночки нам не допоможуть.

— Але ж ми не тутешні,— озвалася вища на зріст.

— Адже тут так багато дам...

— Бачите, мої вельмишановні дами, ми хотіли б поставити велику п'єсу, в якій багато дійових осіб. Отож чи не змогли б ви...

Дами, однак, не могли. Вони мають намір побути тут лише місяць, а це дуже короткий час. Чуприк дуже їх умовляв, а подумки дякував богам, що той послав йому чудову думку. Він попросився. Поцілував дамам ручки. Старому щиросердо потиснув праву руку.

— Додому! — гукнув візникові.

Дома впав на канапу і заходився лялти себе. «Я йолоп, йолоп, йолоп! Коли вже я був там, то мав би все-таки поводитися солідно. Яка легковажність, яка легкодухість! Або я одружуюся, або ні,— філософував Чуприк.— Коли так, то для цього мені потрібна жінка. Ясна річ. Поглянути на дівчат — не сором. Де там Маришці рівнятися до Дікових. Треба мені навідатися туди ще раз».

Але поки Чуприк зібрався ще раз навідатися, паночки поїхали. Маринка зустріла його холодно. І йому раптом здалося, що він втрачає ґрунт під ногами. Що щастя зрадило його. А може, посвататися до Анички Дюрдікової? Але до неї вже ходять якийсь багатий крамар. Тут нічого не буде.

— А яку ж це радив брат? Елену бургомістрову. Треба податися туди. Вона гарна дівчина. Буде з неї добра дружина. Піду... Я повинен одружитися. Неодружений розчиняється в суспільстві мов ефір — не видно його...

Чуприк закуняв над коньяком. Його збудив спів митників. Глянув на годинника — шоста. Треба йти додому. Жахливо. Хіба це життя? Тепер знову чалапай у такій холоднечі цілий кілометр. Але треба, треба. Гарний же я буду цілий день! Чаю конче треба випити. Холодно.

— Принесіть чаю, офіціанте!

«А поки принесе, то чому б мені не викурити ще сигару. Приємно буде. Ех, пусте! Хіба це життя! По корчмах. Більше мене тут не побачать. Я передумав. Зрештою, мені треба одружитися. Завтра неодмінно зайду до Наташки... Вона дівчина здорова, вродлива і хазяйновита».

І він закурив сигару.

ПАНТОФЛЯ

Усі ви під пантофлею, панове. Даремно приховуєте це. І випили б ви, й посиділи б, і подискутували б. Так добре сидіти, пити й дискутувати, але стрілка годинника рухається. І ота стрілка не безневинна: з нею рухається, страхає, погрожує жіноча рука. Отож-бо.

Чи пам'ятаєте Явора, трактирника? Ви не пам'ятаєте. А я його повік не забуду. Він у мене перед очима. Велетень. Широкий, огрядний, високий. Червона турецька феска з китичками, зсунута на потилицю. Велике, кругле, червоне безвусе обличчя. Голомозий. Короткий піджачок, короткі штани, і все на ньому коротке та вузьке. Він підходить до кожного столу, відсапується, вітається, розмовляє, посидить хвильку, підводиться і йде до наступного столу. І біля кожного столу вітається, сміється, розмовляє та п'є, безупинно п'є — і завжди тверезий та веселий... Де ти подівся, Яворе? Де поділося чудове яворівське пиво, вино та гуляші? Де твоя світла, чиста корчма? Після того, як ти пішов, життя стало — хоч з мосту та у воду. П'ємо помні. Ех, панове, панове! Ви в цьому винні. Невже вам не шкода його?.. Вже самий вхід до трактиру...

Широкі високі двері, світла велика кімната, друга, третя. Білі круглі столики з накрохмаленими скатерками, запальничками та підставками на шиво. Жовтенькі рівненські солоні роглики з кмином. Спарені пляшечки на олію та на оцет. Сільнички. І все лискуче, чистісіньке. Люстра...

А проте ти не маєш змоги розглянутися до ладу. До тебе загукають одразу трос:

- Ваш слуга покірний, добродію!
- Моє шанування!
- Вітаємо!

Це служники. Мимоволі озирнешся, чи не йде за тобою якийсь міністерський урядовець або принаймні якийсь мудрий суддя з окружного суду. Ні, не йдуть. То звертаються саме до тебе. Знімають з тебе пальто, беруть паличку, кашелюх. І неабияк, а витончено, делікатно. Геть ошелешать тебе. Навіть глянеш собі на жилет — може, там висить у тебе подвійний золотий ланцюжок? Ні-ні. То вже такі служники. Бачать з твоїх очей, де ти бажаєш сісти, і заподажливо обтрусять серветкою місце. Уклонившись, запитають у тебе:

— Що зволите, вельмишановний пане?

А ти вже думаєш, що ти й справді пан, і кощилиш губу. Холодно, з гідністю замовиш собі келих пива. Знов уклін. Принесли тобі пиво. Уклін. Допив ти пиво. Вони знову приходять, уклоняються — чи не бажаєте ще келишок? Замагудуєся тобі, скажімо, трохи почитати. Стукнеш двічі пальцем по столику, і, наче ти на якийсь прихований гудзик натис, — одразу ж з'явиться перед тобою служник. Ти тільки скажеш або покажеш — і вже маєш. Отакі-то служники!

А гості так і сунуть. Там побачиш націоналістів. Там побачиш тих, що зреклися своєї нації. Там — столична аристократія з судів, з сирітської столиці, з юридичної столиці та податної управи. Там — інтелігенція і менш

Інтелігентні. Бо в нас взагалі неінтелігентних немає. Там вони вранці, до обід і під час обіду. Там вони по обіді, ввечері і вночі. Несила людині втриматися, коли вона проходить повз Явора. «Вип'ю,— думаєш,— келишок»,— і заходиш. Але ж нації! Мусиш випити три келихи — такий то нації. Або ж тебе приваблять нахощі гуляшгу. «Ех, що там — один гуляшик не завадить апетитові». Увійдеш і з'їси. Словом, мусиш увійти. Не можна втриматись... І завжди тобі приємно, солодко на серці і в плунку.

Така ж сама розкіш і вночі. Сяють три великі ацетиленові лампи. Чистісінько тобі сонячне світло! Явор не скнарує, коли йдеться про почуття гостей. Інші — скнарують. Прикрутять усі лампи й залишать одну лампочку, коли піде, скажімо, якийсь асесор, що приходить коли-не-коли, зате п'є з найкращого келиха. А ти сліпни, бо ти — не асесор.

Ах, вночі, вночі! Вночі там просторо й вільотно. Ті, хто мусить іти, йдуть знехотя. Усім шкода йти звідти, але що вдієш — треба. Домашній уклад цього вимагає. А той, хто може підкувати жіночку ласощамн,— той, будьте певні, залишиться. Атож, купить ласощі і залюбки залишиться. Адже у Явора ліпше, ніж удома.

Залишається й молодь, золота молодь. Однодумці — друзі й товариші, в котрих бурхає кров і бажання.

І наче замість серця в тебе — музичний інструмент. Озветься в ньому спів, перелетить на уста — і лине, лине...

Приємна корчма, знаменита корчма.

А Явор — веселий. Чому б то йому не веселитися! Ніхто не може йому зашкодити. Не раз здавалося вже, що буде зле.

Злощасні вибори!

— Явор голосував за уряд.

— Та ти що? Явор?

— Явор.

— Та це ж поглум!

— Поглум!

— Він побоюється за корчму...

— Але ж це скандал! Хто ж, власне, його підтримує? Ми. Хто ж до нього ходить, як не ми? Ніхто. Це скандал! Не годилося б нам до нього ходити. Це вже — зрада.

— Та, звісно, будемо бойкотувати!

Скликали нараду. На нараду прийшли геть усі. Тривали запеклі дебати. Ентузіазм був надзвичайний. Тільки дехто вагався. А то наче святкували велику перемогу. І всі, до речі, гудили Явора. «Ех, чого ви сподівалися від Явора? Адже в нього навіть вино не справжнє. Чорт знає, де він те вино купує. Та й пиво нічого не варте. Завжди якесь рідке та нечисте. То ми самі собі все вигадали. А насправді все в нього — помії. І отак-то він нас зрадив! Адже це — поглум. Ми й самі не знаємо, яку маємо силу. Коли ми міцно триматимемося гурту — ніхто нас не здолає. Треба підтримувати своїх. Еге ж...»

А на третій день погодився вилити нані адвокат Жарко, якого мучила спрага. Зайшов він до Явора.

— Та я за поспіхом геть про все забув,— сказав він, коли йому завважили.

Нагодився другий, третій, і вони геть про все забули. «Коли нас застукають на гарячому, то скажемо, що ми геть про все забули,— думали вони собі.— Принаймні хоч вип'ємо».

Четвертого застукали вдома за пляшкою пива.

— Чим це ти п'єш? — запитали його.

— Яворівське.

— Але ж...

— Коли принести додому, то це не суперечить принципіві. Це — цілком інша річ,— зазначив він.

— То я й собі замовлю.

— І я теж.

— А чому б не замовити? Це така дрібниця...

З'ясувалося, що не тільки той пан, а багато хто піли вдома. Пан Чулек, аптекар, тримав у коморі цілу сулію. Там він і споживав пиво, аби його не застукали на гарячому.

— Коли це дрібниця, то хай собі буде дрібниця,— сказав дехто.— У такому разі ходімо та вип'ємо пива.

— А й справді.

— Коли вже старі не дотримують принципу, то чому б ми мали дотримувати? — сказали молоді.— Ходімо до Явора. Ходімо! Нумте ходімо!

І знову було як колись. Знов тільки Явор та Явор. На Павла — всіх знайдеш у Явора. На Яна, Йозефа, Дюра — всі там. Продав хто добре картоплю або вола — гайда до Явора. Народився комусь син — святкують у Явора. Виграв хтось процес — веселиться в Явора. А програв — розганяє смуток у Явора. А хоч і не було на те причини — все одно всі, як один, були в Явора. Одне слово, усе було як колись. І так тривало доти, доки...

Сидів я ввечері вдома. Працював. Хтось постукав у двері.

— Прошу.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати ввійшла низенька, черевата постать з великою, втиснутою в плечі, головою. Широке червоне обличчя з манюсінкими вусиками й товстим підборіддям. Розхристане довге чорне пальто. Широкі вилинялі штани й великі жовті черевики. В одній руці він тримав білий капелюх і грубу чорну палицю. Другою притримував клямку, не зачиняючи дверей.

— Здоров будь. Добрий вечір! — мовив він.— Не пізнаєш, га? Гаразд, нумо гарненько придивися!

Він розмовляв спроквола й сміявся, як опасисті люди, жотрі через свою коротку шню не можуть ані чітко розмовляти, ані голосно сміятися.

— Таж це ти, Таравий! Здоров будь, друже! — вигукнув я, пізнаючи свого колегу по університету.

Він скинув пальто і сів. Хатня господиня приготувала чай, і ми з Таравим захопилися розмовою. Власне, говорив тільки він, а я слухав його. Він приїхав з містечка Мельниці. Його дружина хоче переїхати до нашого міста. Він шукає пристойне приміщення. Боже, аби тільки він знайшов! Йй-бо нічим не догодиш — наче вона графиня яка.

— Коли б ти тільки її послухав,— мовив Таравий і підвищив голос: — «Ти, ведмедю, чого не застебнеш жилета?!» Тобі я можу про це розповісти як другові,— вавважив він, звертаючись до мене.— «То чому ти не застебнеш жилета? Нечупара. А цю пляму де ти посадив? Сидить удома, а геть задрипався. Ач ведмедюка! Знову ти хронака давав! Очі запухлі й червоні, а онде смуга від подушки. Всі ви такі. Заскнілі, брутальні, невиховані. Та ви принаймні умнваєтесь? Грубі, зашкарублі, жорстокі. Чому ти не вдягнеш до театру фрак? Приходите з візитом у чоботях...» І отак усі для неї — неотесані, позбавлені смаку. Прийде до мене який молодик. Вона одразу ж про несмак. Бачте, занадто ви молоді. Незугарні зайти в розмову легенько, весело. «Ви марудні, недорікуваті. Просто непристойні. Гадаю, що це через брак салонного виховання. Розтринькали природний розум і чините неподобства. Вам на все наплювати»... А коли прийде якась дама, вона теж одразу ж почне: «Еге ж, вбрання гарне, елегантне. Витончений капелюшок, черевички. Все аж сяє. Аби от тільки і внутрішньо ви були такі охайні та бездоганні. Бо ви приходите до товариства, розмовляєте, рухаєтесь, і вже видно: самий несмак, незграбність...» Усіх ця баба

повчас. Пробач, що я так кажу про свою жінку, але життя моє — то тортури. Посковзняется мені нога на паркеті — вона репетує: «Ах ти ж, незграбо, чи ти ходи-ти не вмієш?» Випростаюся ненароком, аби трохи за-терпіли руки-ноги відпочили, — вона гримас: «Сякий-та-кий, неприємний!» Засвищу — знову неподобство. «Чи ти дрізд який, га? Видно, що ти не ходив до салону». Покладу капелюх на стіл, їм рибу ножиком — знову ся-кий-такий. Тьху!.. А ще говорить про інших жінок, що ті плетухи. Мовляв, не мають чого робити, то й пле-щуть язиками, оббрікують людей. Витончена жінка цього не робитиме. Ех!.. Але сьогодні ми з тобою вип'ємо, еге ж? Вона приїде післязавтра! Ходи, братику! Не гаймо часу. Мерщій!..

Він поглянув на годинника. Було пів на дванадцятку.

— А й справді, братику, ходімо. Вип'ємо. Коротка моя воля. Повечеряємо що-небудь і вип'ємо пляшечку, другу, третю...

Ми вийшли на вулицю. Чудова місячна ніч. Місяць стояв посеред неба. Не вповні, а наче недбало від-крайний буханець. Повітря холодне, але чисте, незайма-не, без порохинки, як то вночі буває. Йшли ми поволі, і кроки наші відлунювали. А як зайшли за ріг, то від-разу ж почули, ніби десь за будинками, далеко в полі, щось тихесенько гугонить.

— Що то дзвенить? — запитав Таравий.

Ми зупинилися й прислухалися. Позаду нас, на тому боці вулиці, озвалися кроки. У темряві ми уздріли огрядну низьку постать у короткому пальті, з підборід-дям, задертим угору, з руками в кишнях і палічкою під пахвою. Постать підходила ближче. Похитування головою і сягистий важкий крок були мені знайомі. Забіліло обличчя, зблиснули окуляри, з'явилися обвис-лі вуса. Та це ж адвокат Франьо!

— Агов! Куди це ти, Франьо? — гукнув я.

Франьо зупинився.

— Хто ви? — відгукнувся.

— Спраглі.

— Ну, то гайда!

Ми перейшли на інший бік. Я відрекомендував Таравого.

— А ви теж п'єте?

— Аякже, — відповів Таравий.

— Люди щоразу перед іншими роблять застереження про якісь особливі принципи. Я, проте, людина досить нормальна, отож і сам вип'ю.

Було видно по ньому, що він уже випив, але крокував упевнено й поволі.

— Вип'ю. Залюбки вип'ю. Вино — моя єдина втіха в житті. Я його люблю і любові своєї не приховую. А це старим бабам не до впадоби. Я щиро кажу, що п'ю, бо люблю пити. Я плачу за свою втіху, але вона не покине мене й не зрадить. Прийде, коли захочу, прожену її від себе, коли вона мені набридне. Жінка вас покине, дівчина плакатиме, коли ви її покинете. Клопіт, докори сумління. З Альби можете впасти, і поки падатимете — мучитиметесь. Кінь може понести, візок — розбитися вщент; граючи в карти, можете з глузду зсунутися, а от вино, панове, кажу вам, не зрадить. То ви йдете до Явора? Не зрадить. Воно завжди ясно-золоте, завжди хвилює, завжди, скуштувавши його, забудете, що люди — злі й мерзенні, що життя — погане, нікчемне, дурне. Забудете, що є заздротці на світі й що ви загрузли в боргах. Ходімо швидше, панове, коли ваша ласка... То бас гуде... Саме таке і життя — ніби чути здалеку бас, і нічого більше. Ду-ду-ду... Свиня рие в сажі, думаєте ви. Але вип'єте вина, і життя заграє вам бездоганним, повним оркестром. Сама гармонія...

Ми наддали ходи. Крім гудіння баса, почули ми ще

й свист кларнета, потім контрабас — без першої скрипки, потім знову кларнет — соло, потім цимбали — соло, потім усі інструменти разом.

Гей, під костьолом музики грають,
гай, а дівчата танок ведуть...—

заспівав Франьо і закрутив палицею.

— То наші,— повідомив він і так хряпнув у двері, аж вони розчинилися навістіж.

Молодики сиділи навкруги стола, заставленого пляшками. Всі вони були червоні, збуджені, веселі. Один з них, огрядний, рябий, з маленькими очицями, кричав, розчепірівши руки:

— Я лечу в небо, я лечу в небо!

Другий тримав перед ним пляшку й горлав:

— Вищий, тоді полетиш!

Рудуватий молодик з обрідним чубом і голубими очима стояв біля грубки, тримаючи за руку білявого хлопця з буйною чуприною і тонким обличчям.

— Одземок! Одземок!¹— гукав рідковолосий циганові.

Вони стали один проти одного, випросталися, взяли в боки і пустилися витанцьовувати одземок. Якийсь тілистий чорнявий молодик з карими, маленькими, глибоко посадженими очицями, підскачав від столу до контрабаса й, приклавши вухо до інструмента, слухав, як той бринить. Старий, голомозий, сивий, але моторний парубок теж підхопився, скинув з себе піджак і, заклавши одну руку за голову, вереснув і заходився перебирати ногами.

— Ех, мав я капітана! — кричав хтось.— То втіха була з ним служити... Йшли ми яюсь...

---

¹ О д з е м о к — словацький народний танок навприсядки.

— Я лечу в небо! Ловить! — горлав рябий. Він сміявся, а з очей йому текли сльози.

У такт мелодії хтось засвистів на італійський манір, а тоді хтось загукав: «У-ю-ю-ю! У-ю-ю-ю!» — і одразу ж троє молодиків, що тихо стояли біля вікна, заходилися плескати в долоні.

Коли двері розчинилися і з'явилася могутня симпатична Франьова постать, усі закричали в один голос:

— А-а-а! Слава! Докторе! Сюди, панове! До нас...

Кинь у вогонь пороху, як бурхне! Веселощі ще дужче розпалилися.

— Туш! Туш! — почулося звідусюди.

Циган заграє туш, а тоді одразу ж:

Елено, Елено, ти мене кохала!

Франьова пісня.

Присадкуватий, кремезний паруб'яга з великою остриженою головою хряпнув п'ястуком об столик і товстим басом завів пісню. Другий вторував йому, решта підтягували. Ті, що танцювали, зупинилися й дмухали один одному в обличчя. Чорнявий молодик і досі ще прислухався до контрабаса...

...що ти мене кинула! —

затягнув старий голомозий парубок без піджака. Рябий сів, поклав голову на долоні, нібито йому було до плачу. Ще раз почав рефрен:

Хай тебе бог покарає,
що ти мене кинула!

Франьо дивився й посміхався. Таравий шеннув мені:

— Якби то моя жінка довідалась...

— Ет, що там жінки! — вигукнув Франьо. — Заграй вербунок¹.

¹ В е р б у н о к — народний словацький танок.

Циган загравав гарну вогнисту мелодію. Кімнатою немовби перебіг електричний струм і сповнив собою кожен атом повітря, просякнув у кров... Усе навкруги раптом заходилося підтрибувати... Над столом перелетіла пляшка. Франьо підкинув капелюха під стелю. Злетіла друга пляшка, третя, келихи — і стіл залишився чистий. Двоє хлопців метнулися на стіл і вдарили в за-каблуки. Старий парубок їздив по всій кімнаті на ослінчику.

— Скидайте піджаки! Вербунок!..— пролунала команда.

Дехто з молодиків поскидали піджаки, стали кружка й заходилися один перед одним витанцювати. Найкращі танцюристи витинали гонки посеред кола. Навіть Таравий не витримав. Він ухопив мене за плече, потім обіруч за плечі й пустився в танок.

За хвилину на столі були вже троє, потім четверо. Усе крутилося, гопцювало, кричало й верещало. А циган грав, грав, немовби йому сотенні ліпили на чоло.

Таравий незабаром уже з усіма був на «ти». З кожним потанцював, з кожним обійнявся й поцілувався. Кожен освідчився йому в коханні, і він кожному освідчився. Циган нахилився до його вуха, щоб теж сказати про свою приязнь. Таравий кивав головою і махав руками. Адвокат Франьо філософував:

— Божевільним добре! Що? Ні? Так, божевільним! Що ти маєш з розуму? Залежно від його ваги. Саме стільки і не більше. Більше — то проти правила. Шкода. Користь. Убиває душу, дух, серце. Геть розум, панове! Розлучимося з ним! Серце, панове! Серце непогамоване, як Ніагара. Який чудовий світ! Ручай здасться тобі Дунаєм, болітце — Балатоном. І ти той Дунай переступиш, Балатон перескочиш. Люди гарні, веселі, добрі! Мозок тремтить! Ти не тільки вино ллєш у себе, а разом з ним і золото кохання, віри, сподівання. Не

кохаєш? То ти не пив. Як вип'єш — то кохаєш, віриш, сподіваєшся. Пиймо!

І він підніс угору келих.

— Пиймо! Пиймо! — відгукнулися присутні.

— Кохаймося!

— Кохаймося!

Він підвівся з місця й високо підніс келих. Інші теж підвелися, цокнулися й поцілували один одного. Циган загравав:

Не біймося, не піддамося,
сини єдиної родини...

І ми всі заспівали.

Радість пойняла наші серця. Яка то краса — люди очищені й піднесені почуттям! Серце, душа твої розкриваються, і ти линеш до людей своєю душею й своїм серцем. Такими ми мали б лишитися назавжди, такими ми мали б бути завжди. Всі — твої друзі. Ніхто й на думці не має обдурити тебе, взяти тебе на кпини. Цей тебе любить, і цей, і цей — усі, і ти любиш усіх. Усе здається тобі нікчемним, і тільки люди навколо — все для тебе і тільки пісня твоя — прекрасна. Все, що є лихе на землі, — зникає геть. Ти не пам'ятаєш гірких хвилин — тільки приємні спогади хвилюють твою думку. Зринуть у твоїй думці кохані жіночі очі, руки, будинок зі знайомими вікнами. Завтра ти ходитимеш під тими вікнами. Ти бачиш її... І серце твоє повниться радістю. Яка то радість — брати участь у забавах молоді! Тут ти знайдеш рівність, серце і піднесений дух. Оце-то і є правдешні добрі люди...

Вікна посивіли. Крізь напіврозтулені фіранки виднів при вранішньому світлі темний мур сусіднього будинку, чорний гребінь даху, бруківка подвір'я та вулиці.

— Четверта година, — завважив білявий пан з тонким обличчям.

— Іще пляшку! — звелів адвокат.

— Світає вже,— озвався рябий.— Узавтра буду як побитий.

— То треба було б дома сидіти! — гримнув на нього голомозий молодик.

Принесли пляшку, налили, випили. Потім принесли ще одну. Ту вже не подужали допiti. Циган відпочивав. Франьо взяв у руки палицю, похилився на неї і задрімав. Ті трійко молодків, що плескали в долоні, вже пішли. Зрештою, всі вже відчували, що час додому. Циган заграв марш, і ми один по одному підводились, одягали пальта, брали капелюхи та палиці й виходили через подвір'я на вулицю.

На вулиці було тихо. Місячну ніч заступив похмурий ранок. Небо занула сива хмара. Будинки зі спущеними фіранками стояли німі, ошовиті рештками нічної темряви, і тільки подекуди були відкриті невеличкі, підозрілі шиночки, що чекали на ранніх відвідувачів. Велике запорошене листя каштанів на вулиці тріпотіло й шуміло під вітром. На білій сухій бруківці було повно сміття, і вітер гнав по ній папірці, онале листя та хмари куряви.

Наші ідеали ніби зруйнувались у цьому похмурому вранішньому світлі. Розпалені голови остигали. Повертався розум, і всі відчули нудьгу правдешнього життя. Думками знову опанували знервовані начальники з їхніми повсякчасними наказами, довгі письмові столи, гробухи з цифрами, прийоми відвідувачів, праця...

— Як добре, що немає дружини! — вигукнув Таравий і мало не затанцював посеред вулиці.

Франьо знову розумував про зірки:

— Падають зорі, ми теж упадемо, але діамант у грудах не зогніє...

Один по одному ми розійшлися по домівках.

Таравий кілька разів обертався, крокуючи по той бік вулиці, й вигукував:

- Тож об одинадцятій приходьте на пиво, панове!
- Прийдемо! — озвався Франьо.
- Прийдемо! — гукнув і я.

*

Таравий на пиво не прийшов. Послали ми по нього до готелю, де він мешкав, і дістали прикру звістку, що приїхала його дружина і що вони вдвох шукають собі помешкання. «Бог із ним,— подумали ми.— Прийде іншим разом». Але Таравий більше не прийшов. Мабуть, не пускала його витончена дружина.

— Таравий, певно, забув про нас,— озвався якось Франьо.

— Я, мабуть, теж не ходитиму,— відповів на те адвокат Штурец.— З цього закладу геть усе набуває шпрокого розголосу. Вчора мені дружина доповіла, що позавчора від десятої до одинадцятої ранку я сидів тут і пив. Сьогодні знову ошелешила мене: вчора одразу ж по обіді я прийшов сюди випити вина і сидів тут до пів на четверту... Я не знаю, хто це вносить їй у вуха... Завтра вона розповість мені, що сьогодні я випив чотири келихи пива.

— Це їй справді дивно! — заявив аптекар Чулек.— Учора я трохи розважився, а сьогодні моя сестра сказала мені, що я був тут, що тут сидів Франьо, ви, ви, ти і ти,— показав він на нас.— Досі вона ніколи не знала, куди я ходжу, а тепер раптом геть усе знає...

— Тепер і я починаю дещо розуміти,— озвався молодий прокурор.— Моя дружина сердилася на мене. Три дні тому я перекинувся словом з Яворовою перед брамою. Вона вийшла з кухні у фартушку, просто так собі. Вона показна молодичка, ви ж знаєте, ми всі залюбки з нею розмовляємо... А дружина присікалася: до кого, мовляв, я в тій брудкій корчмі залицяюся, що то була за покоївка... Страх як лютувала.

— Але це жахливо!

— Хто ж поширює такі чутки?

— Мабуть, прислуга.

— Або Яворова.

— Пусте. Яворова не буде сама собі шкодити,— сказав Франьо.— Та і як же ваші дружини спілкуватися з прислугою або прислуга з ними?

— То хто ж тоді?

— Ні, я таки перестану ходити,— потвердив Штурец.— Ось ще тільки подивлюся. Ще кілька днів.

— Воно й справді прикро, коли дружина або сестра геть усе знають.

— Зрештою, те, що ми випиваємо,— не гріх,— завважив молодий прокурор.

— Але ж хіба про це мають знати всі? Хіба це порядна корчма, коли все, що тут діється, набуває широкого розголосу? — гарячкував Штурец.— Зберігають же таємниці держава, різні установи, пошта, хай і корчма їх зберігає. Хіба ж не так?

Усі погодились, і всі були розгнівані. Покликали Явора. Порядок повинен бути. Явор тільки посміхнувся.

— Але ж, панове, я сам, звісно, чуток не поширюю? Прислуга давня, і досі такого не було. Самі знаєте. То, мабуть, є хтось такий поміж відвідувачами...

Почали гадати, кого можна підозрювати. Жодного. Усі однаково ходять сюди, однаково охоче п'ють. Хто ж би то сам себе зраджував? Щоправда, буває й таке, що чоловік, коли дуже довго затримається, аби виправдатися, пошлеться на якихось чужих гостей. Скаже, що були, приміром, росіяни, або поляки, або якийсь знаменитий чеський письменник, або слов'янський філолог, історик. Мовляв, там були всі передові діячі, приміром, Дюрський, а коли Дюрський міг затриматися до третьої години, то чому ж я, серденько, не міг? Таке буває.

Але щоб навмисне зраджувати,— тут уже ні. Не може такого бути.

— Усе з'ясується,— вирішили добродії.

Проте зрада тривала.

— Це, напевно, ти розповів,— вичитував приятель приятелеві,— що я вчора по обіді розважався.

— Кому?

— Дружині.

— Що не тобі наверзлося?!

— То хто ж тоді? Ти був зі мною. Чорт тебе знає, може, ти хотів підлеститися до неї...

— Це вже занадто! Це вже, пробач...

— Ніхто інший не міг...

— Наклепник!

— Сам ти наклепник! Чого це тобі закортіло розповідати про все моїй дружині?..

Самі чвари між добродіями. Юнакам теж почали дорікати вдома. То вони співали до першої години ночі. Розпізнали їхні голоси. То п'яні вешталися з циганами. У Живецьких улаштували нічну серенаду і, замість поводитися тихо, як годиться, коли хочеш когось ушанувати,— дехто витанцьовував під вікнами. А які ж ці юнаки хулігани! Повідчиняли у Явора всі вікна і щоразу, як вип'ють пляшку, то шпурляють її у вікно. Розпізнали там геть усіх. Був при цій забаві той, отой, отой... Танцювали на більярді. На підлозі — купа скла...

— Це вже занадто! Це жахливо! Глум і скандал! Хто про все це розбовкує?

Товариство у Явора тануло. Кинули ходити Штурец, аптекар, прокурор і всі інші добродії. Молодь теж почала уникати Явора, і незабаром велика корчма майже обезлюділа. Не зустрінеш ти вже там жодного поважного добродія. Франьо теж не приходив, коли не було товариства.

Явор задумався.

— Хто ж не інтригує?

Він походжав поміж білими чистісінькими столиками, підходив до вікон, виглядав. Офіціанти струшували порошок з чистих скатерок, змахували серветками, витирали келихи, тинялися по залах, гралн в більярд і без упину курили сигарети. «Що це сталося?» — дивувалися вони й чекали.

Нікого.

— Немає ніякого прибутку, де таке бачено? — бурмотів старший офіціант.

— І мої чайові загули,— журився пікколо.

— Що мені тут робити, коли немає відвідувачів? — нарікав третій.

— Треба йти звідси.

— Атож. Мабуть, таки треба йти. Немає гостей — немає роботи.

— Треба їх чимось привабити,— вирішив Явор.— Замовлю пльзенського пива. Тоді напевно прийдуть. Знаю я їх. Вони не зможуть утриматися.

Привезли пльзенське пиво. Виставили гарні таблички на вікна, але, на жаль, не привабили нікого... Уже й приміщення не таке охайне. Треба пофарбувати його. Пофарбували зали. Усе аж блищало. Не прийшов ніхто.

— Принаймні молодь приваблю, коли не цих старих дурнів! — лаявся Явор.

І одразу ж у новій касі з'явилася вродлива чорнява панійка, з синіми очима й тонкими бровами. Вона сиділа вельми граціозно й усміхалася цілком невинно. Прийшов дехто з юнаків, але тільки розвідати. Ніби ненароком розпитували в офіціантів:

— А чи не був тут мій приятель Прутик?

— Не був, пане.

— Де ж це він може бути? Піду пошукаю.

І тут же виходив. Коли приходили двоє, то питали про третього.

— А чн не був тут наш приятель Зарожний?

— Не був, панове.

— Де ж це він може бути? Підемо пошукаємо.

І тут же виходили.

Але й про цих пущено поголос, що приходили залпцятися до касирки. Пили біля каси коньяк і змагалися з дотепності. І всі дами їм закидали це.

І ця спокуса не подіяла.

Даремно Явор ліпив на стінах плакати, що надійшло знамените мюнхенське пиво. Ніхто не приходив. Даремно великі червсні плакати з усіх стін сповіщали про те, що в Явора співає славнозвісна міс Тоні або Розі і грає всесвітньовідомий сурмач. Ніхто не приходив.

А Явор чекав, чекав... Минуло чверть року. Гості не приходили. Коли хто й приходив, то про нього одразу ж пускали поговір. Тому й не приходили. Минуло півроку. У Явора — порожньо, пустка, німота. Уже й великі ацетиленові лампи згасли одна по одній. З'явилися лампи олійні. Потім свічки...

Розгнівився Явор.

Кинув геть усе.

Зачинив корчму.

Зник...

Надходив вечір. Бруківкою, в затінку рясних духмяних каштанів, прогулювалося товариство. Добродії, добродійки, панночки, юнаки, діти з боннами... Я йшов до своєї нареченої у досить таки сентиментальному настрої. Поезія заповонила мою душу, мій мозок... «Хто ж вас не кохатиме, прекрасні дами? — міркував я.— Хто ж вас не шануватиме? Як легко здійсмають дві слабенькі руки цілий цей світ з болота та мерзоти й підносять у височінь, до зірок. Дві теидітні руки малюють на чорному полотні життя чудову, радісну

картину. І ми кохаємося в ній. Ваш подих розтоплює морозяні квіти на шибках, і ми одразу ж бачимо у вікнах троянди, духмяні, великі, справжні троянди. То хто ж би вас не кохав, хто не шанував би? Поки існуєте ви, жінки...»

— Агов! Привіт, друже! — гаркнув хтось мені до вуха. Дивлюсь — Таравий.

— А, Таравий? Де це ти подівся?

— Сиджу звичайно вдома.

— Що робиш?

— Мовчу й слухаю. Краще й не питай. Я справедливий чернець, а мій дім — монастир.

— Та не кажн...

Ми пішли разом. Мій погляд упав на замкнені двері колишньої Яворової корчми.

— Куди ви тепер ходите?

— До якоїсь брудної корчми. Ані випити, ані закутити.

— А добре було б оце зайти до Явора...

— А ти хіба пішов би?

— Зараз ні.

— Чому?

— Поглянь угору.

Над нашими головами у вікні навпроти колишньої корчми я вгледів літню напудрену панію, з високою зачіскою, з великою золотою брошкою під підборіддям і з великими аметистовими сережками. Хитримн, широко розплющеними очима вона дивилася на мене.

— Хто це? — запитав я.

— Моя дружина, — прошепотів Таравий.

— А й справді, шкода Явора, — почав я знову. — Хто ж то поширював чутки та інтригував?

Таравий показав угору.

— Оця пані?

— Оця.

— Твоя дружина?

— Еге. Я знайшов у неї цілий стос паперу. Самі нотатки та імена. Знайомі імена. Цілими днями сиділа вона біля вікна, ба навіть і вночі, і на світанні — і занотовувала, занотовувала і щодня, тричі на день, розсилала листи.

— Твоя дружина? — запитав я ще раз.

— Еге.

Того вечора я не пішов до своєї нареченої.

ЕЛЕНКА

(Нарис)

Троянда та гвоздика — гарні квіти, але найкраща з усіх квіток — гарна дівчина. Панночка Зофка Кобулікова та панночка Маля Червенькова — гарненькі дівчата, але найкраща з усіх дівчат — Еленка Ђжикова. Слово честі. Панночка Зофка має надто повне личко, панночка Маля — надто худе, а Еленка — ні повне, ні худе, а таке, як треба. У панночки Зофки ніс з волі божої якийсь заширокий, якийсь м'ясистий, товстий, у панночки Малі — задовгий. У Еленки — ні широкий, ні довгий. У неї носик такий, як треба. Панночці Зофці десь років двадцять, панночці Малі — дев'ятнадцять. А Еленці — ні двадцять, ні дев'ятнадцять. Вона у найкращій порі. Їй шістнадцять років. А коли як слід до неї придивимося, то побачимо, що все в ній справді гарне. Біляве волосся, гладенько зачесане на круглій голівці й заплетене в одну косу з рожевою стрічкою на кінці. Великі, довгасті очі, сірі, але гарні й тихі-тихі, спокійні-спокійні. Щічки з рожевим рум'янцем і личко чисте, білісіньке. У вухах, напівприкритих волоссям, побачимо великі корали. На шиї — золотий ланцюжок, а на ланцюжку — наче листочок конюшини — сердечко

чи хрестик. Словом, панночка Еленка — таки чудова дівчина.

Та коли б ви знали, яка вона все ж нещасна, то ви щиро її пожаліли б. Ще б пак! Їй шістнадцять років, вона носить напівдовгі сукні, двічі перечитала всі новели Ваянського¹, тричі починала читати «Проти течії»², а батько їй і досі каже, що вона молода. Молодість — дуже приємна річ, та коли нам двічі на годину нагадують, що ми молоді, то зрештою це дійме до живо-го. Отак і з Еленкою. Лише тому, що вона молода, батько нікуди її не пускає саму. Потрібна їй чверть метра кретону — їй нав'яжуть у проводирі Марку, стару куховарку. Потрібні їй шовкові нитки — так само. Завжди поруч неї ця огидна Марка. Ані кроку без неї, ніби Еленка боїться сама. Яка це ганьба! Стільки лю-дей, молодих людей, на вулиці, а вона ходить з Маркою лише тому, що їй шістнадцятий, а це ще вік замалий, аби людина ходила вільно, куди їй заманеться. Нецо-давно просилася до гуртка співу — де ж пак! Хіба батька вмовиш. Мовляв, іще молода. Де це чувано, щоб така дівчина сама по ночах вулицями вешталась! Десь років за два можеш про такі речі думати. Знову молодість, та ж сама молодість. Аж рознач бере від тієї молодості. Коли якийсь бал, Еленку — на галерею, а не додолу, поміж танцюючих. «Через два роки ходитимеш додолу», — каже батько. То навіщо ж вона вже два роки тому навчилася танцювати? Геть усе забуде. Але ж вона не така вже й молода. Кілька днів їй принесли

---

¹ В а я н с ь к и й — Светозар Мілослав Гурбан (1847—1916) — словацький письменник і журналіст. Улюбленими творами молодих дівчат і дам вищого світу були його оповідання, нсвели та романи.

² «Проти течії» — двотомний роман словацької пи-сьменниці Елени Шолтесової (1855—1939), написаний під великим впливом Ваянського.

роль, щоб зіграла у спектаклі якусь Мілку. Якби вона була вже така молода, то не приносили б їй ролей. Батько не дозволив. А вона б її так гарно, з почуттям зіграла б. Усі вітали б її. Батько, мабуть, боїться, щоб її не вкралі або вітер не підхопив, еге ж?

Хай би тільки вона вдома сиділа та вишивала серветки під лампи, на маленький столик, на великий столик, на круглий, на довгий. Словом, на всі столики й під усі лампи. А втім, Еленка залюбки вишиває. Коли вишиваєш, треба бути уважною. Вишиваючи, забуваєш, що ти молода, забуваєш про своє нещастя. І коли новелу читаєш або на роялі граєш, теж забуваєш, бо й тут треба бути уважною. Проте це лише хвилини, які не можуть заспокоїти наболіле серце, розважити роз'ятрену душу. А що таке хвилини в порівнянні з роком? Те, що краплина в морі. А що таке краплина в морі, зерня піску в Сахарі, хвилини спокою в порівнянні з одвічним неспокоєм? Нічогосінько. Еленці завжди плакати хочеться, коли вона міркує про все це. Як іншим добре, а вона така бідна, бідолашна! Краще вона померла б іще немовлям!

Годі-бо, Еленко! А чудові неділі? Неділі, коли ти виходиш сама, без Марки? Еленка дуже радіє неділям. Радіє тій часинці, коли має йти до костьолу. Щонеділі бере вона свій молитовничок з чашею із слонової кістки. Зірве кілька квітів у садочку і йде, не дивлячись ані праворуч, ані ліворуч. Тільки коли-не-коли кине оком з-під капелюшка на кадетика з нашивками на комірі або на старшокласника. Ясна річ, кадетиків і старшокласників у неділю багато, тож Еленка частенько-таки позирає з-під капелюшка. Щоправда, в костьолі вона сидить тихесенько, як мишка. Дивиться тільки на панотня та у молитовник. Коли треба молитися, низенько похилить голівку і помолиться; коли співають, вона співає разом з усіма й не промине жодної

потки. То чому ж господу богові не любити такої дівчинки? Тому, хто молиться, справджуються всі прохання та бажання.

Отож одного недільного ранку вона саме поверталася з костьолу, а за нею назирці йшов молодий пан. Обігнав її близенько й поглянув на неї. Вона помітила тільки невеличкі чорні вусики. Кров шугнула їй до обличчя, і серце затріпотіло. «Він може звернутися до мене,— майнула в неї думка,— а я червонітиму». І справді, молодий пан підняв капелюха і вклонився.

— Ви — панночка Єжикова? — запитав він, як годиться, з приємною усмішкою. — Я йду до вас, власне, до пана адвоката. Чи дозволите піти разом з вами?

Помахав тростинкою, знизав плечима і торкнув рукою вилогу піджака.

— Я, власне, не знаю, — провадив далі молодий добродій, — де мешкає пан адвокат. І саме розпитував про це. А мені кажуть, он іде його дочка. Отож я подумав: панночка мене доведе. Ось чому я насмілився звернутися до вас.

Він знову трохи підвів капелюха й з люб'язним усміхом поглянув на Еленку.

Боже! Як прикро їй було. Вона не знала, що має сказати й чи взагалі повинна щось казати. Дивилася собі під ноги й відчувала, що червоніє. «Я червонію, — думала вона. — Чому я червонію? Він подумає, що я дитина. Безглуздо. І навіщо ото він до мене підійшов? Я його не знаю. Так, мабуть, не годиться. А проте належало б щось сказати, але що, що? Яка я дурна!»

— Панночка повертається з костьолу? — запитав він.

— Так.

— А який текст був сьогодні?

— Текст?

— Атож. Що проповідував панотець?

Дівчина зачудовано поглянула на нього. Адже на-

певно його це не цікавить, а він розпитує. Водночас вона помітила, що він має великий чорний бант, а в ньому пришилену червону розетку. Він витяг носовичка: запахло парфумами. Це вивбило Еленку в тому, що він не може цікавитися такими речами.

— Навіщо це вам? — запитала вона його.

Еленка не пізнала свого голосу: так дивно він пролунав. Вона знову втупила очі в землю. Прискорила ходу, сама того не помічаючи.

— Ви так біжите, панночко! Коли бажаєте, то я піду назирці за вами. І так утраплю. Гарзд?

Він помітив її збентеженість і відчував якесь співчуття до неї і водночас радість, що вона червоніє. «Як на долоні видно, що в цього дівчати на серці,— подумав він.— Не вміє ще приховувати своїх почуттів. Геть усе написано на її обличчі. Як вона бгає свій молитовничок, притуляє до щоки, аби я не бачив, яка вона збентежена».

— Я піду слідом за вами! — повторив він.

— Та ми вже вдома.

Підійшли до хвіртки. Еленка хотіла відчинити її, а молодий добродій також. Руки їхні зустрілися. Вона відсмикнула свою.

— Як ви мене боїтеся, панночко! Адже від сьогодні ми з вами будемо зустрічатися щодня. То ви мене боятиметеся?

Він відчинив хвіртку й пропустив Еленку наперед.

— Прошу. Ви не повинні мене боятися, панночко. Я, пробачте, не знаю навіть вашого імені. А я, коли бажаєте знати моє ім'я, Бецко. Тобто я — юрист і майбутній практикант пана адвоката.

Йому кортіло сказати, що, як буде потреба, то допоможе й панночці скласти любовного листа, але він зрозумів, що збентежить її.

— Отож бачте,— додав він,— ми з вами повинні познайомитися. До побачення. Бачу, контора — отам.

Подав їй руку, підняв угору капелюх і знову люб'язно всміхнувся.

Еленка майже бігцем кинулася коридором до кімнати, неначебно молодий добродій біг за нею назирці й намагався схопити її. Аби тільки їй зникнути з очей, щоб він не бачив, як вона йде, як відчиняє двері й увіходить до кімнати. В кімнаті вона звела дух. Зняла жакет і рукавички. Її погляд зненацька впав на люстро. Вона побачила себе. «Яка я ще й досі червона,— подумала вона, торкаючи щоки.— Він напевно матиме мене за дитину. Але ж ні: він називав мене панночкою. А я навіть імені свого йому не сказала. Скажу, неодмінно. Але тепер уже буду сміливіша, не червонітиму. Ні-ні! Це ж безглуздо. Ми повинні познайомитися, він зостанеться в нас. Казав. Будемо частіше бачитися.— Еленка сама собі всміхнулася.— Сьогодні пополудні читатиму «Сухо парость»¹, і дочитаю. А й справді, як весело, дуже весело. Аби ж то тільки я не червоніла перед ним...»

А й справді, пообідній час вельми швидко минув — Еленка захопилася читанням «Сухої парості». Вже смеркало, коли вона побачила, що бракує десяти сторінок. І саме на найцікавішому місці. Чотири рази перегорнула вона всі сторінки у книзі — може, сторінки переплутані, або, може, книгу не до ладу зброшуровано. Десяти сторінок таки бракує. А їй так кортіло читати далі! Вона так співчувала Аниному смутку! Коли б напочатку. А то на найцікавішому... Хто ще має цей роман? Авжеж, вона позичить книжку в Зофки. Еленка згорнула книжку й вийшла в садок. Вечір був гарний. Повітря, освіжене росою,— чисте й прозоре. Поміж деревами подекуди видніли химерні переливи гірських

---

¹ «Сухо парость» — роман С. Г. Ваянського про шляхту, яка є «сухою паростью» на дереві народу.

пшилів при заході сонця. Над ними нерухомо стояли кілька рожевих хмар та ще блідий місяць. Садок сповнювали пахощі бузини. Гамір перехожих ледь чутино долинав до вух дівчини, засмученої через те, що забракло сторінок роману.

«І саме найцікавіших,— думала вона, сідаючи на лавочку.— Треба позичити книжку. Не пропущу ані словечка. А яке повітря! — Еленка глибоко вдихнула повітря.— Боже, як духмяніє бузина!» Вона глибоко вдихнула кілька разів пахощі і задивилась на небо. Місяць уже виблискував поміж деревами. Подекуди завітналися зірки.

— Ах, місяченьку! — привітала вона його. Потім їй спало на думку, що на місяці цілуються двійко, і вона одразу ж вирішила, що це треба з'ясувати. Думка про поцілунок наптовхнула її на згадку про новелу, де цілувалися двійко в садку, при місяці.

«Ой, як чудово — отак пристрасно кохати! — одразу ж засмутилася вона.— Коли б тебе хтось так вельми, вельми покохав. Пристрасно, а не абияк. Прагнути щастя попри всі перешкоди. Вмирати від тієї туги й знову оживати, як пишуть поети. Яка краса, як чудово!» Еленка раптом відчула, що серце в неї важке, що вона сумує, дуже сумує. Вона притисла руки до серця, щоб угамувати його. Таке воно було гаряче. Так сумувало. Сумувало за чимось, що його неможливо спіймати, торкнутися, до чого треба злітати вгору, але чого однаково не досягнеш. Воно схоже на зірки, на місяць, на природу. Оце все не можна притулити до серця. Диви, вона сидить на лавочці, в садочку. Повіває вечірній вітерець, ліс шумить. Віти риплять. Здалеку чути гомін потічка й цвіркунів. Вона чекає. Чекає на нього й малює на траві сердечко. Чому він не йде?

— Елено, Елено-о-о! — почула вона раптом. То він гукає. Розбійники напали на нього. Елена мчить у той

б'як. Коси її мають на вітрі. Його притисли до землі. «Пусти́ть його!» — наказує вона. Розбійники відпустили його. Повклякали. Обожнюють її. Вона зачарувала їх. Солодке відчуття.

— Елено, де ти? — пролунало раптом над самісінькою головою в неї.— Чому не озиваєшся? Вечеряти! Я гукаю, а вона чує — і не озивається. Так можна горлянку надсадити!

То був Владьо, молодший брат. Вона не озирнулася, хоч здригнулася з несподіванки. «Отже, все це дурниця,— подумала вона.— Сон наяву. І розбійники, і він. А шкода!»

Поволі підвелася, зітхнула й пішла слідом за Владьом. Він ішов поперед неї. Він на півтора року молодший за Елену, але на сестру поглядав зверхньо. Ну що таке Елена? Нічогісінько. Не ходила до шостого класу гімназії. У тригонометрії не тямить ні бе ні ме. Не знає, наприклад, хто був Боніфачій VIII. То чому ж Владьові не поглядати на неї звисока? Тому-то він ставиться до сестри вельми нешанобливо.

— Елено, а з зачіскою в тебе все гаразд? — запитав Владьо, зупинившись.

— А що?

— Маємо гостя.

— Кого? — пригладила вона волосся обіруч.

— А чи ти не замурзана? Покажись-но!

Він ухопив її за підборіддя, щоб роздратувати.

— Облиш! Чого це ти так піклуєшся про мене? — мовила вона обурено й випередила Владя.

Елена розирнулася по кімнаті. Який гість? Он та розкудлана голова — батькова. А онде Марка! Ага! Там є третя особа. Молода. Коротко острижений чуб. Практикант. Їхній. Еленка розхвилювалася. Вона, напевно, знову зашаріється. Спершу треба піти на кухню. Тоді гадатимуть, що вона готувала вечерю. І розпашілася.

— Ти куди? — гукнув Владьо, коли вона ступила крок убік.

— У кухню.

— Вечеря на столі.

— Мені треба.

— Ти підеш зі мною. Чи ми будемо приходити по одному й сідати до столу? — він чмокнув губами й схопив її за руку. — Так не годиться.

— Ні, Владьо, пусти!

— Не пущу.

— Пропшу тебе.

— Ні.

Що мала робити Еленка? Довелося йти. Ще раз пригладила рукою коси й пішла. На серці їй було тривожно. Як вона привітається до нього? Як уклониться? А що, як незграбно? Коли б не Владьо, вона пішла б до себе в кімнату й прорепетирувала б. Аби тільки довести, що вона не дитина, бо інакше буде жахливо. Боже, а що як вона й справді привітається незграбно! Ні, вона не може піти просто так, треба прорепетирувати.

— Владьку, я на хвилинку! — попросила вона ще раз.

— Не пущу, — твердо мовив Владьо й стиснув їй руку. «Диви, який я суворий, коли захочу», — подумав він при цьому.

— А чого це ти, власне, мені наказуєш? Пусти мене! — спробувала вона випручатися. — Чого це ти наказуєш!

Але випручати руку не змогла. Її брав плач, і вона, мабуть, таки заплакала б, але вони вже виходили на веранду.

Старий Єжик, що сидів на покуті й щось розповідав, швидко обернувся на стільці й мовив:

— Моя донька Елена... А це наш помічник, пан Бецко, — додав він по паузі.

Молодий пан з тією ж люб'язною усмішкою трохи підвівся й уклонився.

— Отож-бо,— провадив далі старий Єжик, знову звертаючись до помічника,— судочинство в нас геть занепало.— І, здійнявши вгору виделку, він накреслив у повітрі кілька кривих ліній, показуючи, як то судочинство геть занепало.— Суддя геть нічого не тямить, якщо ви не подасте йому правду на лопаті.— Тут він накреслив одну криву й дві хвплясті лінії, мабуть, показуючи, яка то є правда, коли її подають на лопаті.— Або ухвалять нісенітницю... нісенітницю, юначе, нісенітницю!

Він ударив виделкою по столу й замовк. Молодий пан кивнув і похитав головою.

— Одного разу був у мене цікавий випадок,— знову почав старий Єжик і заходився розповідати вельми жваво й виразно.

Коли йшлося про те, як когось смикали за вухо, він смикнув себе за вухо, коли про те, як заламували руки, він заломив собі руки. А одного разу спересердя так ударив себе по чолі, аж чоло йому почервоніло. Він раз по раз тряс столом і, мабуть, поскидав би всі тарілки, коли б не принесли вечерю...

Елена, спершись на поруччя, саме налічила п'ятнадцять зірок, найбільших і найкращих. Вона підійшла до столу й нишком сіла.

— Що тут у нас? — запитав Єжик, але відповіді не чекав.

Він поклав страву собі, а тоді підсунув таріль помічникові. А той підніс таріль до Еленки:

— Прошу. Призволяйтеся.

— Будь ласка, призволяйтеся ви.

— Прошу вас. Дамам віддають перевагу.

Дівчина взяла шматок печені й дві картоплини.

— Ще одну картоплинку. До трійці.

- Дякую.
- Одну.
- Ні-ні.
- Половину.
- Ні...

Еленка відсунула таріль. «Який він гречний,— майнула їй думка.— Сказав, що дамам віддають перевагу! Отже, він не має мене за дитину. Інакше-бо так не пригощав би». Еленка повеселішала. Попри все своє нещастя, вона подеколи бувала ще веселішою, але ж тоді за столом не сидів молодий пан. Подеколи Еленка першою кінчала їсти. Але зараз вона шанувалася, бо ж не личить демонструвати свій апетит. Подеколи вона брала рукою кістку й гризла її. Але зараз вона їла все ножем та виделкою, старанно й церемонно, хоч їсти так було дуже незручно. Подеколи вона видзвонювала склянками: стукне виделкою й прикладе склянку до вуха — як дзвенить? Зараз склянку навіть не дряпнула. Поглядала на батька й думала, що цей помічник, власне, не поганий на вроду. Білявий, кругловидий, з темними вусиками. Тонкий, стрункий. А які в нього очі? Еленка зиркнула. Сині. Ніс міг би бути трохи рівніший, але й так нічогенький. Ото тільки волосинки під слідньою губою зайві. Так негарно.

Молодий пан відчував, що дівчина дивиться на нього. Він сам раз у раз позирав на неї, але не міг упіймати її погляду. Вона щоразу переводила очі то на етажерку, то на стелю або під стіл. Одного разу їхні погляди мало не зустрілися. Еленка зніяковіла, відгорнула скатертину і, дивлячись під стіл, голосно покликала:

— Киць-киць, киць-киць!

— Кицьки в кухні,— уципливо завважив Владьо.

Він сердився, бо помічник не звернув на нього аніякісної уваги. Такий противний. Йому кортіло допекти когось до живого.

— Там вони бавляться. Йди! — додав він іще.

— А я тебе не питала. Чого ти весь час чіпляєшся? — проказала вона тихо, але гостро.

— Ну, а тепер можемо, коли бажаєте, піти кудись розважитись, приміром, до казино, — сказав старий Єжик по вечері, витираючи уста й підводячись з-за столу.

Коли вони пішли, Еленці стало дуже сумно. «Що робити? — міркувала вона. — Читати? Коли б то не бракувало сторінок. Вишивати? При лампі не буду». Вона ввійшла до темної кімнати й сіла на канапу. Ах, думати, думати! Це так приємно, так солодко. Дивитися з темряви до ясної місячної ночі. Аж тут їй спало на думку, що вона кожного вечора аж до ночі дивиться отак на небо, коли лягає у свою постіль. А в постелі так добре, в неї така гарна постілька! А де ж спатиме помічник? Мабуть, у голубій кімнаті. Там стоїть скриня з усяким мотлохом. Умивальника немає. Треба подбати про це. Вона пішла й розшукала Марку.

— Де спатиме молодий пан? — спитала Еленка в Марки.

— Господар звеліли в голубій.

— А там усе гаразд?

— Усе.

— Лампу приготувала?

— Атож.

— А сірники?

— Усе гаразд, панночко.

Але це їй не заспокоїло. Вона пішла до голубої кімнати подивитися. Лампа стояла, але на голому столику. Треба щось підкласти, стіл прикрити. І чорнильниці немає. Перед ліжком нічого немає. Тут треба покласти оту стару ведмедячу шкуру, що лежить перед її ліжком. Свічка теж потрібна. Він прийде, у кімнаті темно, тож зможе одразу засвітити свічку. Коли йому

не спатиметься, теж може засвітити. Свічка має бути. Боже, а стіни які голі! А картина! Еленка жахнулася. Мисливець із зайцем за плечима! Сюди треба повісити «Ромео та Джульєтту» або «Нарешті віч-на-віч». А втім, ні, ту чудову картину вона залишить собі. Коли Еленка дивиться на ту картину, серце в неї мліє так солодко-солодко. Сюди оце, а оце сюди. Хай у кімнаті буде лад, щоб йому було затишно. Еленка зробила все, що могла, і, щоб Марка нічого не подумала, зробила все сама. Сама принесла картину і ведмедючу шкуру. Поставила свічку, застелила столик і знайшла серветку під лампу. Потім порозчиняла вікна й сіла на підвіконня. Так хороше було дихати свіжим вечірнім повітрям і дивитися на чисте глибоке небо з блідими зірками. Місяць уже підбився високо, аж над комин сусіднього будинку. Шибки виблискували при його сяйві. Подвір'я біліло, немовби всипане дрібним білим піском. Сад оповивала темрява, тільки верхівки дерев були осяяні, й вечірній вітер раз у раз колисав їх. Вікно сусідньої кімнати теж було розчинене. В кімнаті світилося, і чути було розмову. Еленка прислухалася. Розмовляли гімназисти, Владьові приятелі. Вони, мабуть, не могли розв'язати якогось завдання й влаштували собі перекур. Еленка дивилася на них зверху, точнісінько так, як Владьо на неї. Які вони ще хлопчачки! Жіга Шаршун, приміром. Хто такий Жіга Шаршун? Нуль. Щоправда, вона має бути йому вдячна, бо він приніс їй троянду. Але що з того, коли він не вміє навіть розмовляти? Червоніє та сякається. А Юлько Мрачек? Нікчема, та й годі. Ходить до того ж класу, що й Владьо, й завжди торочить про якісь синуси. Синус альфа, котангенс бета. Що це? Ну, а Неміла? Той нещодавно блював від сигари. Хіба це людина? За-рецький — той вихваляється, що завжди втече від педеля. Тікає від педеля! Ех! Взагалі вони — хлопчачки,

діти. Вони ще й гадки не мають про кохання, про справжнє прекрасне кохання.

На вежі вибило дев'яту. Еленка відійшла од вікна. «Ах, якби-то йому сподобалось у нас! — думала вона.— Якби-то він у мене закохався! Я була б спершу холодна, а потім — чимраз запальніша. Одного разу ми опинилися б віч-на-віч. Він би мені сказав... Але, боже, про що я думаю! Він не закохэється в мене. Він був у великих містах, від нього пахне парфумами... Ні-ні! Та хіба він може покохати мене?» Вона вийшла до вітальні. Вікна були розчинені. Місяць світив просто на етажерку з Еленчиними статуетками. Вона так любила ці статуетки! Щоранку витирала їх, розмовляла з ними. І зараз вона пішла була до них, але її зупинила світляна п'ятка на стіні. Що це? Вона розглянулася довкола. Почула якийсь шум у сусідній кімнаті — конторі. Там світилося. Світло крізь замкову шпарку падало на стіну. Хто там може бути? Батько о цій порі в місті. Треба подивитися крізь замкову шпарку. Еленка навшпиньки підійшла до дверей.

«Сидить там. Це він, наш помічник. Підпер голову рукою. Нічого не видно, тільки кінчик його носа. Піду попрошу в нього пацеру... але ні, трохи згодом. Коли б я зараз увійшла, він зрозумів би, що я стояла під дверима. Візьму свічку й тоді увійду. Ніби не знаю, що він там». Вона відійшла від дверей. Але не могла заспокоїтись. Хотілося їй учинити щось таке, аби він звернув на неї увагу, аби знав, що й вона існує цієї миті. Вона підійшла до рояля, торкнулася клавішів спершу одним пальцем, потім двома. Взяла акорд і, обсмикнувши сукенку, сіла. У вітальні залунало:

Тужу я за тобою,
Як рибка за водою.
А ти за мною так,
Яко за лісом птах.

Еленка відчувала ту тугу. Туга сповнювала її душу. Серце Еленчине мліло, а її тендітні пальчики видобували звуки, що бриніли тією ж тугою, тим же болісно-солодким почуттям. Це почуття поглинуло її. Вона не чула ні музики, ні гарної пісеньки. Забула, що в сусідній кімнатці сидить помічник, забула, що хотіла спитати в нього паперу. Двічі глянула вона мимохіть на світляну цятку на стіні, чи там вона. Цятка була там, і Еленка грала далі, нібито цій світляній цяточці грала. Місячне сяйво непомітно виплило з кімнати, і тільки на шибках лишився його відблиск...

Дві троянди, одна по одній, упали простісінько до рук Еленці. Вона підхопила їх, і серце її затріпотіло від переляку. Але вона побачила гарну жовту троянду і збагнула, що то кинув хтось знадвору. Глянула на стіну. Світляної цятки там не було. У конторі темно, помічника немає. Вона підвелася й підійшла до вікна, але на подвір'ї не було нікого. Місяць стояв простісінько над садом. Довга тінь від комна зникла, і сяйво широким потоком заливало околицю, сповнену пахоців бузини. Деревя в нерухомому повітрі стояли, ніби витесані з чорного мармуру, і вдалині зливалися начебто в чорну масу скелля. І тільки де-не-де тополі, наче гострі високі гранітні шпилі, здіймалися поміж ними, та понелясте листя олив виблискувало сріблом. У полі ніби щось куріло, імла пливла звідти й сповивала далекі шпилі гір прозорим серпанком. Повсюди тиша.

«Троянди кидає, троянди кидає», — шептала Еленка, і на душі їй було весело. Солодке, таємниче почуття заповнило серце, і усмішка осяяла молоде обличчя.

Практикант сидів у голубій кімнаті над книжкою і теж усміхався. При солодких звуках рояля він подумав: «Так розтануть і розбіжаться геть усі думки, що є в голові. Де ж пак тут піде в голову наука?»

Допомогли троянди. Еленка затихла... Бідолашна!

ПАНІ РАФІКОВА

Чи були ви коли в місті Ляновому? Ні? То ви не знаєте пані Рафікової. О, це особа виняткова.

Дозвольте познайомити вас із нею.

Пані Рафікова має вісімдесят два кілограми ваги. Обличчя в неї усміхнене, червоне, кругле, з трьома підборіддями — як не лусне. Поглянути на неї спереду, то здається, ніби це копиця конюшини. На вершечку — вузька, а що нижче, то грубша, без талії. Ви ніяк не можете збагнути, що ця копиця конюшини робить перед вітриною ювеліра. Поглянете ззаду — копиця конюшини. Поглянете збоку — те ж саме. І тільки коли підійдете ближче, ляснете себе по лобі й вигукнете:

— Гай-гай! Та це ж якась пані!

Аж тоді ви помітите і елегантну оксамитову шубку, і смушкову шапку з якимись бомбошками та пером. А коли вже вона рушить своєю поважною дрібною ходою і зачмише, наче ковальські міхи, тоді ви остаточно пересвідчитесь, що це не копиця сіна і тим паче не конюшини.

Отака-то пані Рафікова. Та коли ми скажемо: «пані Рафікова», то це ще ні про що нам не розповідь.

Можемо, приміром, подумати собі, ніби це якась чупе-радио. Може нам спасти на думку й таке, ніби це якась крамарка або ж удова якогось урядовця. Аби ви не губилися в здогадах, скажу вам одразу, що пані Рафікова — це найдорожча половина пана прокурора.

Як вона вийшла за нього, ніхто не знає. Сталося це двадцять років тому. Тоді все було не так, як тепер. Не так, як тепер, танцювали чардаш, не таке носили вбрання й не так освідчувалися в коханні. Люди були солідніші, і коли вже крали, то в цілком інакший спосіб, аніж тепер. Дівчата чекали, опустивши очі, і коли вже чарували, то цілком інакше, ніж тепер. Та хто ж знається на давніх звичаях! Відомо лише те, що кохання тоді було міцніше, щиріше й палкіше.

Ось, приміром, Рафікова. Вона має вже сім срібних волосин і три вставні зуби, але й досі кохає свого чоловіченька. Справді. Вони вельми кохають одне одного. Але не так, як інші. Інші цілкуються. Перед сніданком — цьом, перед обідом — цьом-цьом, перед вечерею — цьом-цьом-цьом. Такого у Рафікових не буває.

П'ють вони каву. Пан прокурор полюбляє солодке й кидася до філіжанки три грудочки цукру, проте пані прокурорша гадає, що цього замало.

— Ну-бо ще грудочок п'ять, — каже вона, — або краще висипи собі все. Мені не треба залишати.

Коли чоловік їсть із смаком і дзенькає при цьому ложечкою, пані Рафікова лагідно запитує його:

— Хіба тобі не смакує, що ти їси так тихо? У церкві ще не дзвонили, то ти заходився видзвонювати? Принесу тобі ступу зі ступирем або які покришки, гарзд?

Коли чоловік не дзенькає ложечкою, а проте їсть зі смаком, вона знову звертається до нього:

— Тішити мене, що тобі смакує, бач, ти навіть чвакаєш, але, мабуть, не дуже голосно.

Коли пан Рафіка не видзвонює ложечкою й не чважає, його половина радіє, що він накришив багато хліба.

— Хіба ти не знаєш, що це дар божий?.. Як ти не позбираєш крихти, то позбираю я — принаймні матиму, що робити. А то ж я нічого не роблю, тільки ледарюю та вилежуюся.

Щоправда, пан Рафіка гарненько позбирає крихти, висипле собі на долоню — і в рота. Він знає, що робить. Коли б не послухався, то мусив би вклякнути перед грубкою на гострі поліняки. За непослух він уже почував якось у клуні. А коли він таки завинить у чомусь, то намагається піймати дружинину ручку й поцілувати. Як йому не пощастить це зробити, то він запитує покірливо:

— Де мені вклякнути на коліна, Серафінко?

Проте добродійка Серафіна Рафікова піклується не тільки про свого чоловіка. Має вона й дочку. На ім'я Милушка. Гарна дівчина. Цілковита протилежність матері. Важить тільки п'ятдесят два кілограми, висока, зграбна. Точнісінько така красуня, яких тепер малюють у всіх книжках про кохання. Лячно до неї доторкнутися, — а раптом вона розпадеться? Лячно її ущипнути, — а раптом лишив на блідому личку великого синця? Лячно стиснути її ручку, — а раптом ушкодиш її або поламаєш пальчики? Лячно звернутися до неї, — а раптом скажеш щось недоладне? Личко в неї смагляве, очі чорні — усе темне і все гарне. Отож про цю вельми кохану доньку пані Рафікова дуже піклується.

Завжди вбирає її у шовки, оксамити та атласи — як лялечку. Боронь боже, щоб на паскові або на сукні була якась плямка! Пані Рафікова одразу ж заходжується виводити її бензином, скипидаром та усілякими відомими й невідомими засобами.

— Зійде чи не зійде ця пляма? — бідкалася при цьому пані Рафікова.

І коли пляма не сходила — було зле. Пані Рафікова зчиняла гвалт.

— Ох, оці діти! Ні про що не дбають. Хіба важко витерти стілець? Під час обіду доведеться зав'язувати тобі слинявчика на шию, аби ти не заляпалася. Не знаю, в кого ти така вдалася, Милко? Я завжди була така охайна! Коли батьки купували мені щось, то я так уже гляділа, так дбала, щоб не закаляти. А ти? Коли куплю тобі сукню,— а в тебе, хвала богові, вже майже дванадцять суконь,— ти миттю хапаєш обнову і носиш. А хіба ти не можеш носити вдома ситцеве? Де ж пак! Ситцеве! Вона має бути опатна. А то ще ненароком прийде якийсь молодик, і вона соромитиметься...

А втім, пані прокурорша сама згоріла б з сорому, коли б хтось прийшов, а її донька була б у ситцевому.

А коли Милка в благому пориванні брала до рук ганчірку, щоб витерти порох, пані Рафікова не дозволяла їй цього робити.

— Цього ще тільки бракувало. Може, ти ще прине-сеш картоплі та й заходишся оббирати її? Хіба ти не знаєш, що то не твій клопіт? Це може робити Маля Вrabцова — у них-бо немає служниці. Нащо ж я тоді їх тримаю? Ти он краще вишивай або ж вивчай французьку мову. Зрозуміло?

Що мала робити Милка? Брала до рук роман про баронів та графів або про митців і читала. Коли в тому романі заходила мова про бідного вихователя, вона перегортала кілька сторінок і шукала графів. Бідність не імповувала їй. Проста людина не могла її зацікавити. Той, хто привернув би її увагу, повинен мати чотири імені, бути знатного роду. А коли він принаймні не секретар міністерства, то взагалі не годен її уваги. У крайньому разі він може бути митцем. Тільки не простою людиною! Коли вона вийде заміж, то повинна

мати п'ятнадцять кімнат, дві великі вітальні і три малі, велику приймальню і шістьох лакеїв.

Проте в Ляновому не було ані графа, ані барона. Митці, яких налічувалося десь п'ятеро, працювали фотографами, а нащадки знатних родів — писарями по установах.

Тому Милушка жила в романах, де не було й мови про простих людей. Вона наслідувала мову, манери своїх героїв. Училася всього того, чого не могла навчитися в реальному житті.

Коли раптом графиня Ікс у романі сміялася якимось незвичайним сміхом — Милушка миттю підходила до люстра. Вчилася сміятися так само. Очі в графині зблиснули гнівом — Милушка теж блискала очима. Графиня, охоплена гнівом, тремтячи від хвилювання, підносить угору руку, показує пальцем на двері й кричить: «Геть звідси, проклятий воєводо!» Милка підводиться з крісла, охоплена гнівом, тремтячи від хвилювання, підносить угору руку, показує пальцем на двері й кричить: «Геть звідси, проклятий воєводо!»

Усе це відбувалось, як я вже казав, перед люстром, аби панночка могла милуватися своїм власним обличчям. Купили Милушці новий капелюшок, треба подивитися, чи личить він їй. І знову Милка перед люстром. Надягла капелюшок, поглянула. Але в одному люстрі хіба побачиш усе як слід? Принесла ще одне. Поглянула. Личить, та ще й як.

Коли їй купували черевички, відбувалося те ж саме. Коли шапочку — знову те ж саме.

Тож зрозуміло, що коли п'ятнадцятого грудня минулого року Милушці купили нову шовкову сукню, вона ніяк не могла відірватися від люстра.

Дві години милувалася собою, дві години походжала по кімнаті. Витягла бальні черевички — чи пасують до нового вбрання? Витягла бальну пелернику — чи пасу-

ватиме до шовкової сукні? Натягла білі рукавички. взяла віяло і заходилася позувати перед лостром.

Аж тут увійшла пані Рафікова. Вона була геть червона від гніву. Притьмом зняла шубу. Витягла припшильку зі смушкової шапки з бомбошками та пером і шпурнула шапку на ліжко.

— Тільки уяви собі! — почала вона і сплеснула руками.— Хіба це не нахабство? Малінова має точнісінько таку шовкову сукню! З точнісінько такими зірочками! Чотири маленькі та одна велика, чотири маленькі та одна велика! Ще скажуть, що ти її наслідуєш.

Вона підійшла до дочки й придивилася до шовку.

— Точнісінько такі зірочки — круглі, з промінчиками. Луснути можна! Точнісінько така сама сукня!

І Рафікова знову пришилила свою шапку.

— Ну-бо подай мені шубу. Піду до кравчихи. Я її візьму в шори! Чому вона відразу не сказала мені про це?

По дорозі вона ще завітала до пані Вrabцової.

— Чи дома пані Вrabцова? — для годиться запитала Рафікова.— Добридень,— розглянулася вона довкола: чи не побачить якого безладу, павутиння, сміття, розкиданих пантофель.— Як ся маєте? Як бачу, ви вже опалюєте кімнати. У вас вельми приємно,— знову розглянулася вона довкола.

— Де пак приємно! То просто так. Холодно було, тож я і протопила трохи.

— Буковими дровами палите?

— Але ж роздягніться, прошу вас. Як доведеться: коли ялиновими, коли буковими, а найбільше вугіллям. Ну-бо роздягайтеся.

— Ах, дякую,— і Рафікова заходилась роздягатися.— Вугіллям? — дивувалася вона тим часом.— А не болить вам голова від нього? Мені одразу заболіла б. Мені немає нічого гіршого за вугілля...

Тут вона зітхнула, ніби хотіла показати, як їй голова болить. То справді мав бути жахливий біль.

— А ви хіба ще не палите, пані Рафікова?

— Атож, палимо. Вчора мені привезли два сажні дров,— прокурорша поправила зачіску й сіла.— До речі, ви чули про Малішову?

— Що, що?

— Не знаєте?

— Ні. Розкажіть,— а сама таємниче всміхнулася: вона ж бо дещо знала, та хай уже розповість Рафікова.

— Мені до неї байдуже, але що занадто, то занадто. Подумати тільки — вона знову замовила собі шовкову сукню! Скажіть, будь ласка, та сукня їй треба? Ач яка дженджеруха! Хай би краще на харчі не скупилася, а то жовта стала, наче віск. Та де ж там! Дарма що має сорок років, а на думці їй тільки одне — подобатися, подобатися... Ще б пак! Ні, скажіть, треба їй шовкова сукня? Скажіть. Хай би спідниці собі шила!

— Хай би собі фартуха купила! — додала Врабцова.

— Фартуха? — здивувалася Рафікова і вместилася зручніше.— Вона тримає куховарку. То навіщо ж їй фартух? Ходить удома в мереживному вбранні, у гагтованих золотом пантофлях — де там фартух! Цілий день байдики б'є, тільки грає на тому своєму тарабані.

— Або куняє на плюшевій канапі.

— Але ж то й плюш! Тільки здається, ніби то плюш, а насправді не плюш. Недавно я сиділа на тій канапі. Помацала рукою. Кажу вам, навряд чи то шовковий плюш — мабуть, бавовняний. Шовковий плюш — м'який, гладенький, лискучий. А цей? Казна-який! Та й де б то вона могла взяти плюшеву канапу?

— Хіба що пуф.

— Невже таким плюшем оббивають пуфи?

Та пані Врабцова вже не почула запитання. Вона нахилилася Рафіковій до вуха й зашепотіла:

— То все, мабуть, заради нового адвоката.

— Якого? — здивувалася Рафікова і мало рота не роззявила з подиву.

— Докторша казала. Вчора ввечері Малінова приїхала з Дубрави, а з нею в тому ж омнібусі — адвокат. Хоче відкрити тут контору.

— Контору? — машинально повторила прокурорша.

Вона була така вражена, що ніяк не могла зосередитись.

— То ви не знаєте? Високий, дужий молодик. Вельми показний.

— Хіба ви бачили його?

— Ні. Докторша розповідала.

Рафікова згоряла від цікавості. Отже, адвокат. А вона ж нічого не знала... Можливо, що то родич Малінової, двоюрідний брат або ж іще хто ближчий. Яка шкода! Треба неодмінно навідатися до Малінової сьогодні ж увечері. Оце зараз.

Вона вже ладна була попрощатися, коли це Врabcова похвалилася, що купила кавовий сервіз на дванадцять осіб.

— Я його для Малі купила, — сказала вона. — За тиждень у неї іменини. Хочу зробити їй приємну несподіванку.

— Гарний сервіз, вельми добрий, — хвалила Рафікова, розглядаючи філіжанки. — А які квіточки на ньому! Це що? Лілеї? Чудові філіжанки!

А сама тим часом думала: «Ач, сервізу їй закортіло! Треба буде Малінової розказати. Ото сміятиметься! Атож, мушу йти до Малінової. Треба пересвідчитися на власні очі».

Проте від сервізу вона перейшла на Янічкову. «Яка та Янічкова нечупара! Ходить подвір'ям у спідній одежі. Геть попустила себе... А які в неї шкарбани! Мабуть, чоловікові. Величезні — навіть коли стрибнеш

з'горища, то втрапиш у них. Сама дрова рубає — ото нечупара...»

Від Янічкової перейшла на докторшу: «Ах, ця теж така! Ото вже недотепа! Ніколи нічого до ладу не розповідь... От як зараз... Я б то зазирнула до омнібуса,— що там роблять оті молодята?.. Недотепа!..»

Після докторші якимось дивом зайшла мова про адвокатшу: «Але ж і цяця вона! Ото вже вигадниця! Вигадала недавно про ту Цимфрліну, чи як там її звать... Мовляв, її бере якийсь поміщик, дають за нею, мовляв, шість тисяч, а поміщик і досі не прийшов... Бреше, як циганка...»

Хіба що Люцифер з некла знає, про що вона балакала б іще, коли б не вибило дев'яту годину. Тут Рафікова схаменулась і заходилася вдягатися. Звісно, вдягаючись, вона погомонила ще про молодиків, у дверях — про панночок, а у сусідній кімнаті — про дам і молодиків разом, а біля хвіртки все те повторила. Нарешті о десятій хвіртка зачинилася. Врацова поверталася зі свічкою в руці й сердито бурмотіла:

— Слава богу, що я її вирядила. Вона ж бо могла теревенити аж до ранку.

Пані Рафікова, загорнувшись у шубу, теж бурмотіла:

— Страшна особа ця Врацова. Тепер я не можу завітати до пані Малінової і нічого не довідаюся. Як почне Врацова базікати, то нізащо не замовкне. Страшна особа. «Залиштеся, не йдіть іще, посидьте!» А я тепер маю чекати до завтра. Страшна особа!

Як бачите, пані Рафікова геть забула, що йшла вона, власне, до кравчихи.

Тож побажаймо пані Рафіковій гарно відпочити до ранку. Вона заслужила на це. Аякже. А самі тим часом подивимося, що ж сталося з пані Маліною.

Стався цілком звичайний випадок. Від Дубрави до станції далеко. Тому туди їздять омнібусом. Малінова

не мала ані вороного, ані залізного коника, ані власного виїзду. Тож мусила їздити омнібусом. Тільки-но сіла вона в омнібус, аж тут нагодився якийсь молодик. Високій, плечистий — справжній велетень; років тридцяти, з білявими вусами, кругловидий, рум'яний, у ценсене.

Він мовчки звів трохи капелюха і сів навпроти Малінової.

Вона відсунулась у куток омнібуса. Маленькою ручкою в білій рукавичці швидко опустила до підборіддя чорну вуаль, зручніш загорнулась у шубку й скося поглянула на дорогу.

«Начебто молода, але я її не цікавлю,— подумав він.— Нудно буде їхати до С. Понад дві години. А мені так кортить порозмовляти. Які в неї повні руки... А втім, то, може, рукавички затісні. Проте за обличчя вона боїться. Весь час поправляє вуаль, нічого не побачиш...»

Він дістав сигарету.

«Треба таки заговорити до неї. Але ж як?.. Хай йому чорт... Заговорю!»

— Пардон! — мовив він уголос.— Чи дозволите мені закурити?

— Будь ласка,— буркнула вона у відповідь.

Він уклонився.

«Як машинально вона відповіла мені. Без будь-якого виразу. Напевно, це відквітла троянда. Навряд, щоб це була полохлива вивірочка».

Він дістав сірники. Віяв вітер, і молодик ніяк не міг прикурити сигарету. Кинув першого, другого, третього, четвертого сірника...

— Ні, таки не прикурю,— мовив він.— Йї-право, не прикурю! Це вже занадто... Яка прикрість...

Йому кортіло вилаятися, розстроцити в кулаці коробочку з сірниками й цвиргонуту у багнуку. Але присутність дами стримувала його, і він тільки сонів од гніву.

— Усе бридке на цьому світі, навіть сірники! — мовив він сам до себе, ніби виправдовуючись, що не зміг прикурити.

За хвилину молодик знову запалив сірника. Вітер згасив його. Молодик запалив другого сірника — вітер згасив і того.

Малінова раптом голосно засміялася.

Він похмуро блимнув на неї, але тут же схаменувся.

— Ви теж їдете до С.? — спитав він з усмішкою, вихопивши сигарету з вуст.

— Ви мене таки не пізнаєте... А я сподівалася.

Вона звела вгору вуаль, і відкрила гарне бліде обличчя. Молодик задивився у великі сині очі Малінової.

— Не пізнаєте, не пізнаєте,— повторила вона й похитала головою.— Нічний концерт у інституті... Не пригадуєте?.. Педель з рудою чуприною?..

Молодик дивився на неї, мов зачарований. Він пригадував її обличчя, тільки сама вона була тоді субтильніша, плечі вужчі, руки не такі повні. Де то могло бути? Адже він не раз бував на нічних концертах і в інститутах, і в інших місцях... Де ж був той рудий педель?

— Як швидко ви, чоловіки, забуваєте. Іду в парі, що ви вже не пам'ятаєте, що означає «*legis actio per sacramentum*»¹,— мовила Малінова і простягла йому руку.— А як чудово ви мені декламували це!

Він ухопив простягнену руку. Згадка про декламацію раптом освітила образ молоденької інституточки, що запав йому колись у душу. Тепер цей образ знову зринув десь із глибини душі.

— Панночко Еленко! — вигукнув молодик і стис її руку.

— Е-е, ви помиляєтесь. Погляньте-но.

---

¹ «Не було б злочину — не було б закону» (лат.).

Вона швидко стягла рукавичку і показала йому грубу обручку.

— А ви ще досі без обручки? — запитала вона.

— Еге ж. Але скажіть мені, будь ласка, ваше ім'я. Вельмишановна пані Елена... Елена...

— Малінова. Уроджена... ну-бо, як?

— А-дамова! — вигукнув молодик.

— А проте ви ще нічого не знаєте. Не знаєте найважливішого. Того, що надає моєму імені цілком іншого звучання.

— Які-небудь титули?

— Ні.

— Маєте диплом?

— Ні.

— Одружилися вдруге?

— Ні.

— Розлучена?

— Ні.

— Вдова?

— Нарешті ви вгадали.

— Дозвольте потиснути вам руку. Знаєте, що мені спало на думку?

— Знаю. Вам спало на думку, що ми можемо поновити наше давнє знайомство!

— Атож!

Вони вдруге подали одне одному руки. Обоє гадали собі, що говорять усе це жартома, несерйозно. А втім, як щиро сказати, то все може статися. Не така-то вже пуста ця розмова. Їм було вельми приємно. А надворі було похмуро, безвідраднo. Небо запинала суцільна сива хмара, з якої цідився холодний дощ і одноманітно хлюпав по розмитій дорозі. На деревах обабіч дороги де-не-де тріпотів на вітрі самотній жовтий листок. З-під коліс бризкало болото. Як сумно надворі. А тут, в омнібусі,— сміх і весела розмова. В пам'яті спливали давно

хвилині солодкі спогади. Молоді люди знову відчували радість. Їх знову вабило одне до одного, і вони раділи, що ті солодкі хвилини можуть іще повернутися. На цьому світі все йде, все минає, але часом і повторюється. Ніхто не журиться, що випив пляшку доброго вина. Завтра він знову може пити вино.

Вони й не помітили, як приїхали на станцію. А звідти вже поїзд швидко доправив їх до Лянового.

Що правда, то правда. До міста вони добулися о пів на дев'яту вечора. А така подія для Лянового — справжній скандал.

То хіба ж пані Рафікова могла заспокоїтися й не думати про це? Вона повинна знати геть усе. Вона просто мусила піти до молодої удови і розпитати про все чисто. Тільки ж з чого вона почне? Ага, з Врабцової та її нового сервізу.

— Ви тільки уявіть собі, люба пані,— ніби між іншим завела Рафікова.— Тільки уявіть собі! Ха-ха-ха! Врабцова купила кавовий сервіз. Сервіз на дванадцять осіб! Та коли ж у неї збиралося дванадцять осіб? Коли? У тих її двох комірчинах навіть шістьом нема чим дихати, а не те що дванадцятьом. Вона собі гадає, що як купила сервіз, то вже буде така пані, як ви... Хай би собі купила чашку, таку завбільшки, як цебро. Вона ж бо нещодавно випила аж чотири чашки чаю! Подумати тільки!

— Справді, це забагато.

— Атож, забагато. Просто страх, як багато. Та хіба ж це їй личить? Вона не має навіть скатертини путящої. Стіл хитається. Теж мені пані!

Тут пані Рафікова змахнула рукою.

— А ще наважується вас гудити. Коли б ви тільки знали, що вона про вас казала! Та ви навіть не поглянули б у її бік.

— А що? — з цікавістю запитала Малінова.

— А те, — стиха почала Рафікова, — що ви, мовляв, учора приїхали в омнібусі наодинці з якимось адвокатом. Що цілу дорогу ви з ним обіймалися та цілувалися.

Удовичка відвернулася і всміхнулася сама собі. Але тут же вдала, ніби обурилася, схопилася з канани й вигукнула:

— То вона вам таке сказала?!

«Ач, як я її шпигнула! — зраділа в думках пані Рафікова. — Так їй і треба. Це за ту сукню».

— Саме таке. Саме таке й сказала, — мовила вона вголос. — Я, звісно, не повірила. Я тут же завважила: «Це, мабуть, випадок. Випадкова зустріч, та й годі. Він був зухвалий і не відрекомендувався абоцю». Та вона не дала мені говорити.

Пані прокурорша притлумила голос, відкопчилила губи, перекривлюючи Врабцову:

— Ні-ні! Адже я все бачила на власні очі.

Рафікова знову підвищила голос:

— Але ж то могла бути не вона...

Знову притлумила:

— Вона, кажу вам!

— Тоді вони не цілувалися! — знову високим голосом.

— Цілувалися! — знову низьким.

Кінець кінцем вона заплуталась і свої власні слова переказувала низьким голосом, відкопчиливши губи, а слова Врабцової — високим.

Проте пані Малінову не дуже хвилювала та розмова. Вона спокійнісінько знову вместилася на канані.

«Ага, виходить, що все це правда! — подумала прокурорша. — Вона навіть не виправдовується. Навіть не каже, хто то був і чи взагалі був хто-небудь. Зараз же піду до докторші. Розновім їй про все. Ач, яка кокетка! Треба її ще раз шпигнути».

— І, мовляв, ви знали, що він приїде. І нову сукню собі замовили заради нього.

Пані Малінова спокійнісінько пішла до іншої кімнати й принесла сукню. Мовляв, цілком проста сукня. Вона замовила її собі для наступного концерту. Її попросили взяти участь, і вона не могла відмовити.

Рафікова помацала тканину. Подивилася на неї проти світла й двічі цмокнула язиком.

— Чудові шати! Кращих немає в цілому місті! Який смак! Який фасон! Хто ж то їх шив? Краса! Але рукава, мабуть, треба було б зробити вужчі. Так у журналі? Тоді інша річ!

І пані Рафікова заходилася розсипатися в компліментах. Сукня була не така, як у дочки. На цій були квіточки та хрестики. Пані Рафікова з радощів мало не плескала руками. Ще б пак! Вона пронюхала про скандал, мала змогу обсудити Вrabцову, та ще й сукня не така, як у дочки! Ото радість!

На столі з'явився лікер. Рафікова сьорбнула лікеру — то був найліпший лікер на світі! Мабуть, отим лікером Малінова частувала й о го. Поласувала Рафікова і цукерками — цукерки були просто чудові! З'їла шмат торта — торт був незрівнянний! Коли шановна господиня дозволить, то вона наважиться попросити ще шматочок.

*

Настав вечір. Де ж то пані Рафікова? Та де ж їй бути, як не в пані докторші? Пані докторша цюлює товариство. В неї багато гостей. Тут і Вrabцова, і пані лісничиха, і пані адвокатша, і пані ветеринарша. Пані Вrabцова плете панчошу, пані лісничиха вишиває, пані адвокатша та пані ветеринарша розглядають альбом, пані докторша усміхається, а пані Рафікова розповідає про Малінову.

— Вона частувала мене кределями. То я ледве один із'їла — такі вони підгорілі. А торт! Мені аж шлунок зсудомило — так він тхнув ївким маслом.

Панії вражено хитали головами.

— А про того адвоката ви з нею не говорили? — запитала пані Врabcова й пошкрябала собі над вухом спицею.

— Звісно, говорила. Вона сама себе виказала. Я балакаю, аж вона раптом: «А чи знаєте ви нового адвоката?»

— Новий адвокат? — здивувалися панії. Відкляли вбiк альбом і нашоропили вуха.

— Я, кажу, не знаю, — провадила далі пані Рафікова. І заходилася вигадувати все, що тільки могло привертися їй на думку. Розпівдала, як вони обіймалися та цілувалися. Як прийшов він до неї о десятій і пішов о дванадцятій — уночі. Жах! Сьогодні вже вони гуляли околицями. Він обхопив її руками так, а вона його — отак. Коли дозволите, шановна пані, — і вона вхопила лісничиху за талію, поклала їй на плече свою голівку й млосоно звела очі на стелю. Потім узяла лісничихину руку і обв'язала нею свою власну шию. — Отак!

— Яка безсоромність! Яке зухвальство! — занарікали панії.

— Кокетка! Безсоромна кокетка! Який, однак, зіпсутий світ! Але ж хто той молодик? Який він? Низенький на зріст чи високий! Огрядний а чи худий?

— Я бачила якогось худорлявого, низенького на зріст, білявого... Мав він м'якого капелюха, лілову краватку й лілове пальто, — сказала пані ветеринарша.

— Я теж зустріла такого незнайомого. Чи мав він цапину борідку? — підхопила пані лісничиха.

— О ні, мій мав поголене обличчя, без вусів, — відповіла пані ветеринарша.

— Я теж зустріла такого незнайомця. Але той був поголений.

— У пенсне? Капловухий? — запитали разом усі три дами.

Зчинився такий рейвах, наче у синагозі в судний день. Коли б ви знали навіть двадцять дві мови, то довідалися б тільки про те, що той незнайомий — бабій, розпусник, зневажає звичаї, славу і цноту міста. А коли пристрасті вгамувалися, присуд оголошено цілком пекний: пані Рафікова прищикнула б йому носа дверима, коли б він прийшов до неї з візитом як до дружини прокурора; пані Врабцова опшарила б його окропом, коли б він завітав до неї; пані докторша оголосила б йому, що не приймає; пані лісничиха й сама не знала, що йому зробила б, пані ветеринарша показала б йому спину. А як вас цікавить моя думка, то вони й самі не знали, як чинили б, коли б він до них завітав.

«Я повинна прийняти його гостинно, — думала пані Рафікова, йдучи додому. — Всі вони гніваються на нього. Повірили геть усьому. Я його прихилю до себе, запрошу обідати. Залишу його якимось з Милушкою у вітальні, і так далі і так далі. Я його зваблю, і коли він навіть має щось з тією Малиною, то вже не матиме. Ото мені заздритимуть!»

Др. Ярослав Брвенік тим часом, як про нього отак дбали, купив каламарик чорнил, сто аркушів паперу й відкрив адвокатську контору. Цього для початку досить. Тепер йому годилося б спертися на лікоть і дивитися на мідну клямку дверей. Але Брвенік був не такий. Він одягнувся в чорне вбрання й, наспівуючи, походжав кімнатою.

— Треба відвідати адвокатів. Потім піти до суддів. Зрозуміло, я підлещуся до них. Тож вони присуджуватимуть більші судові витрати. Коли мають гарних дочок, то треба буде позалицятися трохи до них. А ще я даватиму нічні концерти.

Але тут він зупинився. Згадав Малинову, тої миті,

коли вона звела вгору вуаль. Як сміялися її сині очі, її білі зуби! Ніжна, м'яка рука... Спогади! Вона цитувала віршика, що його він присвятив їй. Вона не забула того вірша, а він, автор, забув... Він повинен навістити її. Але спершу — офіційні візити. Треба познайомитися з усіма. Коли контора процвітатиме, тоді вже — але, хто його знає, як то воно буде? Зрештою, чому б то конторі не процвітати? З клієнтами він буде товариський. «Коли зустрінуся з селянином і той про щось мене питає, то я не буркну у відповідь, а подам руку, поплескаю його по плечі й назву батечком. Коли прийде до мене, посаджу його на канапу. Так здобудемо популярність і будемо процвітати, ще й як процвітати».

І доктор Ярослав Брвенік за хвилину сидів уже в екіпажі.

— До судді! — звелів він.

У судді він був за п'ять хвилин.

— До прокурора!

Менше як за п'ять хвилин він уже був перед будинком Рафікової. Брвенік скинув пальто й швидко подався сходами вгору. Відчинив перші двері і ввійшов до передпокою. Тут хвильку пристояв і розглядівся. Побачив перед собою шість дверей. Усюди тихо. Ніде ані душі. Раптом йому здалося, ніби праворуч хтось розмовляє. Він постукав і ввійшов. Якийсь вельми елегантний пан підвівся з крісла, вклонився панночці (це була дочка господарів Милушка), потім лагідно взяв її ручку, трохи нахилився, трохи підніс ту ручку вгору і поцілував кінчики пальців. Але й цього йому було замало: він іще раз урочисто вклонився і, тримаючи перед собою циліндр, почав задкувати до дверей. Біля дверей він зупинився й знову низенько вклонився.

Брвенік не знав, що мав діяти. Він постояв трохи біля дверей і аж тоді, коли пан вийшов з кімнати, підійшов до панночки, назвав своє ім'я і мету свого візиту.

Милка зміряла його очима від голови до п'ят.

— Mais il — il n'est pas chez soi... à la maison ¹,— мовила вона непевно й затинаючись, а тоді граціозно вийшла з кімнати.

«Що таке?» — подумав Брвенік, втупивши очі у великий білий камін. Але не встиг він сам собі відповісти, коли це до кімнати ввійшла пані Рафікова, а за нею — пан Рафіка. Вони прямували до нього, і пан доктор ступив крок назустріч їм.

— Доктор Брвенік, адвокат,— відрекомендувався він.— Я наважився засвідчити вам...

— Ах, знаємо, знаємо! — увірвала його пані Рафікова.— Ціле місто тільки про вас і говорить. Прошу, проходите. Сюди, сюди. Ми саме обідаємо... Не відпустимо вас. Обідатимете з нами.

Вони ввійшли до іншої кімнати, великої, з паркетною підлогою. Стіл був накритий на чотири особи. Від супниці здіймалася пара.

— Обідатимете з нами,— мовив прокурор слідом за своєю половиною.

— Атож, обідатимете з нами, неодмінно,— цокотіла пані Рафікова.— Сюди, прошу вас.

Даремно опирався адвокат. Прокурор майже силоміць посадив його на стілець.

— Милушко, Милушко, де це ти? Чому не ідеш привітати гостя? — гукала господиня.

— Де це ти, де? — вторував їй господар.

— Це пан доктор Брвенік,— кивнула пані Рафікова на Брвеніка.

— Пак доктор Брвенік,— повторив прокурор.

Милушка вклонилася. Брвенік хотів був подати їй руку, але вона відступила крок назад і знов уклонилася. Брвенік почервонів. Лихе, неприємне почуття

---

¹ Але його... його немає... вдома (*франц.*).

охопило його. Він найрадше був би втік звідси, або ж, коли б міг, то непомітно щез би. Але він сидів на стільці, наче слухняна дитина.

— А тепер скуштуйте юшечки. Ну-бо, Милушко, частуй,— мовила пані Рафікова.

По п'яти хвиликах боротьби пан доктор мусив був перший узяти собі юшки. Аж тоді взяли собі юшки всі інші.

— А пан доктор, напевно, вже обійшов ціле місто,— сказала прокурорша й сьорбнула юшки.— Я бачила вас у екіпажі,— вона знову сьорбнула.— Дивлюся: хто ж це? Я ще цього пана ніколи не бачила. Аж то ви,— тут вона тричі сьорбнула юшки.— Питаю: хто це? Ніхто не знає. Йду до докторші. Докторша каже: доктор Брвенік, що вже був у неї з візитом. «Гай-гай, лихий цей доктор, коли мене обминув! — думаю собі.— Стривайно!» — і пані Рафікова засміялася. Нахилила тарілку й висьорбала рештти юшки.— Аж тут приходить Милушка та й каже: «Приїхав жених Малінової...» Отаке-то про вас плещуть... Що вдієш? Маленьке містечко... Тільки й розмов, що про вас та про Малінову... Поздоровляю вас... Гарна вдовичка,— і вона насварилася на нього пальцем, ніби знала якусь таємницю.— Дивно тільки, що чоловікам подобаються отакі кокетки, які вміють бісяків пускати: зирк туди, зирк сюди — і вже до неї лишнуть... Нумо цього м'ясця, будь ласка. Так, гаразд. А тепер оцих макарончиків. Може, не подобаються? Коли ж бажаєте огірочка — будь ласка. Або ж бурячків. Чого zvolите...

Брвенік не ветигав ані відповідати, ані заперечувати, що він не в усіх іще був з візитом, а тільки в пана судді, що вони з Маліновою не заручені, що він її знає ще зі студентських часів і що та їхня подорож була чистісіньким випадком, що він полюбляє і макарони, і бурячки, і огірочки... Пані Рафікова геть забила док-

торові памороки. Він звів дух лише по обіді, коли вона пішла поклопотатися біля чорної кави. Пан прокурор вийшов натоптати собі люльку та принести сигарети. В кімнаті залишилися тільки Брвенік та Милушка.

Милушка була холодна, як мармур. Вона високо тримала голову і дивилася просто себе.

Нова халена. Він почав сердитися. Не знав, як поводитися з цією чудовою статуєю.

— Панночка, мабуть, бувала в Парижі? — запитав він у неї по короткій паузі.

— Бувала.

— То, мабуть, гарне місто.

— Гарне.

— Розмовляєте французькою мовою?

— Розмовляю.

— А я вам заздрю — ви можете читати першотвори... Ви, певно, багато читаете?

— Читаю.

Брвенік не знав, про що йому ще з панночкою розмовляти. Вона відбувалася короткими відповідями, кусала собі губи й усміхалася, ніби тішилася з його замішання.

«Коли б то я міг крізь землю запастися, — думав Брвенік, — стати невидимим або димом вилетіти в комин... Та це ж вони, мабуть, навмисне залишили мене з цією французкою! — саянула йому думка. — Де вони? Чому баряться? Стара деркоче, наче млинове колесо... Та вона принаймні хоч говорить, ось мені як заціпило!..»

Його думки увірвав той самий елегантний добродій, якого він зустрів перед обідом. Увійшли й старі. Виявилось, що елегантний добродій — управитель готелів у сусідньому курортному місті. Він ходить розмовляти з Милушкою, аби та не забула французької. Він — віконт, але не любить, коли його так титулюють. Зовнішність віконта мав справді аристократичну, розмовляв

виключно французькою мовою і тільки з панночкою Милушкою.

О четвертій Брвенік нарешті добувся на волю. Прощаючись, пані Рафікова встигла ще шепнути йому:

— Стережіться Малінової, пане докторе. Вона наставить на вас свої тенета — і ви загинете, Шкода було б такого молодого добродія... Коли ви маєте з нею якісь стосунки, то порвіть. Це я кажу вам як друг.

Та він уже не слухав — чимдуж тікав звідти. Годі з нього цієї парильні! Дорогою йому зринули в пам'яті сині очі Малінової, коли вона сміялася. Білі зуби, ніжна рука... Як вона цитувала його віршика — «*legis actio per sacramentum...*» Відтоді він її не бачив... А як ображає її оця цокотуха!

Другого дня Брвенік відбув решту візитів, і повсюди панії за розмовою згадували Малінову у зв'язку з ним. Натякали на їхні взаємини. Гудили її за кокетування. Застерігали його відверто або завуальовано, делікатно або у спосіб образливий. Коли ж Брвенік захищав її і себе, то вони казали, що він уже занапастив себе, що врятувати його вже не можна...

«Чим вона перед ними завинила?» — дивувався Брвенік і ще дужче тіпився з того, що колєсь таки зустрінеється з нею і віддасть їй шану... Коли б він не боявся, що скомпрометує її, то пішов би до неї. Адже і її також годилося б відвідати... Спогади захоплювали його. Як вона гарно розповідала про давно минулі чудові хвилини... Кокетка чи ні, вона осяяла поезією його студентське життя, і за це він довіку має бути вдячний їй...

Одного вечора він наважився і прийшов. Постукав у двері.

— Удома? — запитав.

— Удома, — долинув голос Малінової із глибини кімнати.

Вона підійшла до нього й подала руку:

— То це ви? Заходьте, прошу.

У кімнаті ще не засвічували світла, тільки в грубці палахкотіло.

— Про що думу думали, добродійко Еленко? — запитав Брвенік і потис їй руку. «Ніжна ручка, ніжна-ніжна»,— подумав він при цьому.— І отак потемки, на самотині. Я не міг далі стримуватися. Жадав вас бачити. Перепрошую за те, що оце прийшов.

Вони сіли віддалік від грубки. Малінова хотіла була засвітити світло. Він не дав.

— Навіщо? Так ліпше. Я й так вас бачу. Знаєте, чому ще я прийшов до вас? Я знову забув того віршика. Ніяк не можу згадати.

Брвенік присунув крісло ближче до неї й звів угору голову.

— Прошу вас,— мовив він,— нагадайте. Нумо уявімо собі, що я — студент, а ви — Еленка, колишня маленька, чудова Еленка...

Він проказав це сміючись, але серце його сповнило ніжність. Якесь дивне почуття охоплювало його — почуття болісне й водночас радісне.

«Ні, не може пані Малінова бути такою, як про неї кажуть. Я розповім їй про це. Я повинен їй про це розповісти. А як вона читає вірша!.. З яким почуттям, як тонко!»

Малінова декламувала. Вогонь, що палахкотів у грубці, кидав своє мигтуче світло на її сукню й на половину обличчя. Брвенік не зводив з неї очей. Вона дочитала вірша й поглянула на вогонь. Її очі блищали.

— Еленко, невже ви справді погана? — раптом запитав він і схопив її руку.— Коли я робив візити, всі гудили вас — мовляв, ви кокетка, мовляв, мені треба стерегтися вас... Я не повинен був вам цього казати...

Вона змахнула рукою і веміхнулася:

— Який ви наївний. О господи! Всі вони завжди отак

обмовляють одна одну... А що вже про вас мені намолили! Мені про вас навіть листа написали, щб̄ вже ті балачки!

— Невже? Покажіть.

Вона вийняла з кишені зібганого листа. Вони обидва нахилилися до вогню й заходилися читати. Голови їхні майже торкалися одна одної. Коси Малінової лоскотали Брвенікові вухо. Щічки її були так близько...

— Це Рафікова писала,— сказала Малінова.— Але я маю ще одного.— вона підійшла до етажерки й узяла листа.— Та ж сама рука. Ось погляньте.

Вони знову нахилилися до грубки. Проте Брвенік навіть не глянув на листа. Серце його завмирало від якоїсь солодкої млості, давно вже забутої. Начебто його стискала рука коханої. Коси лоскотали, щічки білили... Він не міг стриматися й поцілував її у щічку.

— Як колись,— сказав він.— Адже ми з вами вже цілувалися... Знаєте, що мені спало на думку?

— Знаю.

— Що?

— Не скажу. Може, я помиляюся.

— Ні-ні, ви не помиляєтеся.

— Що ми дійдемо згоди, еге ж?

— Так, і то швидше, що ми з вами такі погані...

О солодкі хвилини кохання! Як нечасто ви приходите і які ви скупи! Коли ви даєте щось, то хіба що стеблинку, квіточку... О солодкі хвилини кохання! Які великі ви однак! У вас — цілий світ. А проте ви можете вміститися в одному-єдиному поцілунку.

Навіщо ви затьмарюєте ті хвилини, навіщо прагнете знищити їх, добродійко Серафіно Рафікова? Може, і ви колись їх зазнали, але вам ніхто їх не каламутив. Тож годі-бо вам!

Проте марно будь у чому переконувати пані Рафікову. Шкода й гадки...

Вона саме вибралася з візитами. Найближче мешкала пані лісничиха. Рафікова зайшла туди. А там — диви! — уже були інші добродійки. Вельми жваво балакали між собою. Рафікова подумала собі, що треба здивувати їх якоюсь новиною. А будь-яку новину вигадати пані Рафікова може заіграшки. Тож вона саме хотіла оголосити, що пан Брвенік вельми вчащає до їхнього дому, бо, видно, залицяється до Милушки, коли це пані ветеринарша приголомшила її:

— А чи ви чули, що той Брвенік одружується з Маліновою?

— Одинадцятого має бути весілля,— додала докторша.

— Ба п'ятнадцятого.— уточнила лісничиха.

Рафікова на мить збентежилась, але тут же оговталась — та то, напевно, плітки!

— Хто вам таке сказав? — засміялася вона.— Це все плітки. Брвенік сьогодні освідчився Милушці,— почала вона брехні точити.— І моему старому сказав, а старий — мені... Чого тільки ті люди не наплещуть! Сьогодні до обід був він у нас у фракку. Прийшов освідчитися. Милушка грала йому на цимбалах того нового вальса. А проте вона про нього й чути не хоче... Її мрії вищі... Навіщо їй з адвокатом поневірятися...

— Віконт,— ушпигнула якась панія.

— Управитель готелів,— доточила інша.

— Атож, віконт кращий,— відрубала пані Рафікова.

Почалися дебати. І тривали вони до пів на двапідцятку. Близько полуночі панії порозходилися. Рафікова відчувала себе переможцем... Як їх можна перемудрувати... Мовляв, Малінова і Брвенік... Я цього не допущу... Вони в мене розцураються... Дочку намовлю, вона Брвеніка звабить... І все це можна буде владнати дуже легко.

Прийшла вона додому. Зазирає до Милушчиної кімнати. Там було темно. Пані Рафікова затамувала подих

і прислухалася. Не почула нічого. Підійшла до ліжка. Ліжко було порожнє.

— Де це дівчина? Уже дванадцята, а її тут немає! — пані Рафікова побігла до чоловіка.

— Старий, де це Милка? Ти її не бачив? — штурхала вона пана Рафіку. Її поймав жах. Пан Рафіка впрямив очі й схопився на рівні.

— Що? Що?.. Де мої капці?

— Мили немає вдома. Де вона? Ти ж був удома.

— Я прийшов десь півгодини тому і нічого не знаю,— відповів пан Рафіка й сів на ліжко.

— Ну-бо одягайся, старий хрін!.. Хіба ти не чув? Мили ніде немає... Чи ти її куди посилав? Чи вона тобі казала, що кудись їде?

Рафікова вже втретє обнишпорила кімнати. Розбудила служницю — чи ті не знають, де панночка. Вона не тямилася себе. Бігала, метушилася. Застебнула чоловікові підтяжки на спині, допомагала служницям шукати сукні. Перекинула глечика з водою, зламала свічку.

— Хутко беріть ліхтарі! Будемо шукати її! — ренетувала вона. Рафікову поймало страшне передчуття, що її дочка встругнула якусь романтичну штуку.— Боже, боже! — волила Рафікова.— А що, як її спіткало лихо? А що, як вона впала у воду або понала під колеса поїзда?

Подалися вони шукати Милку. Спершу до річки. Рафікова ледве дихала, проте йшла. Пан Рафіка раз у раз спотикався й витирив хустинкою спітніле чоло. Служниці вимахували ліхтарями й гукали. Од річки рушили до залізничної колії, звідти — до «Великого готелю», а тоді — знову до залізничної колії. Так вони дійшли аж до станції. Тут усе з'ясувалося. Панночка Рафікова сиравді поїхала з якимось елегантним добродієм... Вони прийшли разом, разом і поїхали. Бозна-куди. А ще вони розмовляли по-французькому.

Рафікова ані словечка не зронила. У голові їй запаморочилося. Вона геть нічого не розуміла, і всі почуття ніби закам'яніли у її серці. Вона мовчки глянула на чоловіка, схопила його за руку й потягла. Вони пішли...

Ніч була ясна й студена. Високо в небі поміж білими хмарами плавав місяць і заливав своїм сяйвом посуле місто й далекі засніжені шпилі гір. Під ногами рипів сніг. Світло ліхтарів миготіло в руках у служниць. Усі мовчали. Рафікова йшла машинально, спираючись на чоловіка...

Раптом десь зовсім поблизу залунала циганська скрипка:

Добраніч, серденько, солодко спи,
Хай тобі сняться чудовії сні!..

Пісенька лунала тихо, притлумлено, ніби не хотіла порушувати спокій природи. То грали під вікнами Малинової. Трохи віддалік на вулиці стояв Брвенік...

Рафікова зупинилася на мить. Вона пізнала пісню, кращу за всі чардаші та мазурки. Пісню, що зворушує серце і зцілює згорьовану душу... Вона слухала, слухала. У душі її щось ворухнулося. Сльози навернулися їй на очі. Вона обіперлася об мур і заголосила:

— Ой Милко, Милко! Як я тепер людям на очі покажусь? Що тепер люди скажуть! Ой Милко, Милко!..

КІНЕЦЬ КОХАННЯ

Була неділя. Пообіддя. Пора непрємна — зимова. Сніг, щойно випавши, танув під південним вітром. Дерев та дахи будинків почорніли. У бляшаних наріжних ринвах на будинках відзвонювали краплини. Сумна картина: клопоть попелястого неба, гола стіна сусіднього будинку, білі одноманітні поля за низькими гонтовими дахами, жовта майстерня з комінном — ви-кликала в людини важке, гнітюче почуття.

Мені було важко на душі. Я пішов із гомінкої вітальні. Там мені було ще важче. Навіщо вона весь час переслідує мене своїми таємничими поглядами? Могла б зрозуміти, що всьому кінець. Третій вечір я уникаю її, а вона ніяк не може збагнути...

Я підклав у грубку кілька полінячок і присунув фотель. Від вітальні долинав спів і сміх.

А який веселий я був, коли прийшов сюди. Я вмотивився поруч неї лише для того, щоб ніхто нічого не помітив. Вона — самі веселощі та люб'язність. Не треба було мені там сидати. Невже я відчуваю ще якусь іскорку? Погляну на її обличчя трохи згорн — може, воно мені сподобається? Побачу на ньому те, чого не

помічав досі? Навряд. Але таки сідаю й беру її руку. Хочу ввести в оману себе і збиваю її з пантелику. Не можу й словечка мовити до неї. А от з панночкою-господинею розмовляти було б легко. Вона цікава. Які в неї дивні очі. Якись мінливі, ніби з тоненького, прозорого серпанку. Непевного кольору. То вони наче півонії, то трішечки ясніші, то наче гаптовані тонесенькими блакитними нитками, а то раптом чорні. Дивні очі. А брови, як то кажуть, нещасливі. Довгі, майже з'єднані на переніссі. Я б їй тільки сказав: «Панночко, у вас нещасливі брови!» Як вишукано зачесані її чорні коси. Самі дрібненькі хвильки. На правій скроні — тоненька голуба жилка. Мені треба було сісти поруч неї.

Поруч Елени — нізачо в світі. Якийсь жаль мене огортає, а може, докори сумління. Коли-не-коли перекидаємося пустим слівцем.

І все ж я залишився поруч Елени й шепнув їй на вухо, коли розпочали гру:

— Я пропоную вам Брадного. Чи, може, ви бажаєте когось іншого?

— Ні-ні. Я пропоную вам себе. Гаразд?

— Гаразд.

Ліворуч мені знову дісталася Елена. Я хотів був покинути її, але вона почервоніла й затримала мене. Мені було прикро. Я відчув, що червонію. «Що тепер вони про нас подумують?» — майнуло мені в голові. Я немовби читав їхні думки: «Оці двоє червоніють. Дивіться, які вони закохані. Таке кохання не приховати». Дурні, якби-то вони знали...

Заграли танок. Панночку-господиню підхопив молодий нотар із сусіднього села. Низенький на зріст, огрядний білявий панок. Закружеляв з нею посеред утвореного кола. Видно було, що він почувався не дуже добре, але хотів показати себе кавалером веселим, гречним і сміливим. Чому б то йому не вести танок?

Він не знав, як має поводитися з партнеркою, і зніяковіло запитав у панночки:

- Яку zvolите?
- Байдуже! Заспівайте на власний смак.
- Тоді ось цю!
- Починайте!
- Я, з моїм голосом?!

Кінець кінцем панночка-господарка завела:

Парубійко, лютеранин...

Коло рушило й заспівало, поволі пливучи праворуч.

«А як мене виберуть,— міркував я,— то якої заспіваю? Аби тільки не з Еленою. Хай би з будь-ким, аби тільки не з нею. Вона заведе високо, голосно, тоненько. Всі почують, який у неї непріємний голос. Здивуються, як ото я можу кохати її з отаким голосом. І коли б то я хоча б іскорку відчував... Як вона тягне мене... Руку мені стисла... Непріємний голос...»

Пісню доспівали. Ті, що кружляли посередині, про щось перешіптувалися. Передчуття не зрадило мене. Панночка-господиня обрала мене, а нотар — Елену. Я став посеред кола. «Але якої заспівати, якої? Швидше, швидше! Тільки не сумної! Бо одразу ж подумують казна-що. Якоїсь веселої, дуже веселої... Але саме зараз нічого не спадає на думку! Ех, який же я!»

Камінь на камені...—

завів хтось у колі. Я голосно підхопив у тон:

На камені камінь...

У вітальні залунала протягла, сентиментальна пісня:

А на тім камені ще один камінь...

Слушна нагода. Зараз я перейду на той бік. Зачекаю, поки вона обернеться. Я опинився поруч панночки-господині. Елена — навпроти мене.

— Ах, ви бідолаха! Де це ви опинилися? — зустріла мене панночка-господиня.

— Нарешті поруч вас! — І я вклонився їй поважно, низенько. Вона теж уклонилася.

— А тепер я вас не відпущу, — сказала вона, — хоч ви залюбки помінялися б...

— З ким?

— Ач який святий!

— Ну-бо скажіть. Бачите, як мене тішить, що я опинився поруч вас.

— Невже!

— Атож. Хоч ви й не вірите, проте я радий. Саме вам я хотів сьогодні щось сказати. І не комплімент — не думайте. Аби тільки нас не розлучили. — І я стиснув її пальці, витягуючи її з кола і обертаючись до неї. Вона засміялася.

— Чому саме мені?

— Ви сьогодні справили на мене враження. Стривайте. Невже ви гадаєте, що я намагаюсь улестити вас? Кінець кінцем, ми розмовляємо з тим, з ким хочемо розмовляти. Ви на щось натякали, коли хотіли, аби я з кимось помінявся. Ви гадали, що я залюбки танцював би з Еленою. Вам було прикро, й тому ви сказали мені про це. Ви гадали, що мені з вами не дуже добре, і ваш гонор був уражений тим паче, що ви не маєте, як то кажуть, постійного кавалера, хоч ви цілком на нього заслуговуєте. Кавалера, який завжди приділяв би вам увагу. Він міг би не говорити ані словечка — аби тільки був завжди поруч вас, — і що більше їх було б, то краще. Ви могли б вибирати поміж них. Хіба ви не заздрили їй, коли натякали на моє залицяння до неї? Перепрошую, що я так одверто...

— Аж надто відверто! Прощу вас, годі-бо... То що ж далі?

Коло повернуло й рушило ліворуч. Посеред кола була

Елена з якимось урядовцем. Вона не дивилася на мене, і я відчув полеткість. Панночка-господиня дивилася кудись убік. Мені знову впали в очі хвилячки на її косах та її біле личко з характерним профілем. Вона хутенько глянула на мене й ще раз запитала:

— Що ж далі?

«Ви гарна»,— кортіло мені відповісти, але я тільки знову стис її пальці:

— Знаєте, брехня дуже поширена серед суспільства,— мовив я вголос,— але тут її немає. Тут існує лише форма, етикет, проте панії повинні звикати не тільки до компліментів.

— Ах, до компліментів!

— Ви гарна. А які у вас рожеві нігтики. Очі то голубі, то чорні. Цікаві... А брови... Бачте, я залюбки говорив би про все це, але мені неприємно говорити про це так, як годилося б — з почуттям. Про почуття краще мовчати, а коли вже говорити, то десь у куточку, де ніхто не підслухає і де темно — щоб не соромитися. Бо й так, коли після цього вийдеш на світло, тобі соромно. Чистісінький *katzenjammer*¹.

— Що ви, власне, хочете сказати?

— Гаразд... Культ жінок уже не модний. Емансипація, рівноправ'я; тож пробачте, що я осмілився стати з вами на рівну ногу. Прошу поради. Але ви нікому не кажіть, що я у вас просив поради. Будь ласка, порадьте, як мені припинити залицяння. Як припинити залицятися до дами, кавалером якої я був довго, аби не вразити її марнолюбство і не викликати зловтіхи в інших. Вони не пошкоднують її...

Підійшов високий юнак у пенсне і повів у танок панночку-господиню.

---

¹ Прикрій фізичний та моральний стан після п'ятики, нерозважного вчинку і т. ін.

— Порадите згодом! — гукнув я, схопивши юнака за руку. Рука в нього була дуже холодна. «Чому вона так вабить мене сьогодні? — міркував я. — Я бачив її не раз і не двічі, але сьогодні вона просто зачарувала мене. Я міг би навіть освідчитись їй у коханні. І треба ж було прийти цьому дурневі, щоб розлучити нас. Коли б вона була щира, то пройшла б тур і повернулася б назад... Ач — Еленка! Як люб'язно веміхається. Аж голову схилила й наслухає. Аби ж то вона знайшла собі кавалера! Так легко було б тоді піти, не вражаючи її самолюбства та марнославства... А як же мені знову дістатися до панночки-господині?»

Принесли покришку. Гості знову сіли, і одна з паній почала роздавати імена. Чоловікам — жіночі, жінкам чоловічі. Я знав, що мені вона дасть ім'я Елена, а Елені — Мілош. Так і сталося. Панночка зупинилася передо мною і, не думаючи довго, сказала:

— Ви будете Елена.

— А чому ж це?

— Самі знаєте.

— Дайте мені краще ім'я Ольга.

— Ні-ні, ви будете Еленою! — і відійшла.

Гадає, що я досі кохаю Елену. А от до панночки-господині мені вже не дістатися. Шкода. Саме сьогодні я охоче розмовляв би з нею.

Панночка, що роздавала імена, зупинилася перед Еленою, і я почув, як вона назвала її Мілошем. Елена, сміючись, кивнула головою, ніби це її дуже потішило.

Вона й досі ще плекає якусь надію. Жаль дивитися на це. Я повинен нарешті їй сказати, щоб не мучила ані себе, ані мене. Але ж як? Ціле місто балакає про мої поважні наміри, про таємні обіцянки, а я раптом скажу їй таке. Найкраще було б десь зникнути й мовчати, аж поки всі забудуть. А зараз кожне тільки й торочить мені: Елена, Елена, завжди Елена, повсюди

Елена. Ніби це їх дуже цікавить. Треба мені вирішити: або так, або так. Принаймні їй неодмінно треба розкрити очі... Адже вона, мабуть, усе це відчуває, але жене геть цю думку, як надокучливу осу. Думає: не може цього бути — адже я така, як два місяці тому, — а тоді він надіслав мені троянди.

Був чудовий осінній день, і мені заманулося надіслати їй той букет посильним з готелю. Як вона мала зрадіти і як радів я, коли побачив ці квіти в неї на грудях! Тепер це видається мені майже кумедним. Яка наївність, яка чутливість і слабкість!

— Елено! — гукнув хтось.

Це був її голос. Я мигцем, недбало глянув у її бік. Покришка крутилася посеред вітальні. Ніхто не підбіг підхопити її, і вона впала.

— Фант, фант! — загукали навколо. До мене підійшла панночка з капелюхом. Тільки тепер мені сяйнуло, що саме я повинен був підхопити покришку.

— Прошу фант, замислений добродію!

Я віддав перстень.

— А ви й справді замислений, — сказала панночка-господиня, нахилившись до мене через сусідку. Вона сиділа друга од мене.

— Я чекаю на пораду, бо сам собі ради не можу дати.

— Я вам поради не дам. Самі розплутуйтеся.

— Ви немилосерда.

— Як і ви. Роздмухали полум'я і лишили горіти. То що, гарний вогник? Подобається вам?

— Не гріє.

— Загасить його й не бавтєся ним. Бо це негарно.

— Я вам усе пояснив би, але не маю змоги. Коли б ви не зважали на пересуди, то сказали б мені: «Ходімо до ванькирчика, поясніть мені все». Чи не так, панночко? — звернувся я до сусідки, через яку ми перемовлялися. — Коли ми самі не допомагаємо дамі вдягти

пальтечко, то хай вона попросить нас. Ми залюбки услужимо їй, але не треба сподіватися на нашу увагу повсякчас. Хай дама сама натякне нам. Коли їй хочеться порозмовляти з юнаком, хай вона скаже: «Добродію, ідіть-но сюди, до каміна, я хочу з вами поговорити». Еге ж? Ні? Атож, у нас такі неоковирні манери. Ви скажете, що дамі так не личить. Але ж це застарілі погляди...

— Елено! — знов озвалось у вітальні.

Я знехотя підвівся й підхопив покришку. Розглянувшись довкола. Елена вже сиділа. Це вона розкрутила покришку. І знов мені стало якось прикро на серці, але тут я зрадів. Викличу панночку, що сидить між нами, і повернуся до панночки-господині.

— Йозефе!

— Нарешті я знову поруч вас, — мовив я, сідаючи, і мені було радісно, але мене викликали знову. Я знову зміг підійти до неї аж під час перерви. Вона сиділа біля рояля й грала:

Коли б то я могла, я не тужила б...

Я сів поряд і дивився на її руки та на блискучу верхню рояля. Там відбивалися довгі спотворені пальці та ясно-рожеві рукава. Кілька дам підійшли ближче, серед них і Елена. Вона тримала в руках карти.

— Чирвовий туз — це кохання, — мовила вона й поглянула на мене. — Чирвовий туз найбільше пасує до кохання, чи не так?

— Атож, — potwierдив я.

«Що це з нею і що зі мною? — подумки дивуюся я. — Адже вона ніколи такою не була. Завжди така тиха й сором'язна. Тільки «так» або «ні». А зараз без уніну сміється. Тільки її і чути. І знову на ній ота її ясна сукня з великими кумедними бантами... На шиї в неї

одішнувся гаплик. Яка вона бридка... і весь час на мене позирає».

— Отже: сімка, валет...— заходилася Елена розкла-дати карти,— король, винувий туз, дев'ятка... Ніяк не випадає.— І вона засміялася знову.

Я підвівся, щоб піти. Я помалу відступав, поки вона розклала карти на маленькому філігранному столи-кові з альбомам та листівкам...

Вона негарна, коли сміється. Високо здіймає губу, аж усі кутні видно... Але чому я помітив це сьогодні й не помічав досі? Вона була б гарна з сумним і застиг-лим, як у статуї, обличчям. Чорна сукня й букет запашних фіалок... Та ні, ні, все марно. Вона мені біль-ше не подобається. Вона весь час дивиться на мене й намагається опинитися поруч.

— Пане Краткий, пане Краткий! Стривайте! — гукну-ла Елена услід мені.— Це стосується саме вас і мене.

Я нечемно вдаю, ніби не чую, і підійшов до гурту мо-лодиків, що стояли в кутку вітальні, курили й стиха розмовляли між собою. Пристояв там трохи й непоміт-но зайшов до ванькирчика.

Сутінки поволі оповивали подвір'я, вікна, кімнати. Кути потемніли. У великій кахляній грубі гоготів во-гонь, кидаючи крізь дверцята відблиски на підлогу та на стіну. Так добре сидіти в м'якому фотелі й мірку-вати. Але моя думка — гнітюча, тривожна, настирлива... Елена повсюди докучає мені. Мені погано з нею, вона отруює найприємніші хвилини. Вона й досі гадає, що я кохаю її. Хоч як це прикро, але я повинен пробудити її від сну. Я повинен так учинити. Тільки як, як? І чому все це скоїлося? Ніби хто вхопив моє серце, перевер-нув — і все з нього висипалося. Але сталося це не одразу. Почуття тануло поволі, і я вже з порожнім серцем довго ходив біля Елени, намагаючись примусити себе до того, до чого не можна примусити: кохати її.

Не дуже скоро я це збагнув. Далі прикидатись я не можу — ні заради неї, ні заради себе. Я повинен сказати їй усе — повинен. Зараз вона заважає мені на кожному кроці. Потім це минеться. Але в чому полягає причина зміни? Адже в залюбки зустрічався з нею. Чи вона змінилася? Колись вона була така ж сама, тільки дещо тихіша, сором'язливіша... І я уявив собі, яка вона була колись. Завжди трималась осторонь, не сміялася, не розмовляла. Слухала, як інші гомонять, сміються, кокетують, лихословлять. Сама вона — ніколи. Я бачив тільки її добрі великі очі, які вона ніколи не зводила на мене. Вона ховала їх, наче боялася глянути на вогонь, що може обпекти її. Це вабило мене. Мені кортіло зазирнути в душу невинної дитини, що вже починала пробуджуватися. Я уявив собі улюблений образ. На серці мені стало солодко. Ще й досі приємно згадати той образ. Ах, а які несміливі були прояви почуття! Згадки зринають у моїй пам'яті одна за одною. Куди поділася їхня палкість? Навіть жаринки не лишилося... Ось Елена йде вниз по вулиці. На ній круглий капелюшок з червоними стрічками, вуаль у чорну цяточку, коричневе пальто. Наче зараз бачу її. Ми зустрічаємося. Вона намагається триматися поважно, але видно, що їй приємно й хочеться усміхнутися. Вона подає руку й червоніє. Йдемо разом, і я радію, що можу йти поруч неї. Чудові були ті хвилини. А біля брами сум мене узяв, ніби я бачив її востаннє.

— Коли ви вийдете, Еленко?

— Як не буде холодно, то ввечері.

— Прогулятися?

— Так.

— Тільки вийдіть неодмінно.

Такі прості слова, проте вони мали сказати їй, що я дуже радітиму, коли вона вийде.

— Якщо не вийдете, то прогуляймося зараз.

— Я вийду.

— Прошу, хоч двадцять кроків...

— Ні. Прощайте!

Я простягнув їй руку, і мені було тяжко, сумно. Я ніс її з собою у своїх думках, тобто вона повесла з собою мої думки. «Вона гадає,— міркував я,— що бозна-як зогрішить, коли, дійшовши додому, піддасться умовлянням і пройде з молодиком іще двадцять кроків».

Якось я попросив у неї фотографію. Вона пообіцяла, а потім протягом місяця забувала її удома.

— Бачите, яка ви забудькувата.

— Але завтра неодмінно принесу.

— Забудете.

— Ні.

Таки не принесла. Кінець кінцем сказала:

— Розумієте, це неможливо. У вас її можуть побачити інші. Що тоді вони подумають?

— Її не побачить ніхто.

— Тоді я принесу.

Не принесла.

— Мама була вдома, а при ній я не могла.

— Не могла! — мовив я докірливо.— Ви просто не хочете мені її дати, та й годі.

— Чому ж то? Та коли я навіть узяла б її, то як би вам віддала?

— О боже, як! Хіба завжди всі на вас дивляться... Підемо до хорového гуртка або на репетицію. Покладете мені в кишеню.

— Гаразд, я принесу фотографію, але класти її в кишеню якось незручно.

— Дасте мені в руку. Або краще візьміть її завтра. О пів на сьому я теж вийду. Тоді вже буде темно. Віддасте. Гаразд?

— Гаразд.

Одного разу вона таки принесла й віддала мені фото-

графію. Збентежено видобувала її з кишені пальта. Обгортка на фотографії зашурхотіла. Еленка злякалася... Як я тоді марнував час, сам того не помічаючи! Треба мені піти до якоїсь крамниці. Навпростець туди кроків п'ятнадцять. Та ні, я йшов не навпростець, а манівцями, повз їхній будинок. Може, побачу її у віконці. Відчинить вона вікно, і я подам їй руку, погляну їй у вічі й почую її голос.

Я знав усі камені перед їхнім будинком. І зараз знаю, який вигляд має кожен з них. Один — вичовганий, одному бракує половини, два камені — червонясті. На одному — ота велика пляма, що нагадує Африку. На другому — багато дрібних червоних плямок. Брама в них — темно-зелена, з великими вирізьбленими ромбами, по краях позолоченими. Левп з кільцями в ніздрях дуже, дуже веселі і різні. Клямка — велика, мідна. Ідучи повз браму, я завжди думав: «За цю клямку береться й вона. За брамою ліворуч — двері, за дверима — покої. Там мешкає вона. Що вона робить зараз?» Якось іду я вулицею, а назустріч мені біжить собачка. Вона його не раз пестила. І я гукаю собачку, щоб також попестити його. Такий гарний собачка... З комина куриться. Це їхній комин. Вони топлять. Може, й вона вдома...

Одного вечора відбувалася репетиція концерту. Я сидів на сходах, що ведуть до гардеробної. Вона — поруч мене на стільці. Актори декламували, всі інші слухали. Товариство поділилося на окремі групки. Нас ніхто не бачив. Світло рами ледве досягало до нашого кутка. Тьмяно осявало Еленчине біле обличчя та руки. Вона сиділа тихо, мовби прислухаючись до декламації акторів та стриманого сміху за лаштунками. Я зненацька нахилився до її обличчя. Вона сахнулася. Квапливо підвелася й пішла. «Невже вона й досі боїться мене? — подумав я. — Не хоче виказати свого почуття анітрішеч-

ки. Втекла. бо я нахилився до неї. Що приховує, чого боїться? Я бачу з твоїх очей, що ти кохаєш мене: це відчутно в кожному твоєму слові, а ти тікаєш, хоч залюбки зосталася б». Тоді я й гадки не мав, що так воно й повинно бути. Мені заманулося покарати її за полохливість. Я вирішив не дивитися на неї. Чого їй тікати від мене? Це ж просто смішно... Онде панночка Жела. І я підійшов до панночки Жели. Пригадую, що вона перша озвалася до мене.

— Чому це ви так? Невже вам набрид темний куточок на сходах?

— Чому ви питаєте мене про це? Я теж маю свої прагнення,— прибравши позу, відповів я поважно й з пафосом.— Чи то все життя полягає в тому, щоб сидіти у куточку?

— А чому б і ні? Адже це приємно.

— З панночкою Еленою, еге ж?

— Атож.

— Ходімо, панночко Жела, до того куточка. Може, і нам там буде приємно.

— Вам — зі мною?

— Авжеж.

— А кохання?

— А й справді, кохання! О кохання, високе почуття! Прийди! — голосно вигукнув я, жестикулюючи, мов оратор.

— Цитьте! Чого не ви глузуєте? Ви ж у коханні по самісіньку маківку зав'язли. То нема чого вам глузувати.

— А ви хіба звідали кохання?

— Ще ні, але я бачу його.

— Де?

— Хоча б у вас.

— От бачите, як ви помиляєтеся. Взагалі смішно говорити про кохання, а тим паче про кохання високе,

прекрасне, щире. Ви, може, мали нагоду бачити, як я вино п'ю або в карти граю. Отож так само охоче, як п'ємо вино, граємо в карти або в більярд, ми кохаємо жінок. Ми граємо в карти, бо вони лоскочуть нам нерви й збуджують кров. Саме це вабить нас до дівчат, панночко. Кров, а не душа...

— Тоді нам мав би подобатися кожен. А воно не так.

— Проте душа тут ні до чого. Погляньмо на голубів. У них така вдача, що вони шукають собі пару. Так само й люди. Тільки ми підвладні забобонам, якимось нав'язливим ідеям, суспільній іпохондрії. Гриземо маслак, який нам полишили мінезингери та трубадури, і гадаємо, що ми закохані, що просто не можемо жити без кохання. Але все це звичайнісіньке собі збудження крові. Виявляти це — кумедно і неестетично. Ви, панночки, маєте більш розвинене почуття естетики, й тому старанно приховуєте свій потяг, поки є змога. Говорити про кохання і здаватися закоханим у порядному товаристві однаково, що вести сороміцьку мову або приходити п'яному як чіп. Це непристойно.

Так я розп'якував, а сам тим часом міркував, де це поділася Елена, бо її щось не було видно. Напевно, пішла до іншої кімнати. Хоче, щоб я пішов за нею. Ага, онде за лаштунками видно її сукню. Розмовляє з кимось, а на мене й не гляне. А я теж не дивитимуся на неї, хай робить, що хоче. Не дивитимуся, не дивитимуся, не дивитимуся...

— Нумо співати! — вигукнув зненацька хормейстер, виходячи на сцену з партитурою в руці.

— А що співатимемо? — голосно заштала якась висока, чорнява дама.

— «Зимові квіти». Ноти в сусідній кімнаті, — відповів хормейстер. — Прощу, будь ласка! Нам бракує часу!

— Про це ми ще зможемо поговорити, — мовила до мене Жела. — Ви помиляєтесь.

І пішла собі. Я вийшов слідом за нею на сцену. Глянув на сходи й побачив, що там сидить Елена. Вона поважно подивилася на мене, і я знову попростував до неї. Тоді я мав вигляд справді кумедний. А потім іще... На пікніках, концертах, балах. Завжди поруч неї, із серцем, сповненим кохання. Не раз над ранок, після парубоцької гулянки, я брав цигана, показував йому Еленчині вікна й велів грати. Циган грав то журливої, то веселої, а моє серце охоплювала солодка знемога. Ото б нахилитися до її білявої голівки, підвести її ніжно і цілувати... Світало. Музика вмовкала, і я, блідий, ішов додому й засинав, радіючи, що другого дня побачу її.

Гей, дуби, дуби, зелені дуби,
зелена діброва...—

лунало у вітальні. В кімнаті, де я сидів, уже запала темрява. Піду у вітальню до неї. Може, я помиляюся, може, вона і зараз та ж сама тиха, піжна Елена з полохливими очима.

— Ви тут? — вивів мене із задуми Еленчин голос.

Вона прийшла... Сказати їй, що я тут, чи змовчати? А втім, вона однаково бачить мої ноги у відсвітах груби.

— Тут,— відповів я.

— Чому це ви так уникаєте мене?

— Чому б це я вас уникав?

Я підвівся, і Елена підійшла до мене. Щоб було видно, я нахилився й відчинив дверцята груби. Бач, вона вимагає, та ще й на повен голос, щоб я не уникав її, щоб завжди був поруч неї. Оце ж то і є те, що мене відвернуло від неї... Ні, я не кохаю її... Яка вона довга! Все у ній якесь довге. Облпччя, шия, талія, руки, долоні, пальці. І голос протяглий і плаксивий. Ясне вбрання зі стрічками... Навіщо вона прийшла?..

— Я не люблю фальшу,— мовила Елена,— скажіть

щиро! Усі помітили, що ви мене уникаєте. Що я вам заподіяла?

— Що ви мені заподіяли? Нічого.

«Ач, як говорить! Ніби я повинен завжди бути поруч неї! — майнула мені думка. — Не любить фальшу! Ач, які претензії! Ех, треба їй сказати все... Коли б оце зараз я нахпився до її обличчя, вона не втекла б, дозволила б мені що завгодно».

Але тієї миті я навіть руки не міг їй подати. Щось мене відштовхувало. Вона стояла переді мною, а я дивився поверх її голови кудись у куток, холодно, без хвилювання.

— Не сприймайте мене серйозно,— мовив я тихо і одвернувся до груби. «Тепер кінець усьому»,— майнула думка.

Мені здалося, що на очі їй навернулися сльози. Я ще раз глянув у її бік. Вона пішла. А я потім просто не йняв віри. Невже вона через мене заплакала? Вона — молода й гарна. Знайдуться інші. Вона така ж сама, як і всі.

У шибки хльоскав бридкий зимовий дощ. Надворі геть усе вкрила темна, непроглядна ніч — жодної світлої цяточки. Тоскно і там, і тут... Ніщо не хвилює душу. Світ порожній, безрадісний. Де ти, тиха, сором'язлива Елено з білявими кучерями й сумними очима? Де світ незабутніх почуттів, що його ти створила? Ти зникаєш, наче птах у ясному небі, що летить у далечінь і чимраз меншає, меншає... перетворюється на манюсіньку цяточку... і зникає... З тобою ми вже не зустрінемось.

КАДРИЛЬ

(Епізоди з містечкового життя)

До нашого міста прийшли військові. Хто б на таке сподівався? До нашого міста! Міському голові нема де жити. Новий лікар уже півроку шукає собі помешкання. Новий адвокат позивається, що йому відмовили в приміщенні. А тут раптом — військовий батальйон. Вояки без зірочок, у вузьких штаних та високих кашкетах. Вояки з зірочками, в таких самих штаних і кашкетах. Офіцери з золотими зірочками, в панталонах, без коней, офіцери верхи на конях і один офіцер — головний командир — з золотим коміром, у чоботях і верхи на коні. І це ще в суботу! А в неділю годі було впізнати місто, його закурені корчми та кондитерську. Все аж блищало. Літні чоловіки повидобували своє найліпше вбрання. Дивина, та й годі! Подумати тільки — невже це наш міський голова? Ходить він завжди у зношених картатих штаних — байдуже, чи то в неділю, чи в будень. А зараз, гай-гай: штани — чорні, сурдут — чорний. Ще й медаль почепив, начищену, блискучу. Диви, диви: він же зроду-віку не ходив до корчми, а зараз почалапав простісінько туди. Там уже і адвокат Єжний, розводиться про війну:

— ...знаєте, то ще було так-сяк. А от коли проходили Боснією...

Пан суддя на це:

— Ет, що там Боснія... От коли ми стояли в Італії...

— Що там Італія? Що Італія? — правив своєї Єжний.— Боснія! Боснія, щоб ви знали,— це країна! Самі скелі, стрімчаки! Італія! — засміявся він.— Сонце до тебе сміється, все духмяніє... А от Боснія... Яюсь, пам'ятаю, був жахливий туман...

Чоловіків не пізнати: сама війна. А жіноцтво!

Докторша, скажімо, вдягла своє чорно-жовте вбрання. Спід — з жовтого шовку, а зверху — чорне мереживо. Гарне! Вона вдягала його один раз два роки тому на бал. У капелюшок встромлено велике рябе перо. Елегантно! Пані адвокатша зачісувалася цілісінькі дві години, вдягла голубу шовкову сукню, гаптовану чимось білим, лаковані черевички, шовкову нижню спідницю й узяла лорнет. Пані інженерша вбралася в свій довгий, елегантний бурнус з оксамитовим коміром. І всі пішли до костюлу о пів на десяту. А то як же. Може, їм зустрінеться отой найголовніший, з золотим коміром? То хіба можна йти так, як звикле? Треба показати себе.

Панночки, то ті вийшли вже о дев'ятій ранку. Панночка Мелузінка взула атласні черевички. Панночка Зузанка взяла до костюлу віяло з пер, на золотому ланцюжку. Панночка В'єра сяяла, мов сонце, од діамантів у вухах, на шиї, на руках. Між панночками раптом запанувала згода. Досі вони заздрили одна одній на пера у капелюшках або на те, що якась з них наворожила собі на гвоздиці, ніби її кохають. Тепер вони запросили одна одну йти гуртом до костюлу. То було чудове видовисько. Аж серце раділо.

Про служниць годі й казати. Того недільного ранку ви не побачили б жодної служниці без праски або

щітки. Та, що слугувала у лікарів, сім разів прасувала своє вбрання, і однаково їй здавалося, ніби воно зім'яте. Прислужниця суддів забула нагодувати свиню — так завзято чистила собі черевики. Служниця помічника судді поцупила в своїй господнін парфуми, та ще й сказала, що зачісувати панію їй ніколи. Сьогодні по обіді вона піде гуляти, хай би хоч що їй говорили.

Проте все це можна було б ще пробачити військовим, коли б вони прийшли не перед самісіньким літнім балом, призначеним на вівторок. Відкладати бал не можна. А військові з'являться, коли їх навіть не запросиш. Запаморочать голови панночкам. Панночки зашпашаються, з ними навіть не порозмовляєш до ладу. Звісно, їм аби тільки військовий кашкетик, шабелька, гудзики. Те, що блищить. Вони летітимуть на цей полиск, наче комарі на світло. Може скоїтися лихо. Досі як гарно було. Аж любо глянути. Самі парочки, і то парочки вірні, постійні. Кожна дама мала свого кавалера, кожен кавалер — свою даму. Незмінно. Йдеш уранці на службу, на вулиці — парочки. Йдеш зі служби на обід — те ж саме. Йдеш по вечері на прогулянку, знову бачиш навкруги самі парочки. Дріботять одна за одною, наче вальдшнепи. Так солодко, тихесенько щebetали поміж собою, тільки ї чути було «с-с-с-с-с» або «ц-ц-ц-ц». Або не щebetали, а мовчки дивилися одне одному у вічі довгим поглядом кохання. А й справді, паше місто було юдолю кохання й поезії. Отож за таких обставин прихід військових мав прикро вразити серця закоханих кавалерів. Погляне одна на такого собі офіцера з зірочками та в панталонах, погляне друга, третя — і кавалери будуть нещасні. Може статися таке, що банк липнеться без урядовців, адвокати — без помічників, контори — без адвокатів, поземельна управа та цивільний суд — без помічника судді та писарів. Усе забере собі річка, що тече побіля міста.

— Треба відкласти бал! — висунули гасло дехто з розпорядників.

— Так, відкласти! — підхопили інші.

Містом полинула жахлива звістка — бал відкладається. У кав'ярні скличуть нараду: на який термін відкласти?

Про це почула пані докторша.

— Де ж пак! — розгнівано мовила вона і подумала собі: «Та перед ким же я потім пишатимуся своїм чорно-жовтим убранням і гарними золотими косами?»

— Атож! — завважила адвокатша. — Це нетактовно з боку молоді. Вона взагалі не знає звичаю. У нас молодь зовсім не така.

А сама при цьому подумала: «Які красені всі ці офіцери! Вони побачать моє вбрання. А воно, їй-право, краще за докторшине. Впадатимуть біля мене. А коли помітять, як я вмю дивитися крізь лорнет, то будуть геть зачаровані. Чоловік ревнуватиме».

Те ж саме сказала їй подумала дружина судді. І всі дівчата. Жінки сказали чоловікам, що їй до чого. Пан суддя — адвокатам, адвокати — своїм помічникам. Лікарі, як звісно, завжди під пантофлею в жінки. На нараді помічник судді перший виступив проти того, щоб відкласти бал.

— Не можна відкласти! — гарячкував він. — Інакше бо я відмовляюсь од розпорядництва! — тут він гупнув кулаком по столу. — Скажіть, будь ласка, хіба ж так можна? Запрошення розіслано, плакати видрукувано, то хіба ж так можна?

Цивільний суд з поземельною управою одразу ж підтримали його. Якщо пан помічник судді так, то й ми так. А й справді, хіба ж так можна...

— Не можна, не можна! — загукали вони враз.

— Все вже упоряджено.

— Дами готові.

- Букети замовлено.
- Підлогу натерто.
- Олеандри привезено.
- Віяла позичено.
- Музик найнято.
- Музик найнято...

Разом з писарями галасували й помічники адвокатів.

— Отже, не відкладаємо? — знову запитав помічник судді.

- Ні! — загула кав'ярня.
- Дякую.

Отак і вирішено справу. І з цього теж видно, яка чудова агода панувала в нашому місті. Але треба сказати відверто, що помічник судді не мав чого боятися. Хоч він теж був закоханий, але його кохали щиро й віддано. Він знався на цьому ділі, та й до того ж цьому дуже сприяли його фізичні та духовні якості. Він був білявий молодик з великим чубом, зачесаним на правий бік. На велике опукле чоло поетично спадали кучері. Очі — сині, обличчя — ніжне, делікатне, довгасте, з легесенькими рум'янцями. Постава — мускуляста. Вуса — рудуваті, але пишні й кучеряві. Словом, красунь. А ще він був дотепний, красномовний. Він вам не скаже, як ото інші: «Погана погода», а дотепно, гарно: «Небо сьогодні сиве, як ваше пальто, шановна добродійко!» Нізашо в світі він не сказав би просто, як інші: «Як ся маєте, куди прямуєте?» — але: «Ваше обличчя свідчить про те, що ви себе чудово почуваете й простуєте, люба панночко, до вашої шановної приятельки. Я не помиляюся?» Так, він був дотепний. А ще він умів одягатися. Інші носили звичайне, літнє вбрання, він — біле, фланелеве. Інші ходили без рукавичок, він носив легенькі, прозорі, шовкові рукавички. Інші носили грубелезні палиці, він — тоненьку, як мізинчик. Інші вимовляли «шардон!» просто, а він з французьким про-

нонсом. До того ж іще мав гарне прізвище — довге, чверть години вимовляти. А ще — коронка на кожному носовичку, на табакерці, на паличці, на шкарпетках. Навіть сигарети в нього були з коронкою. Словом, він міг почувати себе щасливим — він мав усе. Всі намагалися наслідувати його, але жодному це не вдавалося. Тільки-но хто одягне схожу краватку, він одразу ж замовляє собі якусь надзвичайну. Тільки-но помітить, що хтось носить тонку паличку, він уже має паличку ані тонку, ані товсту. Ви подумаєте: «Ну, цей піджак чудово пошито, так, як у помічника судді». А він побачить вас у ньому, і що ж, ви гадаєте, скаже?

— Хто це шив вам піджак? У Пешті шито, еге ж?

— Атож.

— Видно, і там уже завелися дурисвіти. А в якого ж кравця?

— У Чурая.

— Партач. Рукава геть немодні. Гудзики перламутрові. Де таке чувано? Навіщо ви шите в Чурая? Погляньте: оце шив Мезей. Елегантна підкладка, внутрішні кишені, рукава. Ось погляньте!

Так само він говорив про штани і гудив геть усе. І настрої у вас псувався. Купили ви собі, скажімо, цигарницю. Вийняли ви цигарницю перед помічником судді, а він уже помітив, що нова.

— Що це у вас за цигарниця?

— А що?

— Ну, досить гарна.

— Невже?

— Щоправда, трохи неоковирна, але досить гарна. Погляньте на мою — справжня крокодиляча шкіра. Правда, коштує вісім золотих, але погляньте, яка вона. Ось натисніть тут. Відкриється. Ось тут — сигари, тут — сигарети. Підбита замшею. Погляньте-но.

Приміром, розкуражилися ви у кав'ярні. Там сидів

і помічник судді, тож вам хотілося справити на нього враження.

— Пляшку шампанського!— гукнули ви буфетникові.

— Ви яке п'єте?

— «Тьорлей».

— Хіба можна? Боронь боже!

— А що?

— То вже краще молоко. А втім, тут доброго не дістати, де ж пак! То ми вдома пили чудове. Ото якби таке дістати! То була розкіш! Щось неймовірне. Боги на Олімпі такого не пили...

Він гудив усе й усіх. Він підкорив собі ціле місто. Всі його обожнювали, а надто дами. А зокрема панночка Олінка. Ах, панночка Олінка! Аж дроз проймає на саму згадку про неї. Яка вона була красуня! Перша красуня. Висока й струнка. Коси, як то кажуть, золоті. Ах, яка красуня! Щічки такі рум'яні, що аж віри не йметься, і не м'які, не прив'ялі, а пашать здоров'ям. Вуста, шия — усе ніби відлито в найкращій формі. Краса! А яка цнотлива і неприступна! Багато хто пробував здобути її сердечко, але марно. На ніжні слова в неї була відповідь одна:

— Облиште.

Ви їй:

— Яка ви гарна, панночко!

— Облиште,— чути у відповідь.

— У вас зубки, наче перла.

— Облиште.

— Я вас кохаю.

— Облиште.

Отака-то вона була цнотлива і неприступна. Боже, а яка люб'язна!

Прийшли ви, скажімо, до її татуся. Він був жупним прокурором у відставці. Він недочував і розмовляв вельми тихо. Вона завжди залюбки допоможе.

- Що ви кажете? — запитує вас старий.
- Татусь запитує: що ви зволили сказати?
- Як ся маєте?
- Татусь запитує: як ви себе почуваете?
- Хочете ялівцівки?
- Татусь запитує: чи не зволите коньяку.
- Чому б не випити?

І панночка Олінка приносить пляшку з зірочками, наливає й припрошує:

— Призволяйтесь, будь ласка, призволяйтеся. Ще одну... Прошу, ще одну.

Така була люб'язна. У таку дівчину мусив кожен, як то кажуть, закохатися. Отож і пан помічник судді, тим паче, що він мешкав у пана прокурора. З Олінкою він зустрічався щоранку, щобіда й щовечора. Спершу і йому вона відповідала на все: «облиште», «будь ласка», «як ся маєте» і т. ін. Але кохання — як лавина. Починається від камінця. Той камінець падає. За ним летять інші камінці. За цими камінцями — інші. І ось уже долі мчать міриади камінців. А потім ці міриади розпадаються на окремі камінці. Отож і пан помічник судді спершу мріяв тільки поговорити з Олінкою хоч хвилинку, потім мріяв про дві хвилинки, потім про три. Уздрів білі Олінчині руки, і закортіло йому доторкнутися до них. Тільки доторкнутися — не більше. Коли він доторкнувся до них, бажання його не вгамувалося. Йому закортіло потиснути ці манюсінькі тоненькі пальчики, потім потиснути цілу долоню, потім потримати ту долоню в руці якусь хвилю, дві хвилини, три хвилини, потім її не випускати з руки, тримати весь час, весь час відчувати електричний заряд. А коли йому поцастило, коли вона залишила свою руку в його руці, коли вони раювали, кохання не вгамувалося. Пан помічник судді почав мріяти про Олінчині щічки.

Був гарний вересневий вечір. Бранецький вийшов

у сад посидіти на лавочці. Навколо було тихо й лагідно. Йому здавалося, ніби все дихає коханням, ніби все співчуває йому. Почуття розширало йому груди, і він почував себе так, ніби кохав геть усе й усіх. Диви, он як бридко пишчить дрізд. То чому ж він сердиться на дрозда? Це божий глас. Дрізд уміє хіба що пишцати, тож хай собі пишчить. Або візьмімо гусей. Як бридко вони гелгочуть. Але насправді це не бридко. Гуси повинні гелготати. То чому ж на них сердитися?..

Аби вже тільки вийшла Ольга...

Він чекав недовго. Олінка вийшла. Отак вони зустрічалися десь з тиждень. Не навмисне, але випадком, завдяки щасливій нагоді. Вона виходила ввечері на часинку в садок, він — також.

— Це ви, панночко? — запитав він.

— Я.

— Куди це ви?

— Хочу прогулятися.

— Чи дозволите?

— Будь ласка.

Пішли разом. Хоч вони йшли так близьенько одне від одного, проте панові помічниківі судді здалося, ніби він дуже далеко від неї. Він вийняв руку з кишені й лагідно торкнувся її руки. Потиск. Електрика.

— Який я таки далекий од вас.

— Чому ж то?

— Я відчуваю відстань поміж нами.

— Навіть цієї миті?

— Атож.

— Навіть цієї миті?

Вона торкнулася своїм плічком його плеча. Таке-то вже кохання: ти відчуваєш його не тільки в серці, але повсюди, в кожній жилочці, в носі, в руці, в пальці, в лікті, в плечах — повсюди, повсюди... Так сталося й з паном помічником судді та з Олінкою.

— Навіть цієї миті? — запитала вона ще раз.

— Атож.

— А коли ж — ні?

Пан помічник судді підніс її руку до своїх вуст. Нахилився, поцілував.

— Ви знаєте, — мовив він і, не відпускаючи її руки, пригорнув дівчину до себе.

Вона похилила голову й дивилася кудись убік.

— ...Як я вас кохаю. Ви це знаєте, але запитуєте мене. Панночко Ольго, бачте... У вас такі гарні вустонька... Бачте... — бурмотів він, не тямлячи себе. Нахилився і поцілував її у щічку. — Олю, — мовив він іще і замовк. Серце в нього калатало, дух перехопило.

О поцілунок! Як зливаються в тобі, швидкоплинному, півхвилинному, завжди прихованому, дві душі, сповнені кохання та відданості! Яка могутня твоя насолода! Люди й увесь світ зникають у тобі, і людина не тямить себе. Що там море знання, мистецтва, що там слава і сила! Проти тебе — геть усе мізерне, немічне й нецікаве. І тільки твоя хвилинка — солодка, дорога, неоціненна, незабутня. Ти можеш осяяти навіть найпохмуріше життя і прикрасити — найжурливіше. Ти, коли йдеш од серця, сповненого кохання, як серця пана помічника судді та Олінчине!

Минуло кілька хвилин, перш ніж їхні серця вгамувалися. Поблизу була лава, вони сіли.

— Олінко, — почав він. — Я маю до вас прохання.

— Яке?

— Коли б то ви віддали мені перший чардаш.

— Ради бога, будь ласка.

Знову замовкли, взявшись за руки. Надходив час вечері. О чверть на дев'яту вони поцілувалися вдруге, і знову серця в них так закалатали, що кілька хвилин їм довелося помовчати.

— Олінко, маю до вас іще одне прохання.

— Яке?

— Віддайте мені першу кадриль.

— Ради бога, будь ласка.

О пів на дев'яту вони поцілувалися ще двічі. Пан помічник судді попросив віддати йому другу кадриль і дістав її. О три чверті на дев'яту вони поцілувалися тричі, і пан помічник судді дістав ще один чардаш та третю кадриль. О дев'ятій вони підвелися й пішли вечеряти. Дорогою вони цілувалися багато разів, і пан помічник судді дістав передостанній чардаш, останній чардаш і чардаш до самого ранку.

Отож йому легко було виступати за те, щоби бал не відкладали. Щасливий кавалер, який має на всі танці любу серцеві партнерку.

Тим часом військові грали першу роль у салонах та кухнях, на головному гулянні і в кожному садку, в кондитерській і в корчмах. Щаслива була панночка, до якої заговорив такий собі офіцер з золотими зірочками. Оченята в панночки сяли, уста всміхалися, серденько тріпотіло. Яка втіха слухати такого офіцера! Ви йому про фата моргану, а він вам одразу ж про коня або про рекрутів... Мовляв, так і так, нагнівився він і дав своєму вістовцеві запотиличника. Га-га-га... Подолали ми п'ятдесят кілометрів. Люди геть виснажилися. Йшли майже карачки, бліді-бліді, приятелю. А коли ми прийшли додому, приятелю, бачу: якась свиня не тримає кроку. «Гальт!»¹— командую. Знаєш, як я командую? Полковник похвалив. Рота стоїть. «Лінке форт!»² Перед носом у роті, приятелю,— мочар. «Нідер!»³— кричу. Рота падає в грязюку. «Ауф!»⁴. Нідер!» І ще раз, приятелю. Люди геть знемоглися. Га-га-га...

¹ Стій! (Нім.)

² Ліворуч кроком руш! (Нім.)

³ Лягай! (Нім.)

⁴ Підводься! (Нім.)

Та хіба ж може не сподобатися такий офіцер? Така влада і таке «га-га-га...» Та ще й дамі? Ворухне він своєю шабелькою. Шабелька зблисне, портупея розгойдається й зарядить. Гудзики горять, зірочки мерехтять, кашкет з золотими шнурами сяє. Остроги — також. Та хіба ж такий офіцер не сподобається дамі! А ще манери! Подасть вам руку цивільний — грубо, неелегантно. Офіцер низенько вклониться, та ще й ногою шаркне, та ще й усміхнеться, та ще й устигне при цьому стягнути свою білу рукавичку. Ідете ви з цивільним, то мусите пильнувати, щоб він вам на ногу не наступив. Офіцер завжди дотримує дистанцію й супроводжує вас обережно та делікатно. Ах, офіцер — це офіцер! А ще думка про те, що він захищає нас від ворога з небезпекою для життя, під кулями, під вогнем! Та як же його не кохати! Як відмовити йому, коли він про щось попрохає? Ах, офіцер! Цивільний — ніщо. Офіцер, офіцер, офіцер! Отож не дивно, що наші дами так прагли того балу і тої миті, коли прийде хтось із них, уклониться й поведе за собою в танок.

Настав день балу. Зовсім не такий день, як інші дні. У день балу прокинешся раніш і раніш підеш до установи. А в установі нудиш світом, перо падає тобі з рук. Адже сьогодні бал! Об одинадцятій ідеш випити пива — адже сьогодні бал! То чому б не піти? По обіді тільки зазирнеш до канцелярії. Треба ще вдягтися — адже сьогодні бал. То як же збавити час? Підеш до кав'ярні й сядеш грати в преферанс. Воно годилося б у цей час сидіти в установі, але ж сьогодні бал...

Та що там день! От вечір був справді не такий, як інші вечори. Це було знати й по старих добродіях. Уже о шостій вони сиділи в казино. А чому б то їм не прийти раніше, ніж завше, — адже сьогодні бал. Є підстава. І випити можна більше — ніхто їх не спитає,

скільки вишили,— адже сьогодні бал. І програти більше, і ризикованіше грати в карти, і пізніше піти додому — адже сьогодні бал. А як тебе спитають удома, де був,— скажеш, що на балу. А, на балу... Це вже інша річ. То чому ж тоді тобі не зіграти й не прийти додому пізніше? Ах, бале, бале, розворушуєш ти серця, розворушуєш. Навіть старі панії підбадьорилися під твоїм впливом. Ми будемо дивитися й подумки полинемо в минуле й танцюватимемо з нашим Ондришком, Пальком, Янічком. Згадаємо давні, чудові часи... Чому я не вийшла за нього? Було кохання... Ах, якби ж то молодість вернула, якби не промайнула так швидко... Та байдуже... Адже моя дочка розважатиметься. Вона — вродлива дівчина і матиме успіх. Радіють також старі парубки. А що, як пощастить потиснути чиюсь ручку й звеселити серце? Може, усміхнеться якась надія, а може, коли б то дав бог... не доведеться вже тримати за вікном сало в проолієному папері й власноручно готувати собі бісквітне тісто... Коли б то дав бог! Про молодь годі й говорити. Там буде моя Маренка; там буде мій Янко. «Сьогодні під час кадрилі,— думає він,— освідчуся їй у коханні». — «Ах, сьогодні він неодмінно скаже мені, що кохає!» — думає вона. Радість, радість! Хто ж би то не радів балові?

А проте, проте!..

Уже о восьмій вікна залу сяяли і чути було музику. Зал, оздоблений ялиновими гірляндами та лампіонами, був повен. Дами сиділи пошід стіпами на червоних шкіряних канапках. Вони були ошатні, з китицями в руках. Всі прагли музики до танців, але було ще зарано. Два плюшеві фотелі для цариці балу були ще не зайняті. Знак того, що танцювати ще не можна. При вході, оздобленому балдахіном, стояли розпорядники в чорних піджаках або у фраках, в простих чорних черевиках або в черевиках лакових, у круглих ма-

леньких капелюхах або в циліндрах. Кожен з них мав червону троянду в петельці — ознаку розпорядника, і тільки головний розпорядник мав троянду білу. Двоє з них тримали невеликі таці з програмами балу, оздобленими голубими китичками, двоє відбирали запрошення. Решта, усміхнені й гречні, супроводили панночок і паній.

— Праворуч чи ліворуч, шановна добродійко?

— Прямо.

— Будь ласка, прямо.

— А чи прийдуть офіцери?

— Не можу знати. Можливо.

Панночка сіла. Обопільний уклін. Розпорядник іде по іншу гостю.

— Куди zvolите, панночко: ліворуч, праворуч а чи прямо?

— Як вам загодно. Мені хотілося б поблизу фотелів.

— Тоді поблизу фотелів.

— А що, офіцери прийдуть?

— Мабуть.

Знову обопільний уклін, і розпорядник іде по наступну гостю. Та ж сама мова. Те ж саме запитання й та ж сама відповідь про офіцерів. Молодники скаржаться один одному, що в дам на думці тільки офіцери.

— Чи прийдуть, не знаєш? Краще б не приходили. Зрештою, я собі танці забезпечив, а ти?

— І я.

— Ти теж?

— Теж.

— А ти?

— Я теж.

— Ну, тоді хай собі приходять. Але однаково неприємно — всі вуха протуркали: офіцери та офіцери. Хіба ні?

— Атож. А дамам взагалі-то не личить отак розкину-

вати. Прийдуть — добре. Не прийдуть — теж добре. Я ж не розпитую. Хіба не так?

— А й справді. Цяці... Не думають, що цим ображають нас. Мені до цього, звісно, байдуже, але потім хай навіть не згадують про гарний тон: «Юнаки не гречні! Юнаки забагато собі дозволяють! Юнаки не знають, що таке гарний тон!» А самі — он як. Тільки патякають про гарний тон. Хіба не правду я кажу?

О дев'ятій вечора з'явилася цариця балу. Дружина пана судді. З гарною високою нанудреною зачіскою. Очі сяють, обличчя усміхнене. Гарна панія. Елегантні ясножовті шовкові шати. Пахощі фіалкових парфумів і троянд — від китиці та бутоньєрки на грудях. Циган загравав марш, і всі пожвавішали. Ніби всіх пройняло електричним струмом. Зал заворушився, панночки затупали ніжками й закивали голівками праворуч і ліворуч. Видно було, що їм кортіло танцювати. Розпорядники стали в два ряди. Схилили свої голови. Дехто — дуже низько, дехто — просто низько, дехто — не дуже низько. Дехто прошепотів привітання, дехто вимовив його голосніше. Всі намагалися, щоб утворився вільний прохід для цариці балу та пана помічника судді, який супроводив її.

Пан помічник судді нахилився до дружини судді й щось шепнув.

Дружина судді засміялася.

Знову шепіт.

Знову сміх, і пан помічник судді, вклонившись, посадив царицю балу у фотель. Заграли чардаш. Пан помічник судді знову вклонився, дружина судді підвелася — бал відкрито. Партнери шукали очима одне одного. У чардаші танцюєш так близько одне од одного, так добре розмовляти, дивитися у вічі й зітхати. Помічник Єжного вже витанцьовував зі своєю партнеркою, банківські урядовці — зі своїми. Касир із ощадкаси — зі своєю. Поземельна управа — зі своєю. І пан помічник

судді разів п'ять обкрутився з царицею балу й відклався — квапився до Олінки. Таке вже воно, кохання: вабить, вабить і привабить.

— Ах, панночко Олю, з вами, як бачите, мені найлюбіше,— мовив він і заходився шаркати ногами.

— Так, бачу, ви сьогодні бадьорі.

— О так! А ви як почуваетесь? Сьогодні за обідом ви були якась дивна.

— Чому це — дивна?

— Хіба я знаю.

— Ви вигадуєте.

— Ви... ви...

— Що — я?

— Знаєте — хто ви?

— Хто? Шалапутка.— І вони закружляли тричі в один бік, потім тричі — в інший бік і знову заходилися шаркати ногами.

— Це ви — шалапут,— мовила Олінка.

— Ні, ви.

Хтось позаду них вигукнув у такт музиці: «Еге-ге-гей!» Хтось відгукнувся: «Тю-ю-ю!» Всі закружляли, і раптом, наче за командою, циган загравав якимось тихо-тихо. «Гс-с-с!..» — підхопила друга скрипка, а їй у такт озвалася третя: «Цт-цт-цт». Чути було тільки шаркотання ніг і ноту, чудову ноту, що розбурхує кров і збуджує почуття, досі ще не знане.

— То хто ж із нас шалапут? — знову стиха почав пан помічник судді.

— Звісно, ви.

— Ба ви.

— Ні, ви... Ой, леле! Офіцери! — скрикнула раптом Олінка й прикипіла очима до дверей.

— Офіцери! — скрикнула ще одна дама.

— Офіцери! — скрикнула ще одна.

Над тихим, ніжним чардашем засичало слово: «Офі-

цери!» Співзвуччя сердець розвіялось, як дим. Нові бажання спалахнули в серцях. Смуток огорнув серця кавалерів. Дами думають про інших, не про них.

Справді, до залу ввійшло восьмеро офіцерів з золотими зірочками і в панталонах. Без шабель та острог. Ввидно, ладнаються танцювати. Всі вичепурені, з високими чистими комірцями, манжетками й рукавичками. Підійшли до танцюючих і зупинилися. Розставили ноги й схрестили руки на грудях, як Наполеон. Кожен може стати Наполеоном. То чому б не схрестити руки, як Наполеон? Показна поза. І цей їхній звабний сміх. «Вони будуть з нами танцювати, будуть з нами танцювати!» — думали дівчата. «Ач, як виставилися, нікчемні!» — думали молодики, і настрій їм геть зіпсувався. Чардаш іще раз вереснув, потім припиншк і замовк. Танцюристи відвели танцюристок на місце. Втягли хусточки й витирали спітнілі обличчя. Всі чоловіки пішли до сусідньої кімнати відсвіжитися — хто келихом пива, хто двома келихами і покурити. Такий у нас звичай.

Тим часом офіцери окупували найкращих дам. Яке то щастя пройтися з офіцерами по залу! І тут вони довели, що то є офіцери. Тобі гаряче, і ти хочеш обмахнутися віялом — офіцер бере віяло в тебе з рук і сам обмахує тебе, делікатно, ніжно. Натякнеш, що хочеш пити, — офіцер уже про все подбав, і буфетник несе тобі лимонад. «Ах, — зітхнеш ти, — добре було б скуштувати чогось солоденького...» І перед тобою вже морозиво. Отакі-то вони, офіцери. Коли ти проходишся з ними, то вони соромляться йти боком до тебе, повертаються до тебе обличчям, а самі задкують, і то так спритно! Де вже де, а на балу в них справді не можна не закохатися. І відмовити їм у будь-чому — гріх.

Заграли вальс. Після вальса захоплення зросло. Як вони танцюють! Почуваєш себе пір'їнкою. Не пливеш — летиш. Ах!

— Будь ласка, запрошуйте дам до кадрилі! — вигукнув по вальсі головний розпорядник, пан помічник судді. Циган уже двічі зіграв вступ, тож довелося нагадати вигуком.

— А чому це ти не танцюєш? — запитав він помічника Єжного.

— Ет,— буркнув той і подався до дверей.

— Запрошуй, запрошуй,— шепнув пан помічник судді поземельній управі й поплескав його по плечу.

— А хай йому біс!

— Чому це?

— Ет...

— Що тобі?

Не чекаючи на відповідь, пан помічник судді поклався за банківським урядовцем.

— Чижик! — гукнув на нього.

— Що таке?

— Танцюй!

— Танцюй собі,— одказав Чижик і пішов геть.

Пан помічник судді здивувався, але знову заплескав у долоні й вигукнув:

— Будь ласка, запрошуйте дам до кадрилі!

Вийшло кілька непоказних пар. Інтелігенція сиділа. Поруч кожної інтелігентної панянки — офіцер. Пан помічник судді розглянувся навсебіч. Диви, і поруч його Олінки — теж офіцер. Пан помічник судді кинувся до неї.

— Прошу, панночко.

— Перепрошую, добродію, але цей танок я танцюю з паном лейтенантом.

— Але ж ви мені...

— Перепрошую, але...

«Що це має означати? Відмову? Зраду?» — подумав він, і мороз сипнув йому поза шкірою. Що діяти? Циган учетверте заграв вступ. Головний розпорядник

повинен мати партнерку. Він підійшов до панночки Зузанки.

— Прошу, коли ваша ласка.

— Перепрошую,—відказала Зузанка кванливо.—Я цю кадриль пообіцяла пану нотареві, але мене запросив пан лейтенант, то я вже з ним.

Його вхопило за серце.

Підійшов до панночки Маренки. Уклін.

— Перепрошую, я, власне, цю кадриль пообіцяла...

— Пану Чижіку?

— Так, але ось пан обер-лейтенант...

Уклін.

Підійшов до Зофки, підходив до інших дам. Та ж сама відповідь. Скрізь — обіцяла лікарю, касиру, Чижіку, поземельній управі, але вона хоче танцювати цю кадриль з паном лейтенантом, обер-лейтенантом. «Гаразд. Хай вас чорти візьмуть! Порядкуйте самі. Я піду до інших». Він знайшов їх у кав'ярні.

— І ти тут?

— Слава! — увітали його.

Їх було восьмеро. Скривджених у коханні. Принижених і зганьблених. Всі вони пізнали жіночу зрадливість. О жінко, жінко! Ти нас позбавила раю, спокусившись одним-єдиним яблуком. Життя наше стало гірке, ми працюємо в поті чола, а проте кохали тебе й кохаємо... О, вісім красунь нашого міста! Ви забули про чутливі серця, про місячні ночі й про тиху нічну музику під вашими вікнами. Ви гадали, що кохаєте, але заради кількох зірок на комірці забули про ті солодкі звуки, що пестили ваші вікна, освітлені тихим, холодним місячним сльвом. Ви гадали, що не забудете, проте забули, забули. І попри все це вісім кавалерів вас кохають. Вони прагнуть вас забути, але не можуть. Їм треба вина, вина, вина. Воно підсолодить найгіркішу хвилину, поверне їм втрачену волю і рай.

Вони пили. Намагалися розмовляти, але розмова не клеїлася. Із сусідньої кімнати долинала музика. Ех, усе відлетить, як відлітають ці звуки, і ми переймаємося тим, що все відлетить. Боїмося, тремтимо. Хоч їм було сумно, проте хотілося й сміятися. Вина, вина. Будьмо!

В кадрілі тим часом дійшло до фігури «колона».

— Колона! — вигукнув офіцер з чотирма зірочками —
їх, здається, звуть обер-лейтенантами.

Два ряди взяли за руки.

— Два кроки вперед!

— Дами, *été!*

Зненацька озвалася сурма. Під самісінькими вікнами зарева. Невблаганно, жорстоко розітнула мелодію циганського оркестру. Немилосердо вдаривши в шибки вікон, її голос увірвався у вуха присутніх. Циган кинув ґрати. У залі всі замовкли, дослухаючись.

— Тривога! — крикнув офіцер-розпорядник і прислухався ще якусь мить.

— Тривога! — повторив він і бігцем кинувся із залу.

— Тривога! Тривога!

Восьмеро офіцерів зникли.

Восьмеро танцюристок залишилися стояти.

Циган знову заграв.

Ганьба!

Восьмеро красунь лишилися без кавалерів і без супровідників повернулися на свої місця.

— *Chaine anglaise*¹, — перейняв на себе командування писар цивільного суду.

— *Tour des dames*².

Восьмеро дам сіли на свої місця.

Восьмеро дам сиділи.

До ранку.

---

¹ Англійський ланцюжок (*франц.*).

² Дамський тур (*франц.*).

РАБИ

Елена ввійшла до своєї кімнати. Там було темно, і лише кілька ясних смужок добувалися крізь опущені жалюзі з освітленої вулиці. Елена підійшла й розчинила вікно. На вулиці ще яскраво світилися ліхтарі. Вони простяглися, наче два довгі ланцюги, складені з великих золотих ланок, що там, у дальні, зменшувалися й зливалися в золоту стрічку. Дві довгі валки екіпажів з номерами та маленькими ліхтариками нерухомо стояли віддалік. Ще далі, вниз, на перехресті, раз у раз пролітали екіпажі та маячили постаті людей, залиті світляним пилом, що клубочився й здіймався вгору над темними високими будівлями.

Елена сіла біля вікна й поглянула на свої пальці. Уже тиждень вона частенько так поглядала, й щоразу їй якось не йнялося віри, що ось на цьому пальці в неї — справжня обручка. Золота обручка. З датою. Отже, вона виходить заміж. Щастя не обійшло її... Елена засміялася. Щастя! З ним? Який він брідкий. Великий, завжди спітнілий, з великими вусами й виряченими очима. Сама тобі усмішка й запобігливість. «Еленко, Еленко! Ось трояндочки на знак кохання». Чому він завжди

каже «Еленка»? Чому не сказати «Елена»? Чому «тро-яндочки», а не просто «троянди»?.. А як він хвищає ногою... Не може встояти спокійно. Усе в нього тру-ситься — і плечі, й голова, й букет. На лобі в нього завжди піт, і він утирається білою хусточкою. Його очі дивляться так ніжно, так солодко. Видно, кохає її. До нестями кохає. В усьому їй догоджає. Навіть вуса свої поголив би заради неї. Бридкий. Вона ненавидить його...

У пам'яті їй знову й знову зринають слова того бід-ного студента Чудрака. Той Чудрак зовсім не такий. Недавно вони гуляли в міському парку. Смеркалося. Елена ніколи не забуде того вечора. Ніби тільки вчора бачила вона той блідо-жовтий захід сонця. Над далеким пагорком почали з'являтися бліді зірки. Вони ніби запалювали одна одну, і за півгодяни сяяли вже всі. Поміж вітами квітучих каштанів, пахощі яких сновнювали алеї, зажеврїла велика золота куля місяця. У світлі запалених ліхтарів сновигала публіка. Виблискували циліндри. Дами шурхотїли шовком своїх туалетів і за-лишали по собі запаморочливі пахощі парфумів. І сукні, що виразно окреслювали форми тіла, і бездоганні пан-чохи, і начищені до блиску черевички, на високих тонюсїньких каблучках — усе вабило зазирнути в ті білі обличчя з яскраво нафарбованими вустами, чор-ними бровами та сяючими очима. Хтива нервозність опанувала всіма тими парочками, що сміялися й тули-лися одне до одного, та одинаками, що стежили за щасливими парочками, сумуючи за власною парою. І їй, Елені, теж захотїлося потиснути кому-небудь руку, сказати, що вона теж кохає й кохатиме... І поруч неї був студент, бідний студент Чудрак.

Вони відстали від батьків. І тут він їй сказав таке, що було правдою, що вона давно відчувала, але не могла до ладу висловити.

— І ви — рабinya.

— Що?

— Рабinya ваших панів-батьків і суспільних звичаїв.

Така ж рабinya, як і всі люди.

— Тобто як? — запитала вона майже злякано.— Ах, прошу вас, дайте мені руку,— додала,— штовхаються.

Чудрак узяв її пошід руку й пригорнув до себе.

— Не знаю, чи можу я говорити відверто.

— Авжеж. Ми давні знайомі.

— Ви не розгніваєтесь?

— Ні.

— А втім, чого б то вам гніватися? Адже це правда. Ви — рабinya, так само, як і мільйони інших. Ви виходите заміж за чоловіка, якого не кохаете. Він багатий, добрий, але ви його терпіти не можете. Ви сказали про це батькові й матері. Батько схопився за голову, зблід і згадав про смерть. «Ти мене в могилу зведеш, Елено»,— сказав він вам.— Ти ж знаєш, що в мене хворе серце. Це повинно статися». А матінка одразу ж упала на ліжко і плакала так, що мало не задихнулася...

— Але ж і фантазію ви маєте,— урвала його Елена.

— Коли й не цілком так, то приблизно так усе це відбувалося. Матінка голосила, що ви, мабуть, старою дівкою хочете зробитися. Ваші подруги, мовляв, усі вже заміж повиходили. Тільки ви ще дівуєте. А вам уже двадцять два роки... «Ще якихось три роки,— подумали ви собі,— і я залишуся старою дівкою. Який це жах: стара дівка! Усі кепкують з неї, і вона тягне всі ті кнїни за собою, наче шлейф». Тільки уявіть собі таку худющу, кощаву дівницю з гострим носом, вилицювату, зі зморшками довкола очей. Пудра, бантики, рум'яна... «А я,— подумали ви собі,— напевно, була б саме така». Бо вам здається, ніби ви худі. І під вухом у вас манюсінька бородавочка. А вона стала б велика. Жах!

— Жах! — повторила Елена й засміялася.

— Зараз ви смієтесь, бо можете підбігти до люстра й пересвідчитися, що ви ще цілком гарна. Ба навіть, можна сказати,— красуня. Волосся чорне. Бач, як воно блищить. Це природний блиск. Коси — густі, довгі, товсті. Аж голову відтягують дозад. Цю гарну голову...

І Чудрак, наче забувши, що філософує, пригорнув до себе тендітне Еленине плічко. Вона ніби не помітила цього, ба навіть сама пригорнулася до нього.

— На чолі — жодної зморшки,— провадив далі Чудрак,— навколо очей також. І коли б у вас не така смаглява шкіра, то щічки ваші були б рожеві. А надто вам личить отакий червоний колір.— І Чудрак показав на червоний комірець блузи та капелюшок.— Оксамитовий червоний комірець на чорній блузі та червоний капелюшок... А ще коли ви смієтесь... Зуби — білі, дрібненькі, міцні. Ті кілька заплombованих не вадять. Це навіть гарно. Ага, онде золота коронка. Вона теж анітрохи не вадить. Вірші можна складати про такий зубик... Третій. Той, що праворуч.

— Годі-бо! Ви вже мені просто в рота заглядаєте,— знову засміялася Елена.— Хочете зробити з мене рабину і, щоб я не гнівлася, розточуєтеся в компліментах.

Чудрак заперечував, доводячи, що їй іще далеко до старої дівки. Але... Але таки страшно не вийти заміж. Усі подружки повиходили. Ще дві-три, і вона справді залишиться у товаристві молоденьких дівчаток, підлітків. Піде вона на бал і побачить самі незнайомі обличчя. Усі веселі, усміхнені, наївні... Вони безтурботно кружлятимуть у танці, а вона шукатиме приятельку-перевісницю, якій сповіряла колись свої таємниці. І не знайде. Ті гладухи, які оце сидять, танцюють уже хіба що кадрили. Вони й були її приятельками. «Ти найстарша серед дівчат,— подумася ти.— Тобі теж годи-

лося б сидіти, а станцювати — хіба що якусь кадрили. Але ж ти панночка. Тож мусиш крутитися, вистрибувати, зваблювати. А серце твоє гнітить журба. І ти сама собі здаєшся самотною, забутою й кумедною...» Отак-то воно й далі піде на вечорах, концертах, спектаклях. Взагалі на людях. Хоч як тобі буде прикро, а муситимеш триматися гурту молоденьких дівчат. Байдуже, що кожна стара дівка могла свого часу вийти заміж. Може, вона чекала, поки серце її покохає. Може, її зрадив обранець, а може, вона не зустріла його. Вона не кинулася на шию першому-ліпшому, бо не була рабинею! Нащо розумувати? Не вийшла, та й годі. Це факт, і люди сміються з неї. Жорстокі. Треба вийти заміж, хоч би що там було. Хай навіть за ненависного. Інакше-бо віддадуть тебе на посміх. Як віддають на посміх найкращі почуття.

— Як віддають на посміх навіть кохання,— мовив Чудрак якось збуджено й запально.— Скажімо, що я живу коханням. А я й живу ним,— повторив віш стиха.

Елені здалося, що то його серце промовляє...

— Я палаю коханням. Я не соромлюся свого кохання і освідчуюся їй, вам, усьому світові. Я не граюся з почуттям, а кохаю, і осяваю цим почуттям свою кохану. Ніхто інший для мене не існує. Я не можу залишатися там, де її немає. І таке інше. Хіба я не буду смішний? Скажіть, хіба я не буду смішний? А ще, припустімо, це буде дівчина бідна, а я міг би взяти багату. Хіба не скажуть, що я дурень? Мовляв, міг мати тисячі, а взяв, дурень, оту бідну. Оту жебрачку. За це мене зненавидять. Коли не приятелі, то рідні неодмінно зненавидять. Вони мене прокленуть. І я підкорюся і стану рабом. Та хіба тепер взагалі женяться або виходять заміж, кохаючи? Це стара тема, та коли вже зайшла про це мова, нумо поговоримо. Чи існують і чи взагалі можливі якісь душевні емоції перед весіллям? Де ж пак!

Дівчата виходять заміж, тобто дівчат видають заміж, бо так уже ведеться, що треба виходити, тобто треба видавати. Аби не засидітися в дівках. Так ведеться. Жінки — товар, як і колись, як у первісних людей. Рабині...

Елена хотіла була заперечити, але Чудрак провадив далі. Вона відчувала, що він говорить усе це тому, що вона виходить заміж. І бозна-як приязнь її до цієї людини тут, поміж дерев, при світлі ліхтарів і місяця зросла за якихось півгодини. Вона інстинктивно поривалася до нього й думала про те, що він — людина дужа, справедлива, чесна і закохана в неї, в неї.

— Ви теж чекатимете на кохання? — запитала вона в нього. — Але ж тоді...

— Я не чекатиму.

— Чому ж то?

— Бо марно чекав би.

Чудрак проказав це твердо. Елена відчувала, що він кривить душею. Марно тому, що вона виходить заміж. А хіба вона повинна вийти заміж? Заручини — це тільки згода на контракт, як пояснив їй одного разу Чудрак, і вона запам'ятала це.

— Чому ж марно?

Вони вже давно йшли бічною алеєю. Але не помічали цього. Тут було темніше. Лише маленькі лампочки блимали серед листя дерев та кущів, кидаючи на стежку й траву білі відблиски. Пахонці каштанів посилилися. Місяць лив своє світло на довгу смугу луки, що видніла віддалік, і сріблїв листя молодих лиц та струнки стовбури беріз і осик. У мереживній облямівці простяглася над головою стрічка зоряного неба. Поблизу не було нікого.

Чудрак не відповів на Еленине запитання. Лише трохи згодом, ніби для того, аби тільки щось сказати, мовив байдуже:

— Бо я нещасливий.

— У коханні?

— Так. Тобто, коли б я вам сказав усе, панночко Елено...— тут голос йому затремтів.— Не годилося б мені про це казати... Але я скажу. Я вас кохаю. Кохаю. І кохатиму.

І замовк.

Елена ніяк не могла пригадати, що відповіла йому. Знає тільки, що його слова лунали для неї тією солодкою музикою, яку людина вбирає в себе усією душею, сприйнятливою, закоханою, усім своїм зором, затьмареним сльозами радості, усім своїм слухом, чуйним і сторожким. Ніби все в її серці перетворилося на звуки тієї солодкої музики, музики найлунокішої, найщасливішої, найніжнішої, якої ніколи не забути за все коротке та бурхливе або ж тихе людське життя. Потім вони йшли додому, майже не розмовляючи. Чудрак потис її руку й пішов.

Тоді вона поклала собі, що не буде рабинею. Не вийде заміж. Чекатиме. Хай рік, півтора року — і Чудрак прийде. Дивна річ. Образ Чудрака від того вечора переслідував її повсюди, але вона не могла з ним зустрітись. Чудракове вузьке бліде обличчя, з бакенбардами й великим носом, з синіми проникливими очима зринали перед нею, і їй несла було відвернутися від нього. Вона часто виходила з дому, сподіваючись зустріти його. Ходила тротуаром і дивилася. Самі чужі обличчя. А вдома, коли приходив жених, як палко вона бажала, аби це був той, інший. Той ніколи не сказав би: «Гелубонько моя, серденько моє». І не вклонився б так. Той просто пригорнув би її до себе, і вона відчула б його тепло, як тоді. Його руку гарячу, його мову схвилювану. А цей! Неначе лялька дерев'яна рухається. І завжди — сама тобі запобігливість. Треба однести пакуночок — він тут як уродився. Впаде хусточка — він

ладен лоба собі розтрити, аби тільки ту хусточку підхопити. А не побачить, що вона ненавидить його, ненавидить, хоч і не може про це сказати...

Якось вона виходила з театру разом з батьками та женихом. У фойє юрмилися люди. Усміхнені, веселі. На устах — мелодія почутої оперетки. Дами — у світлих туалетах, шубках і шалях. Тут же чекали кучери, і швейцар у високих червоних чоботях, шинелі та волохатій смушковій шапці вигукував імена кучерів та номери екіпажів... Елена розглянулася довкола і одразу ж побачила знайомі сині проникливі очі. Очі сміялися. Висміювали. Елені сплуталися у голові всі думки. Вона хотіла довести, що її висміюють даремно. То неправда, ніби її поневолено. Хай буде, що буде. Елена вивільнила свою руку з руки жениха і, всміхаючися, подала її Чудракові.

— Друже, куди ж це ви зникли? Вас ніде не видно.

— Справ багато...

— Та й у залі я вас не бачила.

— Зате я вас бачив, — засміявся він. — У першому акті ви нудилися, у другому спочатку шушукалися з матусею, а потім розглядали того багатого дипломата в першій ложі. Коли на кін вийшов Чинжит, ви дуже, дуже сміялися. Хіба не правда?

— Свята правда. А я вас не бачила.

— Навіщо вам я? Ви маєте на кого дивитися.

— Неправда. Я вас... — Вона осіклася й швидко стиха запитала: — Де я можу вас побачити? А що, як завтра у парку о десятій ранку? З богом! — І подала йому руку.

Потім ще раз озирнулася. Коли сідала в екіпаж — ще раз. Чудрак стояв при виході й дивився услід екіпажеві.

«Шкода дівчини. Вона для мене втрачена», — подумав він і слягистим кроком пішов у тому напрямку, в якому помчав екіпаж.

Другого дня йшов дощ. Елена не могла прийти в парк. Чудрак це знав. Він навіть не пішов пересвідчитися.

Незабаром постало питання огласу. Жених квапився. Елена вчинила опір.

— Ні-ні, ще ні. Часу досить.

— То чого ж ти хочеш? — запитав батько.

— Я ще не хочу. Я не хочу,— сказала Елена майже гнівно і зашарілася.— Чому ви так квапитеся? Сподіваюся, ви, добродію, не заперечуватимете? — звернулася вона до жениха.

— Боронь боже! Як вам завгодно,— відповів той.

Одного разу, коли жених ішов від них, Елена не захотіла навіть проводити його. Залпшилася біля накритого столу. Коли батьки повернулися, то побачили, як вона сидить, скулена, затуливши очі долонею. Довго не хотіла Елена забрати руку з очей. Зрештою її примусили. Очі в неї були повні сліз. Сльози текли з-під вій, котилися по щоках, зблискуючи на світлі, на якусь мить затримувалися над вустами і текли далі.

— Що тобі, дівчинко?

— Що тобі, Еленко?

— Дайте мені спокій. Спокій! — скрикнула вона.— Я не вийду заміж, не вийду! Я ненавиджу його! Хай він більше не приходить.

— Та як же це? Адже ви заручені.

— Я поверну йому обручку. Я не хочу.

— Що це тобі наверхлося на думку!

— Я ще не вийду заміж. Зо два роки.

— Дурниці,— пробуркотів батько,— знову якась романтика. Йди спати. Виспишся й зрозумієш, що це має статися. Не будеш ти вік дівувати. Два роки! За цей час ти вже будеш старою дівкою. А тоді довго чекатимеш з отим посагом, що ти маєш,— і він хряпнув дверима.

— Еленко, чуєш, схаменися,— почала мати.— Він же

ділком порядна людина. Становище, чин. Чого ти комизишся?

— Я не хочу,— протестувала дівчина,— я не вийду заміж.

Іншим разом на якійсь вечірці Елена весь час шукала очима Чудрака. Вона сіла поруч нього, і вони довго розмовляли. Потім Елена сказала йому, щоб він пішов до неосвітленого ванькира.

— Не можна, панночко, дивляться.

— Прошу вас! — благально глянула вона на нього.

— Гаразд. Але, мабуть, ви могли й тут сказати мені те, що хочете.

— Ні-ні. Я маю на думці скомпрометувати себе. Щоб він одступився. Щоб одступився. Щоб батьки не дошкуляли мені.

І вона торкнулася його руки. Рука її тремтіла од хвилювання, була холодна, як крига. Елена не могла сидіти далі. Серце їй стискав страх перед тим, що мало статися. Насправді вона ще не знала, як саме вчинить. Їй тільки хотілося бути на самоті з оцим бідним студентом, який, хоч і кохає її, проте намагається триматися холодно й відчужено. Досі вона не мала змоги спонукати його перейти міру ввічливості й такту. А хіба йому важко схопити й потиснути їй пальці? Хіба важко нахилитися до її обличчя й шепнути щось гарне, жадане, ніжне, шепнути, що кохає її, що не покине її? Там, у тій темній кімнаті, він, може, зважиться й скаже. Погладить її коси. Візьме її руку до своєї.

Схвильована Елена підвелася й попростувала до ванькира. Чудрак пішов за нею не відразу.

«Просто неможливо,— міркував він,— яка ця Елена! Вона справді вступне щось таке, що кине на неї тінь. А я не можу вилутуватися, аби допомогти їй розв'язатися з женихом. Вона бореться проти рабства так, як мало хто бореться.

Тільки навіщо їй боротися, коли можна просто сказати: «Я ненавиджу тебе. Іди геть!» Через батьків? Ті побідкалися б трохи. Нарікали б на неї якийсь тиждень. Та й край. Через отой дурний перстень? Через обіцянку? Порушити обіцянку менший гріх, аніж брехати заради обіцянки. Ні-ні. Вона робить це заради батьків. Рабовласників. Які дивні люди є на світі...»

Отак поміркувавши, Чудрак пішов за Еленою. Від самісіньких дверей повернувся.

«Не піду. Навіщо це? Що я можу їй запропонувати? Чекати на мене півтора року? Та коли б то я тоді вже щось мав, але ж я й за півтора року буду такий самий злидар, як і зараз. Я дивитимуся на життя жадібними очима, готовий працювати. А як не буде роботи? Залишиться мені комірчина з єдиним віконцем та нефарбованим столом. На що я сподіваюся? На що сподівається вона? І вона майже така ж бідна, як і я. А тоді буде ще бідніша...»

— Рабство! Рабство! — мовив він собі майже вголос. — Я дорікаю їй, що вона рабиня, а сам — раб. Не такий, як Елена, а проте раб. Раб іще мерзенніший. Раб страху перед життям, раб власного безвілля, раб грошей. Тьху!

Чудрак знову повернувся й поволі пішов до Елени. Та чекала на нього нетерпляче.

— Чому так забарилися? — спитала Елена й подала йому руку. Рука була вже тепла, але тремтіла в його пальцях. Він підніс її руку до вуст. Вона дозволила.

— Елено, — почав він, — навіщо ви це робите? Поверніться.

— Я повернуся, але спершу хочу вам дещо... Сідайте, прошу вас. Осюди, в крісло. Ось у це.

В кімнаті була напівтемрява. Крізь прочинені двері падав на килим промінь світла і трошки освітлював кімнату. Знадвору, крізь вікно, мляво блимали два

ліхтарі, що висіли над стайнею, десь далеко на подвір'ї. У вітальні грали на роялі старовинний німецький вальс: «Du, du, du nur allein».¹ Хтось наспівував. І ще було чути, ніби хтось танцював, навмисно голосно шаркаючи ногами. Подеколи долинав дзенькіт келихів із сусідньої кімнати, де пили й курили.

— Там уже танцюють,— машинально завважила Елена.

— Так.

Вони замовкли, але за хвилину Елена знову взяла його за руку.

— Прошу вас,— мовила вона м'яко,— ви кохаете мене?

— Я казав вам. Адже ви знаєте.

— А чи одружилися б ви зі мною? — швидко заговорила вона.— Я вас кохала б. Я була б доброю дружиною. Завжди і в усьому слухняною, тихою, люблячою. Завжди і в усьому...

Сльози не дали їй говорити.

Чудрак не міг опанувати себе. Він обійняв її голову. Незграбно, грубо притулився обличчям до її палаючих щік і, гладячи рукою її коси, шептав у безтямі:

— Тільки вас... тільки вас єдину, панночко Елено... Хіба можна не кохати вас?.. Завжди... Довіку... Не плачте... Тільки вас...

І серце йому завмирало від радості, досі ще не знаної. Очі заплющувалися. Голос слабшав. Уся сила прилинула до рук. Схопити б оцю нещасну дівчину в обійми, й ніколи не відпускати, й тримати вічно — природною, великою силою кохання...

На вулиці стало темно. Ліхтарі опущено й згашено. Золотий ланцюг вогнів зник. Гомін на перехресті ущух, і тільки коли-не-коли з гуркотом проїздили поодинокі

---

¹ «Ти, ти, тільки лиш ти...» (Нім.)

екіпажі. Здалеку, десь ізнизу, долишало гудіння контрабаса і подеколи дзенькіт трамвая. Іноді чулося якесь гримотіння, посвист і квапливі кроки. Елена дивилася у вікно, але нічого не бачила й не чула. Їй було тільки сумно. Сумно, що має обручку, що виходить заміж за ненависну людину. Той, кого вона кохає... Боже! Важко щось вигадати. Студент. Ще півтора року. Порушити обіцянку, розірвати заручини... Батьки... Товар... Рабство... Хіба вона може зруйнувати все? Хіба вона може мати власну волю? Чого хоче ця гарна річ у батьківському домі?.. Гай-гай, життя мерзенне, звичай погані, а того, хто хоче бути добрим, зводять зі світу...

Так, Елена вийшла заміж. Не знаю, але кажуть, ніби вона навіть щаслива з чоловіком і що вони кохають одне одного.

БАЛ-МАСКАРАД

То було взимку, в лютому. Я приїхав з університету додому на різдвяні канікули, а потім мені не хотілося повертатися до столиці. Мене охопили якісь провінційні лінощі. Цілими днями я сидів удома й читав романи, віршики, хоча за фахом я був юристом. Ніщо не хвилювало мене, хіба тільки суперечки з братом, який, приходячи зі школи, завжди приносив якісь проблеми. Він завжди мовчав дурниці, а я по-дурному сперечався з ним, гадаючи, що цього вимагає мій фах юриста. При цьому я був певен, що ми це як мудро розводимося. Мати, власне, мачуха, — тридцятип'ятилітня темпераментна віденка, — завжди слухала нас, і той, на чий бік вона ставала, перемігав.

А взагалі було страшенно нудно. Я мріяв про якусь подію, що перевернула б місто догори дном.

І така подія сталася.

Брат прийшов додому зі школи дуже збуджений. Пожбурив книги й запитав:

- Чули новину?
- Яку?
- Буде бал-маскарад.

— Бал-маскарад? Коли?

— Наприкінці масниці.

— Цікаво, який же може бути у вас бал-маскарад? Мабуть, це просто балачки.

Та це були не балачки, бо ціле місто справді ходором заходило. Відразу п'ять округ заговорило про наш бал, і містом залунало, загомонило: «Буде бал-маскарад!»

Стихли по корчмах «політичні» розмови про греко-турецьку війну. Старі пани, щоправда, пили винце, як і звичайно, але дискутували вже про бал-маскарад. Нарікали на молодь за її розваги, а самі ще з більшим запалом грали в преферанс. А які ж витрати! Юнаки брали уроки з ходіння навкарачки, вчилися перскидатися через голову, крутитися на одній нозі, ходити на руках, правити теревені та обмірковували костюми. Дамн на співанках шушукалися по закутках. А подеколи навіть уголос згадували про свої пригоди: які вони були тоді а чя тоді. «А я мала таку халепу під час кадрили! Треба зняти маску — аж тут Рудо...»

Одне слово, місто стало догори дном.

Та мені й досі не йнялося віри, що той бал таки відбудеться. Але про бал написали і в газетах. Тоді я вже справді повірив і заходився дбати про костюм. А для мене це було дуже складно.

Студент університету, коли їде на різдво додому, то нічого з собою не бере. Навіщо у маленькому містечку, приміром, рукавички? Там люди мають рукавички за розкіш і ходять улітку без піджака, а взимку — у валянках. Хто носить пристойні рукавички, той марнотратець і марнолюбний. Казна-чому — визнаю свою ваду, — але я таки був трохи марнолюбний і охоче хверцював. Тому рукавички я цінував більше, ніж право. Так звані лакірки я теж заллцив в університеті. Вдома я обнищпорив усі шафи. І ніде не знайшов цілих черевиків. У цих — підощва дірява, у тих — передки

погані, а в тих — закаблуки викривлені. Замовив я собі нові черевки. Потрібен модний фрак. Свій фрак я теж залишив в університеті. Доведеться позичити фрак у кравця. А циліндр? А накрохмалена сорочка до фракка? До фракка не пасує мисливський капелюшок. До відкритого жилета та лакованих черевиків не пасує

Вишикувані в ряд, вони вітали гостей, захоплено позираючи на яскраво вбраних, веселих паній.

Десь із двадцяттеро розпорядників у червоних турецьких фесках снували в залі. Їхні гантовані золотом фраки, короткі штани з бантами й червоні перев'язи через плече видно було повсюди. Вони перешіптувалися з масками, вимахували руками й сміялися. Здавалося, в світі зникли геть усе лихо й смуток, лишилися тільки щастя та радість і всі навколо щасливі й закохані. До гомону й сміху влилися звуки циганського оркестру. Подеколи їх заглушували вигуки якогось несамовитого паяца чи купця, що вихваляв свій крам.

А масок ставало чимраз більше. Справжня строката повільно п'єро, п'єрет, вістунів, лакеїв, доміно, англійців.

Брат зник у цьому вирі. А я ще не пішов до залу — мені кортіло зазирнути на хвильку до кав'ярні у ванькирі. Тільки-но я ступив крок у тому напрямі, як хтось узяв мене під руку:

— Куди, Джонатане?

(Так охрестили мене немовлям. Шкода, що тоді я ще не міг розмовляти!)

Я озирнувся й побачив маску. На голові — кашкет з кокардою, як у поштарів. Гарна курточка з золотими галунами. Коротенька голуба спідничка і лаковані чобітки. На шнурі через плече — маленький іграшковий ріжок. Поштарка. Постави тендітної, і пахне від неї фіалковими парфумами. Пишні золоті коси спадають на білу шню.

— Який Джонатан? Я — іспанський гранд з тих земель, де тече Гвадалквівір, — мовив я весело, хоч був прикро вражений, що вона так швидко мене пізнала.

— Ти — Джонатан. Я бачу твоє гостре підборіддя.

Вона говорила фістулою. Я пахилився й зблизька зазирнув до її очей.

— У тебе голубі очі.

«Хто це може бути? — міркував я при цьому.— Вона не відгадує, вона мене знає».

За півгодини я був у буфеті. Ото дивина! Гарна поштарка розважається з моїм братом — чортом. Вони стоять перед стойкою з ласощами. Вона вельми граційно бере пальцями зацукровані каштани й ласує ними, при чім щоразу одвертається і обережно підіймає мереживо маски. Брат намагається шиймати її руку, але вона щоразу відсмикує її.

— Які в тебе білі руки,— сказав брат.

Вона вклонилася.

— Скажи, хто ти?

Вона похитала головою — мовляв, не скаже.

— Ти не наша? Ніхто з наших не має таких гарних кіс.

— А, Джонатане! — вигукнула вона, вгледівши мене, й подала руки.— Твій брат вельми гречний.

— І його ти знаєш?

Заграли вальс. Я вклонився й повів її у танок.

У прорізах маски так гарно сяяли її голубі очі!

Вона схилила голову до мого плеча. Стискала мою руку, а її біла шия була так близько! Та ще й фіялкові пахощі паморочили мені голову. Хвилююча мелодія вальса підносила мою душу кудись у височінь.

— Яка ти гарна! — шепотів я і притискав її до себе.

Вона сміялася.

— Чому ти смієшся?

— Хто кохає, той сміється.

— Чи я знаю тебе?

— О, вельми добре.

— Чи кохав я вже тебе?

— Кохав.

— То ти — Віра.

О вальсе! Як я люблю твою мелодію! Хоч кого заповнять твої звуки! Педант стане мрійником. Сердитий

угамується. Тихий заляскає пальцями. Я згадав Віру. В тієї не було золотих кіс, як у цієї поштарки. Віра має чорні коси, а руки — ще тендітніші, а поставу — ще стрункішу. Коли ми йшли залом, поштарка кинула мені жменю конфетті в обличчя й запитала, в чому я буду танцювати пополуночі. Я сказав, що у фрак.

— В тому, що від кравця?

— Авжеж.

— В тому, що ти позичив?

Вона знає, що я позичив фрак! Може, це кравцева донька? Я трохи збентежився й відійшов. Попрямував у фойє трохи відсвіжитися. Там здибав і брата.

— Чи ти знаєш, хто вона? — запитав мене брат.

— Гадаю, що це донька кравця Мюллера.

— Ні, та сидить на галереї.

Я пішов пересвідчитися. Справді, кравцева донька сиділа на галереї. Хто ж це може бути? Я повернувся до залу. Диви, диви, — мій брат кружляє з поштаркою!.. Вона побачила мене й насварилася пальцем... «Брат надто завзято танцює», — подумав я. Мені так хотілося потанцювати з нею хоча б один тур. Адже видно, що вона віддає перевагу мені, а не братові. Вона кинула конфетті в мене, а не в брата. Але звідки вона може знати, що я позичив фрак?

Мені набрид іспанський гранд, і я перевдягнувсь у фрак. У передостанній кадрилі мені не пощастило. З поштаркою танцював брат. Коли я зустрівся з нею в одному турі, вона оглянула мене з голови до ніг і зазначила:

— У вас чудові черевики.

— Чому це?

— Скажу, коли повернуся.

Повернулася.

— Високі підбори. За вісім золотих. Черевики від Яніка.

Бісова дівчина! Й про це теж знає! Може, це шевцева дружина? Але ж тій років п'ятдесят, і та огрядна. Має двох синів, а дочки не має. То звідки ж вона може знати? Невже від брата? Атож, це брат мене зраджує. Так-так, брат. Він знає, що я позичив фрак, що черевикки замовив у Яніка... Поштарка знову поруч мене.

— За них іще не сплачено,— мовила вона й відійшла.

Це впевнило мене остаточно, що все то братові підступи. Брат побачив, що вона віддає перевагу мені, і тепер намагається зганьбити мене. Я ледве дочекався кінця кадрилі. Розшукав брата і напрямки сказав йому, що він чинить не гаразд.

— Чому ж це?

— Та як же ти можеш розповідати про такі речі?

— Про які?

— Що за мої черевикки ще не сплачено.

— Я?

— Ти.

— Поштарці? Але ж вона геть усе знає. Сам не можу збагнути, звідки вона все знає. Знає навіть про те, що в тебе новий циліндр, що ти в «Люксі» купував учора нову сорочку. Про тебе знає геть усе, про мене — менше. Слухай — приходь. Я вечеряю з нею, але тільки в тому випадку, коли ти прийдеш. Я аж палаю з цікавості. Як ти гадаєш, можна з цікавості збожеволіти?

— Ні.

— А я гадаю, що цікавість — це причина всіх душевних хвороб.

— Дурниці!

— Стривай, я тобі доведу це.

Ми були б знову засперечалися, як звикле вдома, але цигани заграли полуніч. Ми з поштаркою сіли до круглого столика. Брат пішов перевдягатися. Мабуть, він дуже квапився, бо не минуло й десяти хвилин, як він уже повернувся в білому жилеті аж до самої шиї. Він

дуже пишався цим жилетом, а я йому заздрив. Поштарка сиділа між нами. За бажанням пезнайомки я замовив печеню з косулі. Брат шепнув щось буфетникові. Ай-ай! Школяр замовив цеберко з льодом і дві пляшки. Шампанське! Так-так... Хоче заповонити її сердечко за домогою солодкого напою. За хвилину з'явився чудовий букет. Диво дивне! А що було мені робити? Цигани грали, я подав їм знак. Бо теж хотів якось показати себе.

— Verlorenes Glück! ¹

— Прекрасна маско, відкрий обличчя,— сказав брат.

— Ні-ні.

— Прошу вас, панночко, дуже прошу. Адже всі вже скинули маски.

— Не можна.

Я розсердився на брата, але вона заспокоїла мене. Відшукала під столом мою руку. Я схопив її руку і вже не відпускав. Вона не пручалася.

— Буфетнику! Дайте ще дві пляшки!

— Навіщо? — запротестувала вона.

— Винити за твоє здоров'я.

— Не треба.

— За красу.

— Не треба.

— За кохання.

Вона піднесла вгору келих і легесенько цокнулася з нами. Вона чарувала своїми шляхетними манерами.

— Котра година? — раптом запитала вона.

— О, який жаль! — вигукнув я, плеснувши себе по кишенці на жилетці.— Я забув годинника вдома.

— Джонатане, ти вигадуєш.

— Що?

— Вчора ти віддав годинника в заставу.

---

¹ Утрачене щастя! (Нім.)

Це була жахлива правда. Я схопився на рівні.

— Тепер ти покажеш себе!..

— А коли ні?

— Я зірву маску.

— Я не вірю, що ти так учиниш.

— Тоді скажи!

— Скажу. Прошу тебе,— звернулася вона до брата,— подай мені моє пальто і дістань який-небудь екіпаж. Я хочу додому.

Марно ми протестували — вона не піддалася. Брат пішов по пальто та екіпаж. Я супроводив її до гардеробної.

— Чи дозволиш супроводити тебе додому?

— Будь ласка.

Я вдягнувся. Брат уже був одягнений і подав їй пальто.

— Чи дозволиш супроводити тебе додому? — запитав він.

Я спалахнув гнівом. Та як він сміє?.. Ми зійшли додолу, до екіпажа. Перед екіпажем на якусь хвилину зупинилися.

— Можете супроводити мене обидва. Згода?

Це нас ошелешило.

— Покажися нам.

Вона зняла маску.

Ми отетеріли.

— Мамо! — вигукнули ми.

Відтоді я ставлюся до масок з пошаною.

КОКЕТКА

Вечір танців закінчився. Коли ми провели панночок додому й повернулися назад, на слюсарні вже вибило пів на шосту ранку. Крізь горішні шибки великих, запнених занавісками вікон видно було кляпоть темно-синього неба з трьома-чотирма блідими зірочками і чорним обрисом комна на черепичному даху.

Ми вп'ятьох сіли біля довгого столу. Всі ми були молоді, веселі, товариські, обличчя наші блищали від поту та бруду. комірці та манжети були пом'яті, фраки — запорошені й заляпані свічками. Ми замовили собі пива й завели розмову про вечір танців та про дівчат. Додому нам не хотілося. Бо спати після такого вдалого балу, на нашу думку, — річ найнудніша. Музика ще бриніла в наших вухах, красуні танцюристки ще маяли перед нашими очима, а їхні ніжні, приємні слова та жарти ще й досі вчувалися нам. Палкі спогади збуджували наш мозок, думки снували тонку тканину і гаптували її золотими світлячками. Світлячки тріпотіли, ніби ніяк не могли злетіти з тієї тканини на волю.

Охоплені приємними думками, ми не помічали ані

залитої скатерки з рештками помаранчів та всіляких ласощів, ані пляшок з шумливим лимонадом та розмаїтими мінеральними водами, ані келихів з недопитим пивом і вином. Велика лампа тьмяно блимала над нами в чаді й смороді; вона, мабуть, догоряла й тому поширювала навколо бридкий запах олії. У похмурому залі лунали веселі розмови, сміх, дзвеніли келихи, і наш приятель Єдльович, молодий адвокат з великим черевом та бородавками на щоках і над очима, співав чеську пісеньку:

Ten púvab, jenž ovládá svět,
jest krásnější, jak z růže květ...¹

Міланович, банківський бухгалтер, з торчкуватою гострою бородою та великим борлаком на худій, тонкій шиї, іноді підспівував йому, так скидуючи голову, аж його височезний чуб метлявся з одного боку в другий. Ракита, адвокат-початківець, смаглявий, безвусий, з довгими викоханими бакенбардами, сидів, сперши свою маленьку стрижену голову на руку; раз у раз очі йому склеплювалися, і здавалося, що він спить, але за хвилину Ракита широко розплющував їх і озирався навсібіч, ніби збудившись зі сну. Помічник аптекаря Славик, з широким вугластим грубим обличчям й колючими хитрими очіцями, без ущину філософував і спогорда реготався.

Я сидів, поринувши в думки про Мару Жабіцову. Від першої кадрили я думав про неї весь час. Як ніжно позирала вона на мене! У простому ланцюжку вона потисла мені руку, в царному — поклала руку мені на плече. А потім подивилася на мене так любо, так ніжно, та ще й усміхнулася, ніби запрошуючи: «Підійдіть-но

---

¹ Та зваба, що чарує світ, пишніша, ніж троянди квіт...

до мене, юначе, я радо танцюватиму з вами, тільки з вами, бо ви мені подобаєтеся». Спершу я не повірив, що це стосується мене. Потім, коли повірив, то довго не міг збагнути, чому саме до мене вона всміхається, і так ніжно поглядає, і руку тисне, і горнеться до мого плеча. Перед моїми очима постала зваблива картина. Іду я залом і раптом бачу гребінець у темних, густих, розкішних косах, гребінець, усіяний дрібними блискотливими самоцвітами. Це її гребінець. Тієї, що мені руку потисла. Вона бавиться віялом на довгому ланцюжку, намотує ланцюжка на пальця й знову розмотує, дріботить маленькими ніжками в атласових черевичках, сміється словам приятельки, з якою прогулюється, нахиляється, зазирає до люстра, поправляє зачіску і раптом обертається до мене, і її очі сміються, іскорки спалахують у них, наче дрібні зірочки в голубих озерцях. Вона дивиться на мене, а її очі та уста кличуть: «Юначе, підійдіть, я радо танцюватиму з вами...» І я йду до неї.

Із задуми мене вивели цигани, які почали грати в сусідній кімнаті сентиментальний німецький вальс. Музику замовив незнайомий молодик, з чорною бородою та вусами, з циліндром на голові та в жовтавому зимовому пальті, напненому на ліве плече. Спершися на більярд, він диригував першою скрипкою. Здіймав п'ястуки над головою і притьма опускав їх додолу. То означало фортіссімо. Цигани грали фортіссімо. Іншим разом він розтуляв п'ястуки, розчепірював пальці, нахилив голову, ніби ладнався пливти, приплющував очі — і цигани грали піано. Потім він присів біля маленького столика, похилив голову на руки, і перша скрипка, кинувши сіпатися та хитати головою, нахилився, підніс інструмент молодикові до вух і тихесенько награвав мелодію.

— Якої ти думки про Мару? — несподівано стиха

й таємниче запитав мене Юло Ракита, широко розплющивши очі.

Я здригнувся. Він заскочив мене саме на думках про неї. Я знову згадував, як ми танцювали з нею простий ланцюжок, і вже збирався перейти подумки до ланцюжка парного.

— Навіщо тобі?

— Просто так. Хочу знати твою думку.

— Якої я думки?.. Та ніякої,— кинув я недбало, ніби дівчина анітрохи не цікавила мене.— Така собі звичайна панійка,— додав за хвилину.— Хіба вона подобається тобі?

— Подобається... Така шляхетність у кожній рисі, в кожному порусі, в кожному словечку... Я тобі, брате, скажу щось, коли ти мене не зрадиш... Знаєш, ця дівчина...

— Які ми, чоловіки, дурні! — голосно проказав помічник аптекаря і привернув до себе нашу увагу.— Ось погляньте на цього божевільного закоханого! — Він показав на незнайомого молодика в сусідній кімнаті. Той досі сидів, похиливши голову на руки, і циган тихесенько награвав йому до вух...— Танцював з Марою і закохався.

Він зневажливо засміявся й відкопилів губи.

«І цей також про Мару говорить,— майнула мені думка.— Що їм треба від неї?»

— Усі ви такі,— провадив далі помічник аптекаря, осміхаючись.— Усі ви закохались у Мару й гадаєте, ніби й вона закохалась у вас.

Він змахнув рукою.

— Він гадає, що вона в нього закохана,— шепнув мені Миланович. Бсрлак йому підстрибнув, чуб війнувся і впав на чоло.

— Якої ти думки про Мару? — запитав Ракита Милановича.

Миланович знову скинув головою так, що чуб упав назад, і зверхньо поглянув на Ракиту. Погляд той промовляв: «Що тобі, недотепо, треба від Марі? Та вона ж на тебе навіть не глянь. Я ж бо тут». Мені було смішно дивитися на них обох — адже вона мені потискала руку. Навіщо вони їй? У одного весь час стрибає борлак, другий вирячує очі... А цей аптекар — чи ти ба! Що це він варнякає про нас, як про закоханих? Здається, й він на щось претендує... Ач неотеса — обличчя, наче мармур, — холодне й мертво...

А помічник аптекаря тим часом, дивлячись поверх наших голів, розводився чимраз голосніше:

— Кумедні чоловіки. Старі а чи молоді. Байдуже. Кумедні, коли йдеться про маєтність. Кажуть, ніби люди бувають обережні й необережні, легковажні, марнотратні, скупі, щедрі, скнарні — але все це неправда, бо коли зайде мова, скажімо, про підтримку ближнього, або про те, щоб позичити гроші тому, хто, як вони знають, ніколи ці гроші їм не поверне, то прийде цей сіромаха до них раз, удруге, ви'яте, і, як не на п'ятий раз, то на десятий неодмінно, вони сховають руки до кишень і пошлються на дорожнечу. Кумедні вони, коли йдеться про їхню власну або чужу шкуру. Існують, мовляв, сміливі й боязкі, мляві й відважні, немилосерді, великодушні, жорстокі — але наступи їм на ніжку, раз, удруге, втретє, вчетверте, і, коли вони не розлютуються відразу, то на десятий раз їх неодмінно візьме злість, і навіть найхоробріший відступиться з дороги, аби йому ніжок не відтоптали. При певному ступені небезпеки навіть найхоробріший тікає, як жалюгідний боягуз...

— Балачки усе це, — увірвав його Єдльович, що й досі співав.

— Можливо, — погодився помічник аптекаря, — але найкумедніші чоловіки, коли йдеться про дівок та про сердечні справи. Тоді чоловіки геть шаленіють. Вига-

дали собі якісь там: чутливість, закоханість, холодність,— мовляв, є люди холодні, мрійливі, сумні, веселі, відразливі, приємні, суворі, м'які і, хіба що тільки поетам відомо, які є ще, проте коли на нас погляне гарна дівчина раз, два, три, чотири рази, то, якщо на п'ятий раз ми не подурніємо й не зсунемося з глузду, на десятий раз нас можна сміливо запроторити до божевільні. І схибнулися ми не на тому, що нам море по коліна або голова наша сягає шпиля костьолу. А на тому, що дівчина, закохана в нас по вуха, вище ніж по вуха, ба навіть вище голови закохана в нас. Атож-бо!

Він зітхнув і якимось сумно додав:

— Те, що природне — не божевільне. А проте є в нашій натурі божевільний пунктик, який зветься гонором. І той гонор водить нас за носа, аж поки смерть нас пошиє в дурні й ми вріжемо дуба... Мара гарна дівчина, але кокетка, кокетка. Вона грає на цій нашій божевільній струнці, а ми шаленіємо, надто заносимося. Ось ти надто заносишся, і ти, і ти.

Він показав на всіх по черезно, і на мене також.

Я спаленів. Цей суб'єкт ніби читав мої думки. Хоч я й думав про Мару від першої кадрили, але ж я мав на це підставу. Я нікуди не заносуся, нічого собі не вигадую — адже вона спершу потисла мені руку, а потім поклала руку на плече. А це — вже ознака кохання. Коли б не кохала мене, то не потисла б руки... Але чого це він саме до Мару присікався? Хіба йому бракує інших дівчат? Чого це він її обізвав кокеткою?.. Щось помітив, а тепер заздрить...

— Дай їй спокій! — вигукнув я сердито. — Це все дурниці! Мара — порядна дівчина.

— Ач який заступник! — засміявся помічник аптекаря і, наче на злість, повторив: — Мара — кокетка!

Міланович, блідий, з палаючими очима, підхопився й махнув кулаком:

— Не ображай її!

— Негідник! — гаркнув Єдльович.

— Ач, як філософує про беззахисну дівчину! — кричав Ракита.

— Хіба ж я їй не кажу, що всі ви закохалися? Божевільні, — буркнув собі під ніс Славик.

«А чого це вони так розходилися? — подумав я. — Це ж моя справа боронити її. Вона так ніжно подивилася на мене в простому ланцюжку...»

— Дурниці! — знову вигукнув я. — Тобі вона не подобається, ти їй — тим паче, то чому ж ти...

Цієї миті до кімнати увігнався незнайомий молодик — наче хто його вштовхнув. Він прихилився до одвірка і зупинився, похитуючись на тонких, непевних ногах. Пальто сповзло з його плеча і впало до ніг. Молодик не наважився підняти пальто, аби й самому не гешнути. Червоний як рак, з виряченими очима, він белькотів:

— Ви тут про панночку Марію... Ображаєте її... Не смійте гудити її... Вона мені тричі потисла руку під час балу... Вона закохана в мене... Завтра я проситиму її руки...

— Брешете, пане! — розлютився я.

— Облич його, — смикнув мене за фрак Ракита, — хіба не бачиш, що він п'яний? Дай спокій цій п'яній свині. А до того ж, — шепнув він таємниче мені на вухо, — Мара зі мною танцювала і щоразу, коли ми зустрічались у танці їй подавали одне одному руки, вона промовисто поглядала на мене і потискала мені пальці.

— І тобі також? — запитав я.

— Невже й тобі? — здивувався він.

— То й вам вона потискала руки? — засміявся помічник аптекаря. — Мені також, та ще й як!

— Стривайте, мені також, — зажурено мовив Міланович і скинув голову. Чуб упав йому на ліве вухо.

— І мені, і мені! — скрикнув Єдльович і насупився. Усі бородавки на його обличчі зійшлися до купи.

— Усім, усім,— жахнувся я і, мов підтятий, упав на стілець.

П'яний молодик сперся об одвірок і дивився на своє пальто. На очах йому, здається, бриніли сльози.

— Хіба ж я не казав, що вона кокетка? — мовив помічник аптекаря.— Кокетка, кокетка,— бурмотів він.

Ми заходилися з'ясовувати подробиці. Кому, як і скільки разів панночка Мара потисла руку, як вона на кого глянула — промовисто, чи ні, а чи взагалі не поглянула, чи, поглянувши, схилила сором'язливо голівку, а чи ні? Чи засміялася потім, а чи була сумна?

— Нікому так, як мені,— проказав п'яний молодик і зробив спробу підняти пальто, але поточився, і його швиргнуло до другого одвірка. Ми підтримали його й вивели до другої кімнати, де він ліг на канапу. А ми тим часом і далі з'ясовували подробиці.

«Мою руку вона тримала довго-довго,— думав я собі,— і бавилася моїми пальцями, кожним зокрема, а надто підмізничним, пестила його довго-довго, аж поки взялася до мізинця... А всім їм тільки потискала руки... Але ж одне — руку потиснути, а цілком інше — пестити її... Потискати руку можна просто за звичкою, а от бавитися пальцями!.. З оцими юнаками панночка Мара могла б і пожартувати, але зі мною, поетом, вона не жартувала. Вона ставилась до мене серйозно, вона потискала мені руку щиро, палко, кохаючи...»

Так думав я. Але, як з'ясувалося, інші теж так думали. А то хіба ж би замовив помічник аптекаря ще тієї ж ночі серенаду під вікнами панночки Марі? Чому ж би тоді наступної ночі замовив серенаду молодик з чорною борідкою та вусами? А Єдльович послав великий букет троянд. Міланович — чотири кілограми ласощів. Ракіта — її портрет. Я написав «Оду до Марі»,

каліграфічно її переписав і надіслав рекомендованим листом.

Що легковірніший юнак, то палкіше він кохає.

А панночка Жабіцова?

Від її брата ми довідалися, що третього березня ц. р. занотувала вона до свого щоденника таке:

«...я знову шістьом запаморочила голову й збаламутила душу. Сьогодні троє освідчилися мені в коханні... Завтра має освідчитися Єдльович, післязавтра — Міланович, і то до обід, бо ввечері мені напевно відкриє свою велику таємницю аптекар Славик... Треба ж людині чимось розважатися...»

СОНЯЧНА КУЩІЛЬ

Міський нотар Шкворец, з худим, змарнілим, геть зморщеним обличчям, упав у розпач. З кожним днем йому ставало чимраз важче переходити великий міський майдан. Його поймало якесь невиразне почуття страху, коли він ішов цим широким брукованим простором. Йому здавалося, ніби саме носередині майдану він заточиться, знепритомніє і, не маючи ніякої підпори, упаде. Декого охоплює таке ж самісіньке почуття, коли треба вузенькою кладочкою перейти потік.

Довго він перемагав себе і переходив майдан, щоб не піддатися тому страху. Кінець кінцем йому таки запаморочилося в голові, і він мусив був на очах у всіх обіпертися об ліхтаревий стовп і постояти так трохи, перш ніж наважився рушити далі.

Він розповів про свої прикромці міському лікареві Едутові, безвусому молодикові з буйними бакенбардами на доброму й поважному обличчі.

Лікар порадив йому ходити на прогулянку за місто.

— Це нерви.— сказав Едут потареві,— спорт, друже, тебе вилікує. Узимку — санчата, ковзани, лижі; улітку — прогулянки, купання, а надто — сонячна кущіль...

— Не вірю я ані в повітря, ані в сонце,— похмуро заперечив Шкворець.— На мене чекає морок — морок у мозку... Дозволь смертисся на тебе. Я почуваю себе куди безпечніше, коли тримаюся за когось-небудь.

Вони йшли польовою дорогою поміж пагорків, що вже вкрилися молодою ясно-зеленою травою. Сонце лагідно припікало крізь цупке сукно одягу. Повітря, легке та прозоре, подразнювало піздрі, словнювало легені і, наче невидимий шовковий серпанок, нестигло обличчя. Цей легіт перекочував хвилями озимину й струшував пелюстки з квітучих черешень. Дорога вже вкрилася порошком, і грудки засохлого болота кришилися під ногами.

Лікар нашішкувато мовив:

— Ти не віриш ані в повітря, ані в сонце. Та й не треба вірити, досить тільки розглянутися навсібіч і звідати їх... А яка була ця дорога три тижні тому! Болото по коліна, мряка. А зараз, поглянь, наче долина... А ці пагорби? Які сумні вони були та голі! А тепер, поглянь, зазеленіли. І ти зараз наче оте болото й мряка, голій та сумний пагорок... А на сонці та на повітрі ти помолодієш, скажімо, як отой березовий гайок. Правду кажу.

— Філософія, поезія — оці твої балачки...

— Де ж пак. Медицина... Знаєш що? У червні почнемо з тобою — аби тобі не було нудно — брати сонячну купіль. Запросимо ще й ветеринара Папста. Він теж вельми знервований добродій. Завжди ханається за голову й пританцьовує навіть тоді, коли сидить за кухлем пива.

Отак і сталося, що нотар Шкворець, лікар Едут та ветеринар Папст кожної погожої днини пополудні вирушали купатися до греблі поблизу містечка, за якихось двадцять хвилин ходи. Місцина була гарна. З одного боку височів зелений пагорок, підніжжя якого встеляв

буйний м'який моріжок. З другого боку — густий, непролазний верболіз та м'якенький річковий пісок на березі. Хороше тут було полежати та погрітися на сонечку. За пагорком пролягав битий шлях. Звідти, хто був цікавий, міг дивитися на купальників. Та хіба кому цікаво дивитися, як купаються молодики? Та й хто це влітку пополудні ходить шляхом? Йй-право, туди не підуть ані Марина Сіренакова, ані руда, проте гарненька, Розетка Мандалікова, ані молода кучерява прокурорша, напудрована Бетті Рішакова. Вони, немов зірки, виходять тільки ввечері, коли місяць світить. А селян, селянок та подорожніх нема чого соромитися.

Отож купалися добродії весело. До сонячної купелі додали ще гімнастику за системою Мюллера. Ходили берегом, вимахували руками — раз уперед, раз назад, хвищали й крутили ногами, падали на живіт, переверталися на спину — і то все на команду лікаря, якого можна було пізнати хіба що по бакенбардах та червоних трусиках. Крім того, лікар мав найтовщі ноги та волохаті груди. В нотаря були сині труси, а ще його можна було пізнати по довгастій голові з мокрим чубчиком на лобі та по руках і ногах, тонких, як тріска. Ветеринар Папст відзначався трусами в білу та червону смужку і круглою, голомозою головою. Інакше-бо їх ніяк не можна було розпізнати.

Літо було гарне, спекотне, безвітряне, отож наші добродії купалися щополудня. Вони засмагли на сонці від голови до п'ят. Нотар майже видужав і вже тричі перетнув майдан без будь-якого страху. Ветеринар уже не так метушився й не штовхав у боки сусідів, коли сидів у павільйоні міського трактиру. А лікар Едут тішився, що його порада допомогла Шкворцеві, і радив усім сонячну купіль у поєднанні з водяною та гімнастикою за Мюллером.

Але не для того живемо ми в невеличкому містечку,

щоб тільки лікувати свої нерви й ніколи не посміятися усмак. І в нас часом відбуваються кумедні спектаклі — щоправда, в них беруть участь не знамениті актори, а ми самі — сьогодні цей, а завтра — той. А іноді навіть і найповажніші городяни...

Матей Якуб, напівремісник-напівселянин, якимсь полудні косив конюшину на своєму полі неподалік од греблі. Сонце припікало, і Матей від спеки розпашівся й спітнів. Та ще й ноги йому в чоботях вогнем горіли. Дарма що такі люди, як Матей Якуб, у нас не купаються від хрещення до самої смерті, окрім, звичайно, кількох разів у дитинстві, проте, на диво, Якубові раптом захотілося змочити у воді хоча б то ноги.

Він кинув косу і вже подався був з пагорка до греблі, аж раптом застиг на місці. Трійко голих чоловіків, з вусами й бородами, в коротких кольорових труснях крутили головами то ліворуч, то праворуч. Якуб теж покрутив головою й поглянув на небо, чи не летить там, бува, повітряна куля. Проте повітряної кулі не було. Небо над ним — спле, глибоке, без жодної хмаринки. То чого ж оті троє крутять головами? Раптом один з голих вигукнув щось, і тут — де таке чувано?! — усі троє заходилися ляпати себе по стегнах. Високо зводили руки й потім швидко опускали до локтя. Ляцало так, ніби праником вибивали білизну.

Якуб нічого не розумів. Раптом йому сяйнуло, що то, мабуть, троє божевільних, про яких він читав у газеті: вони втекли з божевільні й никають околицями. Якуб зіщулився й порачкував назад, боячись, щоб ті його не помітили й не погналися за ним. Він навіть озирнувся боявся. Зійшовши на гостинець, він майже бігцем подався до містечка, щоб повідомити про втікачів вельмишановні місцеві власті... Така небезпека чигає на людей!.. А що, як усім трьом заманеться погнатися за ним? Ото йому дісталося б... Якубові зустрівся Мравен-

чик, господар з Долішньої вулиці, якій ішов косити конюшину. Тут тільки Якуб згадав, що свою косу він кинув на полі.

— Слухай, сусіде, я там на своєму полі косу залишив. Доглянь її. А я йду у важливій справі.

— У якій такій справі?

Якуб заклінав очима в напрямку до греблі.

— Біля греблі пильнуй,— попередив він.

— А що сталося?

— Якись божевільні купаються... Втекли з міста. Надумалися купатися і чкурнули. Погрожують небові і лякають одне одного.

— Та годі-бо!

Якуб забожився.

— Я йду повідомити про це власті,— поважно мовив він,— а ти пильнуй, щоб тебе не помітили.

Мравенчик хотів був повернутися, але зустрів Яна Голуба, городянина з Горішнього Кута. Вдвох вони наважилися поглянути згори на купальників. Проходили гостинцем дві молодіжці й собі пристали. Зупинилися подивитися й троє шевців, що поверталися з ярмарку й несли на тичках неспродані чоботи. Незабаром на пагорку стояла вже чималенька юрба людей і дивилася зі сміхом на паших голяків, які то купалися у воді, то грілися на сонечку, то робили гімнастичні вправи. Але сміх той був тихий, стриманий — щоб ота трійця ненароком не почула й не помітила глядачів.

Раптом лікар Едут вихопився з води на моріжок, а за ним спритно вискочив нотар, а ветеринар і собі заходився дертися на берег. Шевці перелякалися і вхопили свої тички.

— На нас ідуть!

Усі кинулися на гостинець.

— Голова йде,— мовив хтось.

А й справді, з'явилася велика, опасста постать пана

міського голови Ернеста Смаженіка, у білому парусиновому костюмі, в м'якій сорочці без краватки, в солом'яному брїлі, зсунутому на потилицю. У руці він тримав палпчку і при кожному кроці вимахував нею. Голова квапився і йшов сягнистим кроком. Поруч нього дріботів низенький на зріст Якуб, тримаючи капелюха в руці. Трохи віддалік за паном головою крокували двое міських поліцаїв із шаблями.

Пан голова насуплено глянув на юрбу.

— Де вони? — запитав суворо.

Якуб показав на греблю.

Пан голова зійшов на пагорок і поглянув додолю. Юрба рушила за ним.

— Хто вони? — запитав він так само суворо, як і перше.

Ніхто не знав.

— Ходіть, Якубе, й звеліть їм негайно вдягтися, адже ви — понятій.

Якуб пошкрябав потилицю.

— Я? Чому ж то я?

— Ви — понятій, — повторив пан голова.

— Це не обов'язок понятого... Атож... Бо ще відлупцюють, — заперечив Якуб і позадкував.

— Ходи ти, — наказав Смаженік молодшому міському поліцаєві, — та тільки гримни на них, щоб миттю одяглися, міський голова, мовляв, наказує... То чому ж ти стоїш? Наказую тобі — кроком руш!

Поліцай не поворухнувся. Він згадав про свою дитину, що народилася лише місяць тому. Хто ж про неї дбатиме?

— Пане голово, — сказав він уголос, — хто ж тоді подбає про мого Дюрка?

Старший поліцай також не наважився. Шевці, хоробрі хлопці, теж відмовилися — мовляв, їх не послухають. Мравенчик тільки осміхнувся й сказав:

— Я? Де ж то пак...

— Як же ми їх схопимо? — міркував уголос міський голова. — А коли й схопимо, то не маємо чим зв'язати. І коли й зв'яжемо, то як доправимо їх у місто?

Трійко купальників саме цю мить почали розтуляти й стуляти роти.

— Диви, божевільні, — буркотів голова, — роззявляють писки без будь-якої причини... Шандоре, — звернувся він до молодшого поліцая, — ходи накажи запрягти візок, повертайся назад і привези вірвовки. Тільки шутко!

Той побіг.

А голяки ще кілька хвилин розтуляли й стуляли роти, потім одночасно вдарили себе по стегнах і швидко простягли перед собою руки з випростаними долонями. То було їхнє привітання за системою Мюллера. А тоді вони одразу ж почали вдягатися.

Щойно нотар надяг на голову великого солом'яного бриля, якого більше ніхто в місті не носив, міський голова сплеснув у долоні і вигукнув страшенно здивований:

— Та це ж наш нотар!

Загуркотів візок.

— Та це ж лікар Едут!

Кінець кінцем упізнали й ветеринара.

«Не може такого бути, щоб усі троє з глузду зсунулися», — подумав міський голова, і, вилаявши Якуба, що стояв позад нього, бельбасом, Смаженик зійшов з пагорка до річки. Привітавшись з добродіями, він цокликав їх на другий берег:

— Будьте ласкаві зійти на цей берег. Нагорі на вас чекає візок. Він одвезе вас.

ПРИВИД

Над темними пагорками стояв місяць. Великий і круглий, як паляниця, він лив своє сріблясте сяйво на околиці. Усе було повите прозорим темно-синім серпанком. Тільки битий шлях білів, як вапно, та квітучі сливи обабіч нього здавалися засніженими. Косі тіні від тих слив облямовували шлях легким тендітним мереживом. Часом повівав іще доволі холодний квітневий вітер і хвилював низеньке жито, що розляглося довкола двома широкими ланами. Дрібне листя на деревах тріпотіло тоді під вітром, і тіні на дорозі ворушилися. А потім знову було мертво та тихо. Надходила північ.

Капелан Червенак у котелку, в широкому плащі, з парасолем повертався додому в Розкаловці з Бурного, куди майже щодня ходив до пана декана¹ Веселого. Парафіяни подейкували, ніби Червенак ходить до Веселого заради його доньки, панночки Анни, бо і в розкаловського панотця вино добре, як і в декана, і сигари такі ж самі, як і в декана, і в тартлика² він грає так

¹ Д е к а н — старший священник у католиків.

² Т а р т л и к — гра в карти.

само охоче, як і Веселий, але доньки він не має. Отож тільки панночка Аничка може бути тим магнітом, що притягує пана капелана. Мабуть. Бо й справді пан капелан найохочіше прогулювався в бік Бурного. І те правда, що ті його прогулянки закінчувалися в Бурному. Старий декан приймав Червенака гостинно, а Аничка залюбки розумувала з ним. І оте філософування звикле тривало до десятої вечора. О десятій пан декан ішов спати, припиняючи навіть найжвавіші їхні філософування.

— Десята година, — виголошував він. — Спати!

І тільки тоді пан капелан ішов додому.

Сьогодні Веселого не було вдома. Він подався у якійсь своїй церковній справі до розкаловського священика — Червенакового начальника. Веселий не повертався, і молоді люди захопилися філософією. Вони вперше сиділи у садку, і пан капелан був якійсь напрочуд сентиментальний.

— Йй-право, панночко Аничко, — розводився він, — життя вічне. Воно не припиняється на тому, що ми звемо смертю. Воно змінює свою форму, але залишається тут, коло нас...

При цьому він вивчав очима її високу струнку поставу, грецьку зачіску з пригладженими до вух косами та маленький рідкий чубчик, що спадав на високе опукле чоло. Він подумав про те, що до грецької зачіски чубчик не пасує. Хотів був сказати їй, що вона не гарно зачісується, коли це раптом запугав пугач. Той неприємний моторошний голос долинав звідкілясь із саду.

Аничка здригнулася й запитала:

— До кого це він пугає?

І завела мову про привидів.

— У нас їх тут страх як багато, — завважила вона.

— Як і повсюди, — докинув капелан.

— Але в нас вони справдешні,— мовила вона.— А найсправдешній той, що з'являється біля Скалки.

— Біля Скалки? Це біля тієї, що нешодалік нас?

— Біля тієї.

— А я про нього нічого не чув. Що ж то таке?

— Опівночі з'являється священик, який убив колись дитину. Кидає каміння на тих, хто проходить повз Скалку. Поціляє кожного, і те місце, куди він поцілить, людині всихає. Назирці за ним щось біле плазує і квітить. 'То вбита дитина. Ще не вмiла ходити, коли він її убив. 'Тому й плазує.

— Дурниці,— змахнув рукою капелан.

— Поважні люди розповідають. Органіст бачив його на власні очі. Чув і плач. Нотар вам те ж саме розкаже.

— Але ж, панночко,— урвав він її,— вам, як священиковій дочці, не годиться вірити в привиди.

— Я й не вірю. Але опівночі я туди не пішла б.

Капелан хотів був поглянути на годинника, чи далеко ще до полуночі й чи встигне він до дванадцятої добутися додому, але посоромився панночки,— щоб не подумала була, ніби він боїться. У садочку ставало холодно. Вони шерейшли до кімнати. Капелан, проте, не затримався там довго. Побачив, що годинник у кімнаті показує чверть на дванадцяту. Він попрощався. Коли вийшов на вулицю, перевірів час. Одинадцята...

Червенак наддав ходи, міркуючи про почуте. Хоч він і не вірив, що священик може з'являтися, але йому було неприємно, що доведеться проходити повз Скалку. Щоб підбадьорити себе, він вимахував парасолем і висвистував безладні мелодії, які тут же вигадував і забував. Вітер віяв що далі, то навальніше й частіше, й надшмав поли капеланового плаща. Капелан скидався на нетопира з велетенськими крилами. Жита й дерева гомоніли чимраз гучніше, і тіні рухалися без ушину. Власна тінь крокувала поперед капелана, крива й довга.

Капеланові треба було перейти лісом, що чорнів попереду на доволі стрімкому пагорбі. Квітучі сливи зникли. Їх заступили ліщина та молоді дубки. Тіні згустилися, і незабаром капелана огорнула темрява. Не чути вже було лагідного гомону вітру в житах і сливах — запала тиша. Тільки подеколи лунав якийсь хрускіт і скрип — то десь у глибині лісу, то просто над головою в капелана. Під ногами шурхотіло торішнє листя, і дрібні грудки землі та камінці, вивернені підборами, скочувалися схилом додолу. Цей хрускіт, шерех і стукіт камінців ставали капеланові чимраз нестерпніші. Стовбури дерев ледве можна було розрізнити. Капеланові здавалося, ніби за кожним стовбуром хтось ховається, ніби хтось скрадається за ним і підступно на нього чатує. А ще здавалося йому, ніби щохвилини той хтось може вискочити з-поза стовбура і запугукати. Він увійшов у смеріччя. Одна смерека загойдалася, ніби якась таємнича рука нахилила її, а тоді відпустила. Капелан наддав ходи, аби якнайшвидше проминути ліс. Кілька разів він виймав годинника і подумки підраховував, чи встигне до дванадцятої проминути Скалку. Випадало так, що о дванадцятій він буде саме побіля Скалки. Його брав сором перед самим собою тому, що він боїться і не наважився б навіть поглянути в бік Скалки. Треба йому було б перечекати полуніч тут. А що, як священик, гуляючи опівночі, зайде аж сюди?.. Ні. Не може такого бути, щоб священик з'являвся. Поміркуйте-но.

Адже життя — вічне. Воно триває далі в іншій формі. Отже, ця форма не може бути священиком, як і до смерті. Коли він і з'являється, то не може мати людської подобі, а матиме якусь іншу, фантастичну... Діяння якоїсь силл невидимої, а проте відчутної, мабуть, виявляється побіля Скалки. Але щоби то був отой священик!

Неможливо... А втім, краще таки було б обминути Скалку...

Щось запугувало далеко в лісі, і ту ж мить над капеланом щось пролетіло. «Пугач»,— подумав він і вирішив побігти. Так він швидше промине ліс і Скалку. Ніхто його не побачить. Соромитися нема кого.

Він одразу ж здійснив свій задум. Кинувся бігти спершу вгору, а тоді схилом додолу. Не чув уже ані пугукання, ані шереху — самий тільки тупіт своїх власних ніг. Він уже не думав навіть про час. Якусь мить йому здалося, ніби слідом за ним біжить іще хтось. Він не озирнувся. Затулив вуха й побіг іще прудкіше. Вихопився з лісу геть захеканий і спітний. Серце йому калатало наче дзвін. Знову світив місяць. Він підбився вище і став менший. Шлях стрічкою звивався в далечінь. Кроків за двісті капелан уздрів Скалку — велику брилу при дорозі. Брила була біла, тільки западини чорніли на ній, як на обличчі чорніють очі, борода та вуса. Капелан глянув на шлях, що проліг під самісінькою брилою. Спершу вгледів тільки щось темне, ніби дерево, але за хвилину вже помітив, що воно округле і рухається. Наближається до нього. Він добре бачив високий капелюх, що їх носять священники, чорне довге пальто, ноги, руки, обличчя. Капелан заляк від жаху. Холодний піт зросив йому чоло. Мороз пробіг поза плечі. У животі він відчув якийсь холод. Ноги стали кволі, непевні. «Дивиться на мене»,— подумав він. Справді, священник зупинивсь і дивився. Капелан побачив, що священник нахилився. Певно, шукав камінь... Проте обличчя вже не з'являлося. Постать знову почала рухатися. Бігла, але вже без обличчя. Курява здіймалася за нею, наче дим. Кінець кінцем та курява поглинула постать. Капелан, не тямлячись од жаху, обернувся і кинувся бігти противним напрямком. Промайнув лісом і до ранку блукав навколо Бурного.

Невиспаний, блідий, повернувся він додому тільки вранці. Хотів був лягти відпочити у своїй кімнаті, але в його ліжкові хropів декан Веселий, хropів так, ніби хто колоду пиляв... Капелан приліг на канапі. Він мало не падав з ніг.

Під час обіду його начальник сказав сміючись:

— Але ж і страхопуд Веселий — неосвітєнний!

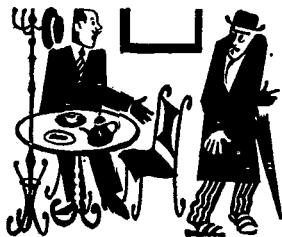
— Чому?

— Налякався, бачте, священника, який блукає побіля Скалки. Він вийшов пізно, а деє о дванадцятій повернувся, захеканий, блідий,— мовляв, бачив священника. І попросився переночувати.

Начальник насварився на капелана пальцем і додав:

— Тільки нікому ані словечка!

Капелан почервонів і змовчав.

СТРАХ

Я сидів у кав'ярні на канапці біля вікна й гортав ілюстровані часописи. Було за полудень. Кав'ярня порожнювала. Розглядаючи малюнки, я почув, як рипнули у тиші двері. Я підвів очі — може, ввійшов хто знайомий? А й справді. До кав'ярні зайшов, накульгуючи, Мальвік, колишній політичний діяч, літня вже людина і мій добрий знайомий. Я одразу ж упізнав його по напрочуд рівних куцавих бровах та червоному рубцю над правим оком. Він був неголений, у чорному обшарпаному пальті з обвислими плечами, у вузьких світлих штаних та в сандалях, ремінці на яких подекуди пообривалися. Мальвік став, роззирнувся й пішов у той бік, де сидів я. Я побачив його іронічну посмішку та колючий погляд. Мальвік теж мав би впізнати мене. А проте він пройшов повз мене, ніби незнайомий, і сів на сусідню канапку. Останнім часом не раз бувало, що навіть мої добрі знайомі не пізнавали мене. Тож Мальвік не здивував мене. Були такі часи, коли люди воліли сидіти вдома, а як мусили виходити, то ні на кого не дивилися, хіба що крадькома, ні з ким не віталися, а в корчмах та кав'ярнях шукали закутків, де їх ніхто не побачить.

— То що нового? — почувся шепіт.

Я оглянувся. То Мальвік, дивлячись, у вікно, шептав до мене.

— Сідай сюди, розповім. А чи, може, мені сісти до тебе?

— Сядьмо краще подалі, бо тут нас видно з вулиці.

— То й що, як видно?

— Я намагаюсь бути непомітним. Знаєш, я всім впадаю у вічі. Йй-право.

Ми перейшли од вікна у глиб кав'ярні, але й там посиділи недовго. Деся за третій столик від нас сів якийсь незнайомий, огрядний, молодий добродій. Здавалося, він не помітив нас, бо між нашим та його столиком стояла вішалка з пальтом. Він витяг з кишені велику газету й зник за нею. Мальвік занепокоївся. Він моргнув мені, нишком хитнув підборіддям у бік третього столика, притулив на мить пальця до губів і відвернувся від мене.

— Що тобі?

— Поглянь на цього молодика з газетою — як нишпорить очима по кутках.

Мальвік торкнув мою руку й попередив тихо:

— Але не дивись одразу. Трохи перегода, ніби ненароком ковзнеш поглядом.

Мальвік сів до незнайомого синопю, аби той не бачив його обличчя. Пересідаючи, він промимрив щось, наче «розбійницьке кубло». Я не розчув і нахилився до нього:

— Що ти кажеш?

— Не нахилийся до мене, — злякано відсахнувся Мальвік, — бо ще подумують, ніби ми розмовляємо про якісь таємниці. Ходімо он у той куток. Там нас не видно буде. Зможемо вільно собі розмовляти.

— Та й звідси він нас не почує, — мепі не хотілося ще раз пересідати.

— Зате побачить. А такі люди мають у одній кишені машинку, що записує кожне словечко, а в другій фотоапарат — точнісінько такий, як цигарниця. Покладе він таку цигарницю перед собою, розкриє, наче бере цигарку, закриє — і нас уже знято. Потім розпитає в крамаря, хто ми та що ми, а ти нічого й не знаєш, аж поки тебе лихо спостигне.

Мені здалося, що моєму приятелеві бракує клепки. Повсюди він убачає небезпеку, а в кожному стрічному — шпига. «Манія переслідування?» — подумав я і мимохіть поглянув на огрядного молодого пана. Я вгледів спершу тільки його ноги, потім око — то з одного краю газети, то з другого, а тоді — обидва ока поверх газети. Невже він справді стежив за нами? За хвилину я знову нишком поглянув на нього. Він саме шпурнув газету, ніби розгнівився на неї, похитав головою і відкопирив губи — мабуть, хотів плюнути. Та, скосувавши на мене й побачивши, що я дивлюсь на нього, він знову взяв газету, згорнув, поплескав по ній рукою, а тоді застромив пальця за комірець, покрутив головою і пирснув. Тепер враження було інше. Газета йому подобається, але йому муляє комірець, а до рота попала дрібочка тютюну з цигарки.

— Поглядає сюди, — зателеграфував я очима приятелеві.

— Ходімо в куток, — перелякався він і, не чекаючи на мою відповідь, підвівся й перейшов за касу, де незнайомий не міг його бачити.

Я пішов за ним.

Молодий огрядний пан тримав у руці монету й уже хотів був постукати нею по столику, щоби розрахуватися, та, коли ми пересіли від нього, він сунув монету до жилета й відсапнувся. Звів дух. «Невже й цей боїться?» — майнула мені в голові підозра.

— Отут буде добре. Тут він нас не побачить і не по-

чус,— з полегкістю мовив Мальвік,— отут ми можемо побалакати щиросердо.

Щойно він це проказав, з-за каси визирнуло бліде вузьке обличчя касирки з кучмою золотавого волосся та з широко розплющеними сіримп імлістими очима. Касирка поглянула на нас і зникла.

— За нами стежать! — жахнувся Мальвік.— Клята кав'ярня! Більше я сюди не прийду. Тут самі шпигуни. Ходімо до Дунаю. Сядемо там на якусь вільну лаву й побалакаємо сміливо. Дивись, яка гарна днина. Але ти йди попереду. Я піду за тобою, щоб нас не бачили разом. Це було б підозріло.

Я хотів завважити, що над Дунаєм нас швидше помітять, аніж тут, за касою, та навіть лякати ляканого? Я кивнув головою.

— Там, у парку, найди лаву в безлюдному місці,— повчав він мене,— а я вже розшукаю тебе, коли тільки нічого не скоїться.

«Манія, манія,— запала мені думка.— Бідолаха! Треба було б залишити його на самоті. Хай би заспокоївся...»

Але моя цікавість перемогла. Що ж буде далі? Що він мені розповість? Я підвівся. Молодий огрядний пан, коли побачив, що я йду, знову витяг монету з кишені жилета. Хотів розплатитися й теж, мабуть, піти з цієї кав'ярні. Коли я вже був на порозі, він, певне, з радощів, поклав монету собі на долоню, другою рукою підбив зап'ясток знизу, а тоді підхопив монету на льоту. «Нічого тут немає,— промовляв мені той порух.— Бачиш, який я безтурботний, даремно ти за мною шпигуєш».

Понад Дунаєм було повно дітей, що бігали туди-сюди, багато дитячих візочків, пнянок і молодих матерів. На осонні грілися пенсіонери. Люди позаймали всі лави. Коли я сяду поруч когось, то Мальвік до мене не під-

сяде. Я зупинився біля парасету набережної і дивився, як поволі й спокійно тече блискотливий Дунай. Його напевно ніщо не злякає. Навіть якби Братіслава горіла, він би був незворушний. Хвилі тихо поступаються перед пароплавами, людьми, а тоді сходяться знову. Течуть вниз, як їм природа звеліла. Гей ти, Дунаю, добрий, поступливий, але й твердий, відважний, незборимий!

Я відчув за своїми плечима людину. Мальвік! Він стояв за крок од мене, упівоберта, не дивився в мій бік і говорив, ніби сам до себе:

— Тут нічого не вдієш. Ходімо до мене. Я мешкаю неподалік. Ходи за мною... Не кивай головою, що зрозумів... Бачиш, онде поліцей... Миттю буде тут... Пильнуй... Іди хоча б кроків за п'ять од мене... Третій поверх, ліворуч...

Я дотримував відстань, як звелів Мальвік. Перед брамою будинку, де він мешкав, Мальвік роззпрнувсь навсебіч, як полохливий птах, і ввійшов. Коли я стояв на третьому поверсі, двері його помешкання були вже замкнені, і мені дсвелосся дзвонити. Він одчинив мені сам. Поглянув праворуч, ліворуч, через поруччя вниз на сходи, чи ніхто мене не помітив, а тоді запитав голосно, наче незнайомого:

— Кого вам треба? — І додав тихіше: — Заходь ху-тенько!

Коли Мальвік замкнув двері на ключ, то пояснив:

— Це я так, про людське око, щоб не сказали: «Таємні сходи!» Вони стежать геть за всім. Двірник занотовує, хто кого відвідує. Ти нікого не зустрів на сходах? Ніхто тебе не бачив?

— Ніхто.

— Двірник дивиться крізь своє віконце, хто йде, а тоді виповзає, мов та гадюка, й скрадається в капцях за людиною, щоб вистежити, куди йдуть і до кого. Хоча він слугує в мене, бо це мій будинок — як ти знаєш,

будинок іще досі мій,— то хіба ж я наважуся вигнати його? Бо було б іще гірше. Тож я й терплю, що він зраджує мене й моїх пожилців. За це його ще й відзначають. А я ще пошуся з ним, наче з токо писанкою. Падлюча душа!

Замкнувши двері, він зачинив вікно в передпокої, а тоді всі вікна у великій кімнаті, до якої їм ввійшли. Це була кімната господаря з фотелями, письмовим столом та невеликою бібліотекою. Стіни — голі, на підлозі — дешеві ганчіркові килимки. Він зазирнув під фотелі й запропонував мені сісти, нотім обнищорив усі закутки, а тоді пішов дати лад у інших покоях, тобо нересвідчитися, що там справді нікого немає. Повернувшись, він кинув подушку на телефон, щоби, мовляв, ніхто не підслухав нашої розмови, бо є такий прилад, який запише кожне слово, а тоді матимеш нічну — обов'язково нічну — гостину, якої повік не забудеш. Оті нічні гості обнищорять геть усі груби, комини, пухляди, кишені, розпорють хутра, зазирнуть під килими, залізуть, наче ті таргани, в усі щарини, перетрусуть твої книжки, обстежать оправи, оглянуть старі капці, черевики, вази, познімають картини, оглянуть дзигарі, знімуть циферблат, візьмуть твого кишенькового годинника й шукатимуть під віком...

— Вони примусили мене навіть рота роззявити — може, там є пережована листівка, — вийняли мені вату з вух, — невесело посміхнувся Мальвік. — Навіть любовні листи двадцятирічної давності взяли як підозрілий матеріал, щоправда, разом з лантухом борюшна, двома кілограмами цукру, двадцятьма пачками чаю, чотирма крашанками, грудкою масла й трьома плитками шоколаду — як «недозволені запаси харчів». На додачу, зрозуміло, приховили й мене. «Ви звинили нам візит», — реготалися вони цинічно. Довго мене там тримали... Чи не ховає хто в будинку чого-небудь підозрілого, а зокре-

ма ті, за ким стежать, ким цікавиться певна установа?.. А ти ж знаєш, що, крім будинку, я нічого не маю. Цей будинок — усі мої статки, на які я живу...

— Ага, то ось у чім причина твого страху,— збагнув я.

— Тепер ти вже розумієш мою обережність. Коли я в чомусь завиню, то стану політичним авантюристом і муситиму піти з торбами. Бо й так мені ставлять на карб моє минуле.

Мальвік похилив голову й стис пальцями скроні.

— Нема вже, друже мій, приватного життя,— заквлив він.— Люди не належать собі, піде й ніколи. Завжди й повсюди вони палять суспільству, разом з усім своїм маєтком. Узагалі немає вже приватного життя, в якому засвітився б вогник радості, щирості, дружби, безпеки, немає ані хвилини волі, яку ти міг би прожити на свій власний смак. Ти не знаєш, чи дообідаєш спокійно, чи матимеш змогу дочитати до кінця приємну тобі книжку (а раптом вона небезпечна), чи не шкідлива твоя нотатка в твоєму блокноті, бо можуть прийти, знайти блокнот — і матимеш лихо. Коли ти пишеш листа приятелеві, чи не гнітить тебе думка: пильнуй! А раптом твого листа розпечатають, прочитають і використують як документ проти тебе. Коли ввечері ти лягаєш спати, то ніколи не знаєш, чи прокинешся ти у власній постелі, а чи на якихось арештантських нарах. Занадто вже піклуються про твоє приватне життя, про твої думки, почуття, розмови, листи, взаємини. Ти повинен мислити тільки так, як вони, відчувати тільки так, як вони, казати тільки те, що вони напишуть, писати тільки те, що вони скажуть. Не можна шусьукатися, заборонено слухати те, що ти хотів би. Вони визначають, що тебе має тішити, а що — засмучувати, які картини та скульптури тобі мають подобатися, що їсти і скільки, який значок носити, як вітатися, в кого закохатися, з ким одружитися, скільки дітей наплодити,

коли й де прогулюватися, які корчми, кав'ярні та ресторани відвідувати, коли повертатися додому, яке товариство можна приймати у власному домі, скільки мати прислуги, якою фарбою пофарбувати свою вивіску, де купувати, в якого лікаря лікуватися, якого найняти адвоката, хто може стати на чолі приватного торговельного закладу, хто — в управі. Коли ти маєш власний будинок, то тебе виженуть з нього за двадцять чотири години, бо він стоїть на вулиці, де заборонено тобі мешкати, або ж його потребує інша, визначніша за тебе особа. Коли в тебе є майно, то його заберуть, бо інші такого майна не мають; коли ти крамарюєш — хай навіть ганчір'ям або бруктом, — тобі дадуть компаньйона, який, хоч не сприяє ані розумом, ані грошима розквіту твоєї убогої торгівлі, а проте забирає собі вісімдесят відсотків прибутку — мабуть, за те, що курить люльку за прилавком. Коли ти державний урядовець або ж одержуєш пенсію, що її ти заслужив потім і кров'ю, тебе першого-ліпшого дня можуть вигнати з установи, а пенсію відібрати тільки тому, що їм не до вподоби твоя мавпяча фізіономія. Хай ці сіромахи йдуть з торбами або хай слухають концерти «Усміхненої Словакії». Словом, така-то «Радість нашого життя»...

Мальвік гупнув по столу.

— Ми вже не люди! Ми — каміння, що його кожен може копнути. Каміння — німе. Нічого не скаже. А ми — гірші! Каміння хоч загуркоче, а ми — анічирк... Люди зникають, наче голки. Сьогодні — один, завтра — другий. Не знаєш, де вони поділися. А чутки йдуть. Арештовано його. Ні, не арештовано — розстріляно, ні, не розстріляно — повішено, ні, він живий, але його катують, волосся йому виривають, усі зуби повибивали. А за що? Завинив. Чим? Словом, бо він щось сказав; листом, бо він щось написав; чином, бо він щось учинив; життям, бо колись він грав не останню

роль; розумом, сиритністю, бо він набув собі масток — звісно, шахрайством; він завинив тим, що має великий прибуток, тютюнову крамничку, кав'ярню, склепик — отже, він небезпечний. Розум, масток, гроші, сиритність, сумлінність, великі прибутки, тютюнову крамничку, кав'ярню, склепик можемо мати тільки ми, і тільки ми маємо право говорити, писати й чинити так, як нам заманеться. Не будемо плекати гадюку коло нашого патріотичного серця. Не віримо ми їй, не віримо! Це зрадник. Сплюндрувати його, арештувати, закатувати, вбити! Хай навіть він нічого не вчинив, нічого не сказав, нічого не написав, проте він має щось таке, чого бракує нам. Він не наш. Цього досить. Коли він удає, ніби він наш, то тільки прикидається, щоби зберегти свій масток, ошукує нас. Геть його!.. У нас вистачить людей, аби стежити за вами, підступниками. Цілі юрби стежать за вами, а ви й не знаєте, хто саме. Може, це ваш найліпший друг, може, ваша власна жінка, ваша власна дитина. Монета — ось той райський змії, що спокусить, за невеликим винятком, кожного сучасного Адама та Єву... Вони досягли свого — життя немає. Люди не вірять одне одному. Бояться одне одного. Давні знайомі не пізнають одне одного, коли випадком зустрінуться. Вони стають сліпі й німі, але нашорошують вуха. Вся країна наче перетворилася на божевільню заляканих сліпих і глухих, які, проте, кожен звук чують удесятеро виразніше. А доглядачі, замість заспокоювати їх і піклуватися про них, як воно годилося б, намагаються надягти на них гамівну сорочку, щоб вони стали нерухомими, безпорадними та ще заляканішими.

— Страшне те, що ти кажеш,— мовив я, приголомшений його словами,— навіщо все це?

— Вони залякують інших, бо самі бояться. Це повітряний напад на людей без літаків та без бомб, але наслідок один: люди ховаються й ховають у собі все,

що робить їх людьми. Це звірячий страх, схожий на той, що поймає собаку перед грозою. Я маю, признаюся тобі, весь час таке передчуття, ніби скоїться якесь лихо. Коли я наважуся вийти, як, приміром, сьогодні, мене гнітить думка, що хтось мене приголомшить, що згори впаде цеглина й розтрощить мені голову; я обминаю кожного поліцаю, аби той не арештував мене, уникаю дітей, аби вони мене якось не скривдили, а вдома, вночі, замикаю двері, що провадять до іншої кімнати, аби не бачити темряви, в якій мені весь час увижається велике блискуче око та біла рука з револьвером; я запинаю завісою бібліотеку, аби звідти ніхто не підглядав, що я роблю... Так, і ті, що нас залякують, самі налякані до нестями. Вони бояться усього, що може підкосити їхні солом'яні ноги й вихопити пужку влади з їхніх тремтячих рук. Вони тримаються єдиним — страхом. Вони страшні, бо люди бояться. Загальний страх. Загальне сум'яття. Настрахані бояться страховиська, а страховисько — настраханих. Нема життя...

— Не треба боятися.

— То й не бійся.

— А що ж тут треба було б зробити? — запитав я.

— Є дві можливості. Або щоб генерал не боявся. Коли не боїться генерал, то сміливі й вояки. Або, коли генерал боїться, треба, щоб вояки були сміливі, тоді й генерал добере сміливості. А в нас виходить так, що й генерал боїться, й вояки.

— Та це вже хто як, — заперечив я.

— І найгірше, — провадив Мальвік далі, — в нас генерал страхає вояків, а вояки — генерала.

Щось застукотіло. Звук був такий, ніби хто постукав по порожньому глиняному горщику. Я не міг збагнути, що то таке. Мальвік сполотнів. Повіки йому затремтіли. Він обома руками вхопився за бильця фотеля, мабуть, щоб не впасти з переляку.

— Телефон під подушкою,— ледве вимовив Мальвік, якому затамувало дух. Вибалушивши очі, він запитав мене: — Хто може тепер телефонувати? О цій порі?.. Шукають мене. Хочуть знати, чи вдома я.

— Але ж зараз день, а вони ходять тільки вночі, ти ж сам казав,— заспокоював я його й підвівся, щоб підійти до телефону.

— Ні, стривай, не підходь. Мене немає вдома,— хапнув він мене за рукав.

Телефон замовк. Мальвік схопився на рівні. Він не міг спдіти. Почав ходити кімнатою туди й сюди. Відсмикнув завісу на бібліотеці й витяг зі спідньої полицки саквояж. Відкрив саквояж і поглянув, чи все найнеобхідніше там є. У ті часи багато хто мав такого саквояжа, про всяк випадок. Мальвік не міг себе опанувати навіть при мені. Він похмуро блимнув на мене. Здавалося, хотів тим поглядом вигнати мене з кімнати. Коли б мене там не було, то він утік би сам. За кілька хвилин я попрощався. Він ледве приховував радість, що я вже йду. «Пропаща людина»,— думав я, йдучи сходами, й кляв подумки всіх страховиськ і настраханих.

Я правду казав, що Мальвік — пропаща людина. Через кілька місяців по тому хтось подзвонив до мого помешкання. Я пішов одчинити. Передо мною стояв згорблений старий, з сивими великими вусами й широкою, довгою, розкошланою бородою. На грудях у нього був орден. На собі старий мав м'який гостроверхий повстяний капелюх з пошарпаним шнурком і,— що було найдивовижніше — короткі засмальцьовані шкіряні шорти з торочками, короткі брудні шкарпетки та подерті сандалі на худих волохатих ногах. Він зайшов до передпокою.

— Що вам треба? Кого ви шукаєте? — зупинив я його.

Він обережно відвів мою руку й голос йому затремтів:

— Адже я тут мешкаю.

— Як вас звуть?

Він поглянув на стелю, обвів поглядом стіни й про-
стогнав:

— Я навіть не знаю.

— Це помилка. Ви тут не мешкаєте,— я спробував
був переконати його, хоча вже й збагнув, що маю до
діла з причинним.

— Але ж ядесь тут мешкав, у моєму власному бу-
динку. Потім його в мене забрали, навіть нічого не
заплатили,— мовив він непевно.

— Яка вулиця, який номер?

— Коли б то я знав.

Я уважніше придивився до його обличчя. Щось зна-
йоме промайнуло на тому обличчі. Погляд — колючий.
І рот — бліда спідня губа наче іронічно відкоплена.
Глибокі зморшки від крил носа до вусів. Червоний
рубець над правим оком, напрочуд рівні куцаві брови...

Але тут до передпокою вбігла незнайома дівчинка
й схопила старого за руку.

— Ходи, дядю. Ти он там мешкаєш,— дівчинка пока-
зала головою кудись назад.

— Он там? — закивав головою він.— Оце мій дім.

І він рушив далі.

— Як звуть цього пана? — нахилився я до дівчинки,
щоб перевірити свій здогад.

— Це наш дядя, пан Мальвік. Він усе тікає від нас
і шукає свій дім.

— Ой друже, любий, нещасний друже, ходи до мене,—
я схопив його під руку.— Мій дім — твій дім. І ти,
дівчинко, ходи сюди,— запрошував я їх зайти. Вони
пішли, і серце моє краялося від жалю.

«Він шукає свій дім!»

СВАТАННЯ

«Дівці заміж вийти — наче вмерти», — мовиться в прислів'ї. Прислів'я взагалі перебирають міри, а саме в цьому — правди ані на копійку. Коли б це була правда, то не липли б дівки до хлопців, мов ті мужи до меду. Тільки-но стануть на порі, одразу ж починають гадати про судженого. Від них тільки й чути: «Ой, я не вийду заміж! Ой, навіщо це мені? Дівчинні ліпше, ніж молодичі». А що бачимо насправді? На Ондreja ллють оливо. Навіщо б то? Варять галушки з папірцями. Навіщо б то? Від Люції аж до різдва щоранку натцесерце гризуть яблука. Якого дідька? Візьмуть оберемок оцупків і рахують — чіт чи лишка? Га? Де ж пак це смерть! Кожна тільки й прагне: «Коли б то я цонайшвидше так умерла».

Куди доньки, туди й батьки. Хто-хто, а вони, мабуть, повинні були б оберігати дочок од видимої загибелі. То що ж, оберігають? Дідька лисого вони оберігають. Страх як бояться, коли б то вони в них на шиї не лишилися, кваплять, аби їхні доньки зависли на шиї у першого-ліпшого, в того, хто багатий та молодий, показний та пристойний, з порядної родини. Начешлять

на дочок усіляких брязкалець, стрічок, скелець, що аж сяють на сонці, аби тільки їхні донечки сподобалися будь-кому, аби тільки зникли з очей з усіма турботами про їхнє ганчір'я. У неділю тричі ганяють їх до костьолу, а в будень — щонайменше двічі, аби тільки весь час були на виду в людей. А що вже танці! Вдома світлицю стільки разів не підметуть, скільки танцювальну залу «При місяці», ту, що на майдані.

Я не тому кажу, що заздрю їм. Просто мене дратує, коли патякають про смерть. Гарна смерть! Ні, мене, старого горобця, на полові не зловиш.

Зузка Бірешова, як на мій погляд, була винятком. Вона повдовіла, дітей не мала й пішла в найми до книгаря Мирзака з Горішньої вулиці. Мовляв, скуштувала заміжжя, та й годі, сита по саму зав'язку. Проте з її вигляду не можна було сказати, що вона повсталала з мерлих або ж зіскочила з мар. Вона куди більше скидалася на троянду, яку прищепили минулої весни до молодой, гнучкої гілки шишпини: так квітло красою її обличчя і такий гнучкий стан вона мала. Такої, як вона, доброї наймички в місті не було. Не на докір іншим, але заради правди скажу: коли в неділю вона поверталася з костьолу, то майже всі перехожі дивилися вслід їй. Звичке вона ходила заплена чорною шовковою хусткою, у темно-голубій сатиновій спідниці й чорній оксамитній кофтинці, з чотками, молитовником та білим носовичком у руках. У будні вона була ще краща. Коли Зузка обертала залізне колодязне колесо навпроти Мікулашевої кузні, її коротка біла спідниця маяла, гнучкий стан нахплювався, білі ноги блискали, наче вода проти сонця. Постоїть, поки набере води до відер, а тоді пахилиться, візьме їх і, випроставшись, квапиться додому. Рівно, не розплескуючи, несла воду у відрах її міцні, дужі, засмагли руки. І в цей час вона не роззиралася довкола, наче та сорока, не ставила відер

біля перших-ліпших воріт, аби поплескати язиком з машталірамп.

Та й робітниця вона була на славу. Господині заздрили Мирзаковій на це восьме чудо світу. Якій іншій треба ранком цілісіньку годину дзвонити над вухом, аби, нарешті, очі пролунила та хронти перестала. Зузка встає вдосвіта. А як заходиться поратися по хаті, то аж у очах мигтить. Спідниця ще в кухні, а голова вже в пивниці, або навпаки. Однією рукою кладе віника в сінях, а другою — знімає молоко з плити у кухні. Вхопить хазяїнового чобота — аж глядь, тієї ж хвилини приготувала сніданок і вже несе його разом із чоботями. Та яка це наймичка заглядає на піч, дереться драбиною на шафу, плазує на животі, аби зазирнути під ліжку й вимести сміття? Жодна, крім Зузки. А Зузка ще й хазяйку порядкувати навчить.

І пані Мирзакова була задоволена Зузкою. Єдине тільки турбувало її — вона не раз казала Зузці:

— Добре, люба Зузко, добре. Та що я робитиму, коли ти в мене вийдеш заміж?

Зузка сміялася:

— Боронь боже, пані, ніколи. Краще я дам собі руку на відруб!

— Таке кажеш.

— Йй-бо, пані.

Пані заспокоювалася. Зузка дотримувала своєї обіцянки. Було два претенденти на Зузчину руку. Першого вона швидко спекалася. Відкараскатися від другого — вдівця з п'ятьма дітьми — виявилось, не так уже й просто. Він-бо мав міцне господарство, і його домагання ревниво підтримувала Зузчина рідня. Це був Бецко з Рубінового, того ж села, звідки й Зузка. В нього померла наглою смертю жінка. Що тут удієш? Бог дав, бог забрав. Але в хаті бракувало жінки — адже лишлися діти, господарство, худоба. Про все треба подбати.

Наймати когось — дуже дорого, та й хіба годиться довіряти майно чужій людині? Тут урве, там урве, то тій рідні підкине, то тій, себе не скривдить — і незабаром усе розтягне. А в господаря не тисяча очей. Найліпше — то одружитися.

Бецко бідкався перед сусідкою Улею.

— То що ж, — відповіла Уля, — одружітєся.

— Хто піде за мене, вдівця з п'ятьма дітьми? — зітхнув Бецко, а сам був потішений, що Уля також радить одружитися. Отже, виходить, нічого неможливого тут нема.

— То й що, що вдовець?.. Самого тільки нив'я «Біля Пажиті» дванадцять десятин. З дітьми?.. А «Крилата», «Ялиник», «Вишняк» — чиї? Діти не завада, коли є земля. Зуза Бірешова піде напевно. Бездітна вдова і має відкладених п'ятсот гульденів.

Розумно казала сусідка. Земля — землею, але ж дівчата неохоче віддаються за вдівців, а вдовці не часто беруть парубки. Хто ж залишається вдовам? Удівці... Та ще й п'ятсот гульденів роблять удову ліпшою за будь-яку дівку. Готівку цінують удвічі... Можна буде одразу ж і прикупити чого-небудь. Господарство зросте.

— Воно-то було б непогано, — пробурмотів Бецко і ворухнув вусами, ніби скуштував паленки.

Нахилившись до Улі, він щось шепнув їй. Уля кивнула.

Узявши з собою Зузчину сестру Марину, бідну наймичку, Уля подалася до Зузки.

Зузка саме мила посуд після обіду. Миттю витерла руки. Обмахнула фартухом стільці й посадила гостей.

— З чим завітали? — запитала вона, знову брязкаючи тарілками в теплій воді й розкладаючи їх по плиті.

— Та оце прийшли сватати тебе. Може, кажу, заміж вийшла б, — почала Уля спроквола.

— Жених неабиякий, — додала Марина.

— Та хай би він хоч який був, не піду я.

— Чотири восьмийні землі,— наполягала Уля.

— Хай би хоч скільки мав.

— Три корови,— набивала ціну Марина.

— Двійко коней... Та це Бецко, коли хочеш знати,— випалила Уля, аби Марина не випередила її, хоч Зузка й не питала, про кого йдеться.

— Бецко! — ойкнула Зузка й, затуливши обличчя рукою, засміялася.— Таж у нього п'ятеро дітей. Годі-бо вам,— і воліючи показати, що все це анітрішечки її не цікавить, заходилася витирати сухою шматинкою вимиті тарілки. Потім вона запитала в Марини, як ся має батько, аби тільки знову не зайшла мова про Бецка.

Уля з Мариною пішли наприріджені. Випроводивши їх і зачинивши за ними двері, Зузка знову голосно засміялася. Потім прибрала посуд, підійшла до вікна й подивилась у садок. А коли завітала кухню, то вже наспівувала й при цьому думала, що й справді не вийде заміж. Хіба ж то їй кортить гарувати зрання до світання... Корови, нива та дітей п'ятеро, може, й ще знайдуться діти... А тут роботи не дуже багато. І заробіток є, і дарунки, і їсти є що. Хазяйка добра. Не скупа. Іж скільки замапеться. Хліб у буфеті. Хочеш — відкрай скільки треба... Коли ярмарок, то платня окрема. А коли поїдуть куди-небудь, то завжди привезуть гостинця. На різдво вона дістає вбрання, та й гості завжди віддячують за послуги... То з якого побиту їй виходити заміж?

Наступної неділі знову прийшла Уля з тією ж самою Зузчиною сестрою. Зузка не піддавалася.

— Та невже ж ти довіку слугуватимеш у чужих? Куди ліпше бути господинею у власному домі,— наполягала Уля.— Хто ти зараз? Наймичка.

— Рідним допоможеш,— не галяла часу й Марина,— від такого господарства і нам яка дешиця перепеде.

Ніщо не впливало.

— Навіщо він мені потрібен, навіщо він мені потрібен? — відказувала Зузка на всі умовляння.

Вони знову пішли ні з чим, іще дужче розгнівані.

За тиждень Зузка одержала аж три листи. Від Марини, від меншої сестри Анни та від батька. Батьків лист був украй суворий і погрожував, що, мовляв, як не вийдеш за Бецка, то додому й не повертайся.

Зузка тільки плечима стенула:

— То й гаразд!

Пані Мирзакова, зачувши про сватання, одразу ж підвищила їй платню на цілий гульден, аби тільки Зузка не здумала виходити заміж. Чорною фарбою змалювала вона життя селянки, яка змушена гарувати, як віл, та ще й заради чужих дітей. Буде Зузка тільки мачухою та ще більше служницею, аніж у неї. Зузка заспокоїла хазяйку. Вона заміжжя й на думці не має.

Уля в свою чергу гризла голову Бецкові, що діла не буде, поки він не переписе на Зузчинне ім'я яку-небудь ділянку землі. Можливо, в такий спосіб її швидше умовиш. Бецко вагався, але таки погодився.

І ось у неділю, пополудні, до Зузки знову завітали гості. Прийшли Уля, Марина, Анна та батько. Зузка навіть не знала, де розмістити таку юрму. Мову повела Уля, решта тільки коли-не-коли докидали слівце.

— Він запише на тебе «Крилату»,— повідомила Уля, вимахуючи кощавими чорними руками.— Будеш панією.

— Як даси згоду, одразу ж підете до нотаря,— додала Марина.

— Гарна ділянка,— забурмотів батько, киваючи головою; він мав довге намащене волосся й товсті синюваті губи.

— Я вже не знаю, Зузко, чого ти комизишся,— зацокотіла молодша сестра Анна, засмагла й ластата, котру теж видали заміж не дуже щасливо.

— Розбагатієш, навіть пальцем не ворухнувши,— вела своєї Уля.— Печені голуби самі летять до губи. Діти не будуть тобі тягарем. Найстаршій уже чотирнадцять. Вона й догляне, й допоможе тобі в усьому.

— Еге, що й казати, «Крилата» — гарна ділянка,— торочив своєї батько, розглядаючи чоботи й сколупуючи багноку, що засохла на халявах.

— Та ще й задурно, просто як з неба впало,— вторувала Марина.

Анна обурено скинула головою, ніби хотіла сказати: коли будеш комизитися,— ремствуй сама на себе.

— Ти, Зузко, повинна й про рідню подбати,— розмірковувала Уля.

— Вона завжди тільки про себе,— шпигнула Марина.

— Стривай лишень,— урвала її Уля.

— Аби тільки їй було добре,— не втрималася й Анна.

— Якщо відмовишся, то до нас навіть і не потикайся,— знову пригрозив батько й підвівся з лави, ладнаючись іти. Так вони й пішли собі, тепер уже до краю розгнівані.

Зузка не піддалася. Тяжко зітхнула, коли гості пішли. Сумна, сіла біля віконця й задумалася, вступивши очі в покришку казана, що стояв на плиті. Начищена мідь яскраво горіла в промінні призахідного сонця.

Отака-то була Зузка, і мені здавалося, як я вже казав, що вона буде винятком серед дівчат та бездітних удів. Я ладен був з радістю впевнитися, що нема приповідки без правди, що є в прислів'ях золоте зерно істини, яке дає свій паросток. Аж тут — маєш! Що сталося за місяць? Зузка таки вийшла заміж, хоч заміжжя й порівнюють зі смертю.

Як же це сталося?

Знову прийшла Уля — цього разу з Бецком.

Зузка, тиха, рохірлива, посадила гостей і допит-

ливо поглянула на Улю, ніби чогось боялася. Бецко всміхався, позираючи то на Улю, то на Зузку, підкручував вус та щохвилі переставляв ноги. То праву покладе на ліву, то ліву на праву. Їнаксовані чоботи блищали, як його масне обличчя. З вигляду він мав щонайбільше років сорок. Чоло без жодної зморшки, тільки в кутиках очей можна було помітити павутиння зморщечок.

— Зузо,— поважно, притлумленим голосом почала Уля,— ми ще раз прийшли, але це вже востаннє. Адже ти не якась така шелихвістка.— Вона відкашлялася й показала на Бецка.— Дивися сама, крім «Крилатої», пан Бецко дає тобі ще сто гульденів, які ти хоч зараз можеш покласти в банк, коли даси згоду... Поталанило тобі... Не відвертайся від свого талану! Загубиш — не повернеш. Ти зараз бідна, а станеш багатійкою...

Зузка похнюпила голову. Сотня майнула в її свідомості раз, удруге. Та так і застрягла там. Потім до неї долучилася ще й «Крилата». І тут же в Зузчиній уяві постали свині, корови, коні — і все це рохкало, мукало, іржало. А тут іще Уля не вгавала:

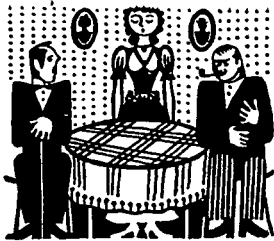
— Погоджуйся, погоджуйся!

Такої веремії навіть ангел не витримав би, не те що Зузка. І раптом виразно пролунав Зузчин голос:

— Хай відрахує!

Мовила вона це зовсім тихо, чи то сама собі, чи то комусь на подвір'ї, бо одвернулася до вікна. Затулила обличчя фартухом і, не дивлячись, чекала, аж поки почула, що Бецко відраховує зіжмакані банкноти, розкладаючи їх на плиті і щось мугикаючи собі під ніс. Уля стежила за його рухами, склавши руки на животі й кліпаючи маленькими очницями. Зузка теж, нарешті, зиркнула скоса, і, коли Бецко вимовив «сто», вона, ще не дивлячись женихові у вічі, поклала свою руку в його простягнену правицю й прошепотіла:

— Хай буде воля божа!

ВЕЧЕРЯ

Адвокат д-р Ян Чуріда сидів за своїм письмовим столом, на якому ще не було ніяких паперів, бо адвокат тільки недавно оселився в містечку. Була одинадцята година дня, і Чуріда розмірковував про те, що йому було б приємно. Приємно йому було б багато що. Приємно було б піти випити кухоль пива, але тим часом може нагодитися клієнт, нікого не знайти й піти собі. Ото й матимеш шкоду. Приємно було б писати скаргу, але скарги ще немає. Куди приємніше було б, якби хтось прийшов і попросив його прийняти тисячу крон як аванс за майбутню адвокатську працю. Але найприємніше було б, якби навпроти нього сиділа панночка Желмирка Сильницька, дочка директора Промислового банку акціонерного товариства, і він би їй міг диктувати:

«Вельмишановний окружний суде! Юрай Чечіна, мірошник, тутешній мешканець, винен мені позичку в сумі десять тисяч крон...» Отож була б і скарга, була б і жінка, і та жінка звалася б Желмирою Сильницькою. Вона — дочка директора банку. В банках є гроші. Тож напевно був би і якийсь аванс. Проте могло б тієї

скарги й не бути, аби тільки зараз одчинилися б двері й прийшла б кликати його обідати пані Желмира Чу-рїдова, уроджена Сильницька. Його, Чуриду, свого чоло-віка. Вона, Желмира, його дружина. І вони вдвох обїдали б...

Отак розмірковував пан доктор, коли це двері справді відчинилися.

До контори ввійшов череватий, років шістдесяти чоловік, з червоним поголеним обличчям, волохатими бровами й великим м'ясистим носом. Убранний він був у зношене зимове пальто, кавового кольору, оторочене чорною тасьмою, з кипенею на правому боці. З тієї кишені стирчав довгий обгризений чубук з червоними китичками. На череві погойдувалася на зеленій пово-розці стара жовтава. подекуди облізла мисливська муфта, що правила за рукавички.

Грубелезного тернового кийка разом з пласким зеле-навим капелюхом він поклав у куток і статечно піді-йшов до адвоката, подаючи руку.

— Андрій Шкерень,— назвав себе,— вчитель на від-починку. Тутешній міщанин.

— Доктор Чурида. Чим маю служити?

— Я прийшов у юридичній справі.

— Прошу.

— Я хочу розлучитися з дружиною.

— Чому?

— Дозвольте мені сісти. Я повинен вам розповісти про все. А на це потрібен час. Історія триває тридцять років.

«Розлучення,— подумав Чурида,— цікаво».

— Будь ласка, сідайте ближче до мене. Слухаю вас,— мовив він уголос.

— Я прийшов, як на сповідь. Хочу розповісти геть усе — від «а» до «я». Отже, перепрошую, пане докторе, як я вже сказав, я — Шкерень, і одружився я тридцять

років тому. На весільній вечері була, як годиться, смажена качка з майораном і каштанове пюре... Відтоді я купив собі будинок. Посадив сад. Овочі родять найвищого гатунку. Маю десять вуликів. Зажив собі доброї слави так званий шкерецьовський мед. Купив я собі чотири квитки турецької лотереї. У скрині зберігаю сім ощадних книжок. І, нарешті, пишаюся двадцятьп'ятирічною донькою. Гарна дівчина. Але не буду хвалитися. Словом, я маю все. Я ж бо...

Шкерець ударив себе в груди.

— Маємо всього доволі... А втім, пане докторе, від тої весільної вечері не бачив я на своєму столі ані смаженої качки, ані каштанового пюре. Я марю ними. Здається, коли б я їх мав, то почував би себе молодим. Але я не можу їх дочекатися... Чому?.. Тому що моїй дружині бракує часу. Бракує часу. Йї стає часу хіба що на демікат¹, на каву з молоком, а подеколи (за допомогою сусідів) на галушки з картоплею та шкварками. Демікат змагається з кавою, як дві негоді. Раз — демікат, раз — на голову вища кава... Мене відчай бере. На обід — демікат, на вечерю — демікат. Зверніть, будь ласка, на це увагу. Якийсь приятель кепкував з мене. Мовляв, тобі не личить нарікати на дорожнечу!

«Купиш собі чотири грудки бринзи, нап'єшся води, станеш біля плити — і маєш вечерю».

Отак він сказав. І це щира правда.

Адвокат усміхнувся. Клієнт насупився.

— Це не смішки. Це плач, пане докторе, це плач. Люди могли б сказати, що це від скнарості. Ні. Це тільки тому, що моїй дружині бракує часу. І — послушайте лишень, — вона завжди метушиться, завжди крутиться, мов те веретено. Вона без увагу ходить, бігає, метушиться, крутиться, як та білка в колесі, а праці

---

¹ Демікат — юшка з бринзи.

від неї не побачите. То вона на горищі, то в пивниці, то на подвір'ї, то тут, то там, а подивіться лишень на її господарювання. Ніде ладу немає. Ліжка цілими днями не застелені. Перини розкидані, як і рано-вранці. Дочку вона зачеше о дванадцятій, але самій зачесатися їй часу бракує. Поки пришиє мені гудзика — півгодини спливе, бо вдома немає голки. Принесуть із міста голку, впиявиться, що немає чорних ниток. Є вже голка, є чорні нитки — немає гудзика. Отак-то з гудзиком. А як із гудзиком, так і зо всім. Зо всім, пане докторе, зо всім!

Він хвилю помовчав, шкрябаючи себе за вухом.

— За тридцять років ви тільки зараз це помітили,— завважив адвокат.

— Тепер це особливо впадає мені у вічі, коли моя дочка має виходити заміж. Але послухайте мене. Я ще не все розповів. Розповім вам, чому мені все це допекло аж тепер... Дозвольте закурити. Я курю люльку.

— Прошу.

Вчитель виїняв люльку з пальта, у другу руку взяв кашпук з червоним шнурком, розв'язав його, поклав у середину люльку, набив її, закурив і повів далі:

— Кожному спливає час, але моя жінка наче з миски його вихлюпує. Був, а вже його нема. Зненацька над головою в неї годинник вибив полудень. Виходжу зі своєї кімнати до їдальні. Мушу показатися, аби вони знали, що вже час їсти. У їдальні, зрозуміло, стіл не накритий. Ніхто не з'являється. Ходжу, ходжу довкола столу. Сідаю до фортеп'яно. Беру акорди. Читаю газети. Знову ходжу, знову беру акорди. Йду, кінець кінцем, у кухню, мовляв, як то воно з обідом? Ставлять на плиту воду... Що готуєте? Демікат.

Ну, кажу, про це й питати не треба було, і повертаюся до їдальні... Знову ходжу, читаю, акорди беру й чекаю... І отак уже тридцять років... Звик я і гаразд... Це хрест. Але ж і Христос ніс хрест. На те ми й хри-

стияни, щоб бути покiрливими й терплячими... І я нiс би той свiй хрест, покiрливий i терплячий був би, як досi, коли б iшлося тiльки про мiй шлунок та про мою особу... Але ж тут iдеться про поважнiших осiб i поважнiшi справи. Йдеться про Мальвику та про її замiжжя. Усе було б гаразд. Коли б то... Коли б то моя жiнка вмила як слiд вечерю приготувати, усi клопоти вже минули б. Давно вже Мальвица вийшла б замiж...

Доктор похитав головою. Не розумiв пeборака, що без вечерi немає шлюбу.

— Не розумiсте,— провадив далi батько,— щасливий юначе. Я поясню вам. Кожен жених хоче знати, яке то воно вдома те, що на вулицi, в театрi, на балу здається наймилiшим i найкращим. Дiвчата на вулицi будуть перед вами сяяти, блискотiти, наче тi метелики. Кожну хотiлося б вам ушiяти — такi вони гарнi. Але жених — iстота мудра й хоче поглянути в корiнь. Iде вiн до гнiзда, з якого вилетiв метелик. Метелик, метелик. Кожен метелик був гусеницею й стає лялечкою. I гусениця, i лялечка — пeгарнi. Хто ж би такому жениховi заперечував? Хоче вiн знати, чи той гарний метелик не виявиться бридкою гусеницею. I ось вiн удома. Чим можна жениховi догодити? Доброю вечерею. Хай знає, що принаймнi куховарку матиме. А отака-то вечеря в мене неможлива. Неможлива!

Вигукнув Шкерець i змахнув рукою. Очi в нього зволожилися. Вiн витяг велику жовту хустку з iржавими плямами й витер нiс.

— Вечеря неможлива. Жених неможливий... Уже двоє пiшли шукати, де легше й де можуть вечерю приготувати... Оце i є моє лихо... Рiк тому був один. Статечний. Заможний. Молодий i гарний. Була четверта пополуднi, коли вiн прийшов. Я саме обiдав. Випадком була кава з молоком. То я легко викрутився.

— Я вже полудную,— кажу.

— Так рано? — здивувався він.

— Так у нас заведено,— кажу я, а сам думаю: «Треба його запросити. Може, він голодний». Гадаєте, можна? Ні. Жінка, мабуть, як то кажуть, не впорається.

Дообіду я сидить той неборак, сидить і чекає.

Мальвинку, думаю, чекає, і йду покликати доньку. Але вже в передпокої чую: «Не скуби так». Це каже Мальвинка. «А де твої приколки? — запитує мати.— Треба послати Зузку купити тобі приколки. Завжди ти їх губиш». Тож маєте. Пів на четверту пополудні, а дочка ще не чесана. Має двадцять п'ять років, а мати її зачісує... Повертаюся до гостя... Сидить покірливо й чекає... О пів на п'яту приходить Мальвинка: «Матуся зараз прийде. Вона на кухні. Готує вечерю. Ви повинні в нас вечеряти...» Гість радіє. О сьомій вечора Мальвинка прощобетала: «Прошу до їдальні». Приходимо до їдальні... Їдальня як їдальня. Велика кімната з підлогою, пофарбованою в жовте. Нові червоні килими з зеленими квітами. В кутку кімнати — чорне піаніно, на якому я беру акорли. Горіховий креденс зі скельцями. Плюшеві завіси. Білі філігранні фотелі з канавкою та кілька стільців, оббитих шкірою. В іншому кутку — паперова пальма на дерев'яному столику. Три ярмаркові картини на стіні. Усе гаразд, окрім того, що стіл не накритий, а в грубі не горить, хоч холоднеча просто таки сибірська... Мальвинка ставить свічку на столик і вибігає з кімнати, щоб звелити в грубі затопить... Знову сидимо вдвох і чекаємо, поки затоплять, поки засвітять... Ніхто не приходить. Усі зникли... Свічка догоряє. Гніт схиляється на папір, що в нього свічка загорнена, спалахує... Добре нам світять. Я згоряю від сорому, пане докторе, і лютий, мов той пес, виходжу з кімнати. Ну, перепрошую, дружина з дочкою сперечаються, що подати до шинки, чи яйця, чи хрін. Дружина хоче хрін. Мальвинка — яйця, бо так краще. Зузка

побігла купити шинки... Нової свічки, щоправда, немає... У лампі гасу немає... Забрав я лампу з кухні... Потемки не можна сидіти... Гість терпеливо сидить і чекає. Напевно, думає: «Як добре було б у корчмі. Варто лише сказати: «Шмат ковбаси!» І вже тобі подано. «Лампа не горить». І вже лампу запалено. «Шива!» І вже ти маєш пиво... Шляк би трафив усіх у такому гарному домі...» Гість терпеливий... Який би чудовий зять був, думаю я... Вибило восьму. Вибило дев'яту. Про вечерю їй не чути. О пів на десяту прийшла Мальвинка запитати, чи не хотіли б ми пряжені... О десятій запитала, чи пряження має бути на маслі, а чи на салі... О пів на одинадцятку прийшла запитати, чи може пряження бути на маслі, бо сала в домі немає... Об одинадцятій доповідає:

— Масла також немає. Можна подати яйця?

— Звари демікату! — гримаю я злостиво, бо терпець мені увірвався і я хочу її подратувати. Навіть баран такого не витримав би зрештою.

— То можна подати яйця? — знову запитує вона, ніби їй не чула мого зауваження.

— Коли немає демікату, то кави з молоком, — дратую я її.

— Тоді яйця, — і Мальвинка вибігає.

Залишаємося ми вдвох. Від хвилювання голос мені тремтить, але я розмовляю з молодим добродієм. Розводжуся про спорт, а сам думаю, за якого звіра має, мабуть, мене ця людина. Напевно, думає, що я йому патякаю про спорт, аби нам не так холодно було. Бо в кімнаті ще їй досі не затоплено і світить лампа з кухні. Після спорту я переходжу до війни італійців і просто-рікую про систему боїв. А пан жених при цьому, певне, думає: «У власному домі мав би ти систему. Коли темно, треба лампу засвітити, коли холодно — грубу затопити, коли ти вісім годин нічого не їв — подати

вечерю. Оце була б система». До кімнати входить Мальвинка. Прийшла запитати, чи ті яйця мають бути на круто, чи на м'яко... А я звертаю розмову на те, що теперішня дорожничка штучна... «Ага! То ось чому ти не подаєш вечері!» — думає, напевно, жених... Чекаємо ми, чекаємо... Входить Зузка:

— Пані господиня звеліли запитати, чи яйця подати в чарочках, а чи просто так?

Знову чекаємо. Гадаєте, що той пан дочекався вечері? Ні, пане докторе. Пішов, не повечерявши. Було близько полуночі. Тож і корчма вже була зачинена. Більше ми його не бачили. Не прийшов. Гулькнув, як камінь у воду, як та вечеря, як усе Мальвинчине сватання. Але демікат не зник. І дружина не зникла. І не набралася розуму... Через півроку прийшов другий жених. Точпісінько такий мав успіх. Пішов без вечері і вже не повернувся...

На очах Шкереґа знову забриніли сльози. Він посмоктав люльку. Не горіла. Зітхнувши, поклав її у кишеню.

— Отакій-то мій хрест,— додав він за хвилину сумно.— Прощу вашої поради. У суботу має прийти до нас контролер з податкової управи Чинчович. Зволите його знати? Чудовий, освічений, працелюбний молодик... Теж цікавиться Мальвинкою... Я сам його запросив. Навіть і не знаю, як це сталося. Він уболівав за мене, коли грали в карти — в понеділок. Філіпек, партнер, програвав і сердився. А ми тішилися. До того ж іще Чинчович весь час називав мене «папе професор». Підказував. «Козир, пане професор!...» Згадав він і про кепське харчування по трактирах. «Така то вже гидота,— каже,— швидко матимеш катар шлунка». Спало то мені на думку в якомусь збудженні, натхненні... в такій якійсь душевній приязні. Запросив я його на суботу. Коли він мені вклонився на знак згоди, я вже знав, що

встругнув дурницю. Але я вже запросив, нічого не вдієш... Це було в понеділок. Сьогодні — середа... Від понеділка я не можу спати... Дайте мені пораду...

Чуріда на хвильку замислився.

— Річ ясна, — сказав він, — найміть куховарку на той день.

Шкерень підхопився зі стільця, наче його хто шпигнув.

— Вона б їй очі видряпала. Мітлою вигнала б. Вона б розлучення вимагала. Адже це був би скандал перед гостем.

— То приготуйте вечерю ви.

— Я зроду не варив і не смажив.

— Тоді дочка.

— Вона точнісінько така ж, як мати. Не вміє.

— Замовте принести вечерю з трактиру.

— То була б гацьба. Саме в цьому випадку. Я ж вам сказав, що Чинчовичеві остогидла трактирна кухня.

— Міцний горішок! — завважив адвокат.

— Коли й цей піде не повечерявши, я розлучуся. Дружина повинна шанувати чоловіка. А чи мене вона шанує? Ображає. Готує демікат і каву. Це — зневага, отже образа. Дружина повинна допомагати чоловікові господарювати. А вона допомагає? Не постеле, не пошиє, не залатає. Має материнські обов'язки. Чи виконує вона їх? Усіх женихів порозганяла... Це підстави для розлучення. Мають бути... Але, пане докторе, вельмишановний пане докторе! Слухайте, до чого я додумався від понеділка за свої безсонні ночі. Ви будете такі ласкаві написати мені адвокатського листа.

— У якому розумінні?

— У тому розумінні, що коли в суботу, на сьому годину вечора не засмажить моя дружина качку й не приготує каштанового шюре, то я, Шкерень, розлучуся з нею. І ви, як мій адвокат, змушені будете вже в неділю вчинити позов про розлучення... Адвокатського

листа моя дружина ще ніколи не одержувала... Фірма адвокатської контори... Така печатка... Слова «адвокат», «позов» наганяють страху... Кілька параграфів у листі. Цифри, пункти... Вома злякається й засмажить... Усі бояться судів, як чорти свяченої води, не те що жінка... Засмажить. Закладаюся з вами. Заклад — п'ятдесят крон.

Адвокат підхопив слово «заклад».

— Заклад приймаю. Листа напишу.

— Гаразд.

— Отже, як буде вечеря?..

— Плачу п'ятдесят крон.

— Як не буде?..

— Плачу стільки ж за лист, щоб ви не могли програти.

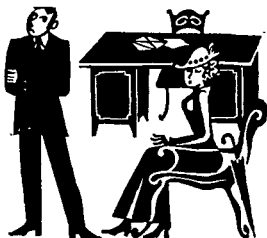
— Добре.

— Будьте такі ласкаві, пане докторе, адже тільки заради цього я й прийшов... Хай вам бог допоможе... Тільки напишіть слово «адвокат». Поставте на лист ще й три печатки... Параграфи... Згадайте суд. Напишіть: «Категоричний позов». П'ятдесят крон — ваші. Можу депонувати, можу віддати вам як гонорар... Тільки прошу три печатки і якнайбільше марок на конверті... Надішліть рекомендованого листа, термінового... У суботу на сьому вечора. Будьте ласкаві занотувати собі це...

— Напишу. Гонорар потім.

Шкерень дуже задоволений потис адвокатові руку. Словнений вдячності й сподівань пішов...

У суботу, десь о пів на восьму, Чуріда підійшов до будинку Шкеренів. Зупинився перед освітленими вікнами й прислухався. Почув музику. Кращу, аніж акорди пана вчителя, коли той чекав на обід, кращу навіть за ту, коли б і сам Моцарт грав: музику тарілок, віделок і ножів. У Шкеренів вечеряли. Жениха піймано.

СЛОВО КОХАННЯ

Чурін саме сидів за якоюсь апеляцією, коли поштар разом з офіційними, зеленими, кавовими та жовтими конвертами подав йому білий, довгастий, вузький конверт. Оповідання про заручини Елени Закалікової з поміщиком Зеймом.

— З поміщиком Зеймом! — буркнув Чурін упівголо-са.— Однече!

І зрадів саме тому, що ця звістка його не хвилює. Його серце лишається холодним і спокійним. Але все ж він устав од столу й почав походжати по конторі.

Сутінки раннього зимового вечора вже закралися до кімнати, й куткк потемніли. Крізь вікно було видно, як падає рясний, лапатий сніг і заліплює віконниці та великі шибки. Віти каштанів перед вікнами, ще хвилину тому чорні, сухі та сумні, побіліли від снігу. Горобці, що знайшли на тих каштанах притулок, угамувалися, і тільки коли-не-коли яка птаха цвірінькне, наче спросонку.

«Так-так,— думав, походжаючи, Чурін.— Я собі по-свистую.— І засвистів тонко та високо бравурний марш.— Коли б ця звістка мене розхвилювала, то я, на-

певно, не свистів би. Кинувся б на ліжку і лаявся б. Як тоді. Два роки тому».

— І ось цю фотографію я спокійно кладу до шухляди,— мимрив Чурін.— Бо й так аж два роки без будь-якого сенсу простояла вопа на моєму письмовому столі.

Чурін узяв фотографію зі столу й позирнув на неї нещирим, глузливим поглядом.

— Чому б то я й не поглянув на тебе. Волосся — немов чорна хмара, а в тій хмарі — клопоть ясного неба: біле, маленьке обличчя, з очима великими, чорними, невинними. Гай-гай, ужалила ти мене, ящірочко, гадючко гарненька, а я тебе не зміг розчавити.

Йому кортіло показати язика фотокартці, але майнула думка, що це була б ознака слабкості. «А втім, вона мене вже навіть розсердити не може»,— подумав Чурін, шпурнув фотографію до шухляди й штовхнув шухляду коліном.

— Спи спокійно! Для мене ти не воскреснеш! — вигукнув він зо сміхом, схилившись над столом.— Гай-гай! Я танцюю танок твоєї остаточної смерті!

І, насвистуючи вальс, він пройшов три тури по конторі.

— Ні-ні. Мене ця справа аж нітрохи не хвилює. А й справді. Не танцював би я, коли б журився.

«Тоді я був молодий,— міркував Чурін, уместившись у фотелі.— А який кумедний... Який дитинний я був... Який дитинний! Кумедний, дурний, божевільний...»

І, сперши голову на м'які подушки фотеля, дивлячись кудись на розмальовану стелю, він згадував минуле, загибле, відмерле. Принаймні він гадав, що все вже загинуло, пішло з життя.

Насправді ж подія була проста-простісінька. Під час балу його наречену цілував у ванькирчику якийсь дженджик. Чурін побачив, як вона напівлежить, сперши на лікоть, на канапі. А той, стоячи за канапою,

схилився до неї, геть зачарованої,— до її білого личка, напруженої шиї, примружених очей. Крах життя, та й годі.

Чурін тоді з гідністю крутнувся на підборах і вийшов з кімнати. Надів пальто й пішов додому. Йому кортіло повернутися. Кинути Елені слово гірке, болісне, дошкульне, яке вона пам'ятала б довіку, яке завжди ятрило б їй серце, завжди гнітило б їй душу. Він стримався. Відчув фізичний біль. Гіркоту зневаги, біль загубленого кохання. Він так вимахував палицею, так бив нею об бруківку, аж палиця зламалася. Уламок, що лишивсь у нього в руці, він пошпурив далеко. Він подумав, що оце й кохання його зламалося, наче та палиця. Ніколи вже він на нього не обіпреться. Не обіпреться ні на кого. Не буде вірити нікому. А надто жінці, дівчині.

Чурін прийшов додому. Ходив, наче несамовитий, по кімнаті. Гунав п'ястуком по столиках, хрюкав себе по чолі й лаяв себе, лаяв її, лаяв геть усіх жінок. Ухопив її фотографію зі столика й жбурнув у кошик. Спалив листи. Зідрав обручку з мізнця й шпурнув на підлогу. Обручка двічі дзенькнула й закотилася десь під ліжку. Чурін майже вигнав свого приятеля, який прийшов до нього й радив спровокувати того дурного німця, що образив Чуріна.

— Ти мене ображаєш! — репетував Чурін.— Ображаєш такою пропозицією!

— Це було насильство з його боку.

— Насильства не було. Аби ти тільки бачив...

І перед очима в Чуріна знову постала біла Еленина шия та декольтовані плечі.

— Дай мені спокій! Іди геть! Я не хочу твоєї поради! — Чурін лютував і підштовхував приятеля до дверей.

— Я не піду! Ти не тямíš себе!

Чурін зупинився посеред кімнати й засміявся. Дунайчик, друг, має на гадці револьвер, отруту. Де ж пак! Заради неї він, їй-право, нічого такого собі не заподіє. А надто тепер. Щоб вона тріумфувала! Щоб він, саме він, загорнув її у серпанок загадкового романтизму. Збудив до неї цікавість. Підніс її над іншими, заради яких ніхто не застрелився. Ні. Ні. Вона для нього — нуль. Так, нуль, і він хоче бачити її нещасною, пригніченою, бідною, знехтуваною, ще жалюгіднішою, ще підлішою, аніж вона була. Так само, як вона сказала йому сьогодні, що він для неї — нуль, що він тепер нещасний, пригнічений, бідний, знехтуваний, нищий і підлий. Еге! Де ж пак! Він таким ніколи не був. Він буде гордий. Йому байдуже до неї.

— Іди собі геть! Іди! — гримав він на приятеля. — Я не застрелюся. І не отруюся. І не повішуся. Не втоплюся!..

Чурін мусив був подати приятелеві руку, і лише тоді той пішов.

Він буде гордий. Він повинен придушити в собі будь-яке почуття до неї, одігнати будь-яку думку про неї. Треба перемогти самого себе. Треба боротися проти самого себе. Ані вдома, ані на вулиці не піддаватися журбі та пориванням снаплюженої і знехтуваної душі своєї і якнайшвидше звільнити душу від пут, що її досі гнітять її. А тоді вже не нести її, знову народжену й загартовану, навістріч першій-ліпшій жінці. Замкнути душу на міцні замки, аби не відімкнули її ані найніжніший погляд дівчини, ані довірче слово друга. Не вірити нікому й сміятися з усіх і з усього.

Отак поклав собі Чурін. Не відповів ані на перший, ані на другий Еленин лист, у яких вона просила простити їй. У Чуріновій пам'яті глибоко закарбувалася картина у ванькирчику. Її шия тягнеться навістріч губам того дженджика. Марні посилення на насильство.

Чоловіки занадто слабкодухі та обережні, щоб лізти з поцілунком проти волі жінки.

Чурін страшенно страждав. Зблід. Не ходив до казино та шинків, аби ніде не спіткав його глузливий погляд а чи глузливе слово. Коли б це сталося, Чурін затіяв би бійку. Зрадив би себе. А втім, удома, коли його ніхто не бачив, Чурін увесь час зраджував себе. Поставив фотографію на стіл. Відшукав пошпурену обручку. Шкодував, що спалив листи. Вечорами ходив на прогулянку в напрямку до її будинку. Але за сто кроків від будинку завжди повертав назад. Коли випадала похмура, безмісячна ніч, він підходив під самісінькі вікна й дивився на опущені завіси. Озирався, щоб ніхто його не вгледів. Коли бачив світло в неї у вікні, то скрадався, наче злодій, на інший бік вулиці, щоб вона його не помітила, а тоді відходив далі, аби тільки міг бачити освітлені шибки, бачити, як вона опускає завіси, як стоїть біля вікна її темна постать, як зникає у кімнаті її силуєт.

«А коли ми там іще разом сиділи...» — згадував він при цьому.

...Перші тижні їхнього знайомства. Вони сиділи біля вікна й розмовляли про кохання. Ще тоді, коли вона була у білому вбранні і з рожевим бантом у косах. Це було два з половиною роки тому, а здається, ніби тільки вчора. Їй сповнилося сімнадцять років. Після іменин минуло днів чотири. Вони сиділи у вітальні. Вона хотіла щось заграти. Сіла за піаніно й заграла. Він — у фотелі. Курив цигарку й дивився на неї. Дмухав на білий цигарковий димок, аби той димок не заважав бачити її. Чурін ще не освідчився їй у коханні, ще тільки відчував, що його весь час тягне до неї, що він прагне весь час бачити її, розмовляти з нею, піймати її руку й погладити, а ще — якби ж то! — піднести ту руку до вуст. Торкнутися хоча б на

мить її кіс або плеча... Тоді він тільки дивився б, дивився б на неї, без єдиного слова, і вся душа його відбивалася у нього в очах.

«Яке чисте в неї обличчя,— думав він.— Профіль. Рожевий одсвіт незайманої свіжої юності. Мружить вії — і од чорних великих очей лишається тільки тоненька, ясна, блискотлива смужечка, стрічечка. Ніби вона боїться голосних акордів музики... Серезжки золоті, схожі на замерзлі краплини, а як вони тремтять, як тремтять, коли вона хитає своєю прегарною голівкою! Яка чистота! Боже! А він курить цигарку. Чи так вона мріє, чи так відчуває, як я? Чи прагне так мене, як я її? А коли б я себе нічим не виказав, чи зміцніло б її кохання, чи поглянула б вона на мене так, як я оце дивлюся на неї? Ні. Я не викажу себе. Почекаю—може, вона себе якось викаже? Ні. Не можна кидати тінь на її безжурні думки».

І тоді, того надвечір'я, коли вона грала на піаніно, Чурін раптом з жахом збагнув, що прагне її погляду вдячності. Ба навіть більше — погляду кохання. Лагідного слова, словечка. Але й того було б замало. Він прагнув відданості тієї чистої дівочої душі. Прагнув щирості тієї невинної дитини, без фальшу та брехні, чистої — як кристал, прозорої — як вода у криниці. Як він тільки наважився на таке?

— Чи любите ви Шопена?

Вона спитала зненацька. І так несподівано поглянула на нього, що він ледве встиг одвести очі на листя великої пальми, що стояла в кутку.

— Не люблю, панночко,— мовив він лише за якусь мить.— Шопен — це такий собі сновида без справжньої чоловічої сили. Такий собі штучний гайок у парку, по якому походжає баронеса з білою парасолькою.

Він пригасив цигарку в попільничці й поглянув на тонкі дівочі пальці, що коли-не-коли брали акорди.

— А що вам зіграти?

— Нічого.

— Але ж Шопен чудовий!..

Вона зняла руки з клавіатури, поклала їх на коліна й поглянула на нього.

— Справжнє кохання — ліпше! — з усміхом глянув на неї Чурін.

— Але ж ви смієтеся з нього...

— Кохання має бути ідеальне, чисте...

А сам тим часом думав, що таки справді не може освідчитися їй у коханні. Вона-бо втекла б. Ані іскорки почуття не має вона до нього. Розмовляє, але нічого не відчуває.

— Розумієте,— провадив він далі уголос,— щоби кохання було поетичне, воно має народитися в серці, а не заради якоїсь потреби. Ось приміром. Я потребую до моїх, скажімо, трьох покоїв дружини, і я одружуюся, тобто закохуюся. Або ж. Я маю крамницю а чи то контору, то й що ж? Беру собі жінку, закохуюся. Дошкуляє мені ревматизм у правій нозі. Хто про мене піклуватиметься? Дружина. Тож я закохуюся. Беру собі жінку. А ще, аби тільки задовольнити вимоги й потреби суспільства, тобто, приміром: був я молодий і на танцях або під час пікніка під деревами, зачарований і збуджений красою юності, сказав якійсь гарнесенькій панночці, що кохаю її. Пообіцяв я, що одружуся з нею. Потім захоплення зникло, і я нічого не відчуваю до тієї дами. Але я одружуюся з нею, бо я пообіцяв, і суспільство мало б мене за безчесного...

— То й що? — увірвала його Елена.— Адже саме так безчесно...

І вона обернулася до Чуріна, який, водячи олівцем по аркушику паперу, провадив далі:

— Ні. Справжнє кохання ніколи не виникає з потреби, ніколи не має причини і зацікавленості, воно —

єдина, щиросерда, глибока зацікавленість у тій другій особі. Воно має бути усім для людини, життям людини. Воно не повинно мати причини. Ні.

«Я кохаю тебе тому, що кохаю, що так мені диктує серце. Не тому, що ти гарна, що маєш чудові уста і вправно граєш Шопена, а тому я кохаю тебе, що кохаю...»

— Це була б якась дика рослина,— урвала його Елена не дуже сміливо й трохи зашарілася. Сам Чурін теж був червоний.— Людина повинна знати, чому вона кохає.

Елена торкнула клавіші. Хотіла була ще щось сказати, але Чурін мовив:

— Не повинна знати. Вона знає, чому її гризе сумління, чому вона лається, чому не може сплатити боргів, проте коли людина знає, чому кохає, то вона не кохає. Кохання має бути властивістю. Має вrostи в людину. Має стати її еством. Як, приміром, для алкоголіка спиртне. Усупереч будь-якому сенсу. Ти мене зганьбив, ти ненавидиш мене, а я тебе кохаю. Кохаю, кохаю і завжди кохатиму. Не знаю, чому я тебе кохаю, але кохаю тебе!

Він говорив вельми схвильовано, палко й переконливо, а Елена подумала, що це стосується її і його. Вона зашарілася ще дужче, аж по шию, і пересіла на канапку під пальмою, де на неї не падало світло. Аби він не помітив, як вона почервоніла.

— Але я не знаю, чи не нудна вам моя мова? — запитав Чурін раптом лише так, про людське око.

— О ні. Я з приємністю слухаю вас.

«З приємністю слухаєш мене,— звеселів Чурін.— Аби ж то я міг сказати, що кохаю тебе. Аби ж то й ти мене кохала. Вогник у очах, хвилювання в голосі. Я сказав би тобі все. Але ж ти мовчиш. Не кохаєш. Тебе налякали б слова кохання. Ти втекла б».

— Справді з приємністю? — запитав він.

— Так.

— Бачите, Еленко,— мовив він лагідно й тихо, провадячи далі свою думку,— ви, жінки, не можете кохати так, як я казав, бо ви завжди знаєте, чому кохаєте, бо ви кохаєте тому, що вас кохають. Без ініціативи чоловіка, без його закоханих поглядів, зітхань і слів ви нездатні на велике кохання. Ви за природою своєю несміливі в коханні до чоловіка, несамостійні. Може, згодом, коли ви всі будете емансиповані, то й ви матимете ініціативу, але зараз спершу має заговорити душа чоловіка, а тоді вже заговорить ваша. Ти, чоловік, покажи мені своє кохання, а тоді вже народиться кохання моє. А як ти мовчиш, я, жінка, може, й відчуваю щось, наче кохання, але воно захиріє, не розвинеться.

«А чому б то я не міг їй зараз сказати, що кохаю її?» — подумав при цьому Чурін.

Елена заперечила:

— Це не так. Ні-ні,— і покрутила руками в повітрі.

Чурін хотів ще виразніше пояснити свою філософію. Він вийняв з бічної кишені аркуш паперу й почав креслити на ньому.

— Ви симпатизуєте,— пояснював він,— скажімо, Шувікові. Знаєте такого? Інженер. Він доволі гарний чоловік для того, аби ви йому, як то мовиться, симпатизували. Але він ніколи нічим не показав вам, що кохає вас. Чи запалаєте ви до нього коханням? Чи будете ви нещасна? Чи взагалі кохатимете його? Чоловік на таке здатен. Але йдеться про вас. Ви, Еленко...

— Тільки не Шувіка.

— А кого іншого?..

— Кого іншого?.. Іншого, так. Так. Так. Неправда те, що ви кажете. Я знаю, що це неправда.

Вона показала це швидко і зразу ж замовкла. І знову зашарілася.

— А коли б, скажімо,— знову почав був Чурін, ховаючи в кишеню папір та олівець,— коли б...

Він замовк. Йому раптом сійнуло, що то його мала на думці Елена. Про нього вона сказала. Той інший — це він.

Чурін підвівся. Підійшов до неї, підсів і несміливо взяв її за руку.

— Кого, панночко, кого маєте на думці?

— Не можу сказати.

— Не можете,— тихо повторив він.— А коли б то я вас так кохав? Коли б я вас так...— він говорив майже пошепки.— Адже я вас кохаю. Вельми. Еленко, дівчинко...

Він бачив, як вона похилила голову. Її рука у нього в руці наче хотіла щось ухопити, інстинктивно стисла йому пальці. Кілька разів пальці ворухнулися, а тоді наче помертвіли. Уся її рука обм'якла. Голова похилилася ще нижче. Очі заплющилися. Дівчина мало не зісковзнула з канапки на зеленій грубий килим. Він підхопив її. Сів поруч неї на канапці, обернув її сплотніле, майже неживе обличчя до себе. Нахилився близько до її вуст і шептав щось безтямне, сповнене кохання, аж поки вона розплющила очі й проказала:

— Не того... вас, вас!

Гай-гай. Він, Чурін, дурень такий, стояв перед її вікнами й після того страшного інциденту. Згадував про все, про кожне її слово, про кожен її порух. Згадував про все те з коханням, з болем і млостю в серці. Під захистком похмурої або беззоряної ночі він дивився, дивився на ті вікна, і серце його краялося від жалю за нею, за Еленою, за втраченим коханням, у якому він був, мов дитина, довірливий, у якому його ошукали, скривдили й принизили. Йому здавалося, ніби він поховав свою радість, навіки замкнув своє веселе, молоде

серце. І як не вертає мертвий з гробу, так ніколи вже не буде вороття його радості й молодості. А як сховався місяць, Чурін скрадався попід будинками й ховався за стовбурами дерев або за стовпами ліхтарів, коли рипне брама їхнього дому а чи залунають кроки на бруківці.

Потім надійшло ще кілька листів поштою, і всі рекомєнтовані. Але він їх навіть не розпечатав.

— Боротися й здобути перемогу,— закликав він сам себе і надєслав листи назад.

І знову йшов під вікна. Двічі зустрів її у театрі, але навіть не поглянув на неї. Елена його також помітила й подивилась на нього у бінокль. Його погляд так і тягло до неї. Кілька разів він підносив до очей бінокль, але щоразу позирав у інший бік. Одначе він устиг помітити, що Елена схудла, обличчя в неї ніби зменшилося, а очі збільшилися. Його огорнув жаль. Горло йому судомило, і, не дочекавшись антракту, він пішов із залу. Стояв перед театром, курив цигарку за цигаркою і розмірковував, чи знову зайти, а чи зачекати тут.

— Як увійду й побачу її, боротися буде важче. Перемога, відродження,— бурмотів він і чекав.

Дочекався, поки публіка почала збиратися у фойє, швидко вийшов з аркади театру й став за стовпом, де його ніхто не міг бачити. Але й там не зміг стояти. Майже бігцем перейшов у бічну невеличку вуличку й звідти спостерігав, як розходиться публіка.

— Я загублю її. Не побачу,— раптом жажнувся він і подався на бульвар, шукаючи її очима. Знепацька зупинився. На нього війнуло знайомими парфумами. Просто перед ним пружним кроком йшла знайома струнка постать у шелесткій, трохи підємиканій сукні. Під великим чорним капелюхом, у чорних, по-домашньому зачесаних косах рожевів знайомий дівочий бан-

тик. Поруч неї дріботіла її мати, худа, топенька, стара жінка. Вони квапилися до пайближчої трамвайної зупинки. Чурін дивився їм услід, ніби запаморочений якимось міцним напоєм. Йому хотілося наздогнати їх, зняти капелюх, привітатися з ними, подати руку, підсадити Елену до вагона, відчутти знову її руку, почути її голос, бачити її зблизька й забути про все. Сказати їй, що кохає її безмежно, без міри. Але він стояв на місці, немов прикутий. Люди паражалися на нього, бурмотіли, що він стоїть посеред потоку перехожих. І тільки тоді, коли Елена з матір'ю сіли до вагона, він заквапився, аби ще раз побачити через скло дівоче обличчя, її капелюх, її вбрання. Потім сів у наступний трамвай і хотів був наздогнати їх. Зрештою, йому лишилася прогулянка попід вікнами...

— Страшна то була боротьба, — мовив собі Чурін, підводячись з фотеля, у який він сів після вальса. Зітхнув і підійшов до вікна.

Забув про апеляцію, яку почав і не закінчив. У кімнаті було темно — надворі вже звечоріло. Засвітилися всі ліхтарі. Сніг падав уже не лапатий, а дрібненький, крупчастий. А той, що облішив віти дерев, здавалося, затужавів од вечірнього морозяного вітру, який голосно висвистував десь унизу, в брамі, й подеколи повискував у давно вже вигаслій грубі. Покрівлі будинків, таблички на брамах та бруківка були заметені снігом, а на афішній тумбі пишчалася снігова корона. На вулиці ані душі, тільки десь у горішньому кінці четверо людей у великих шапках та рукавицях згортали сніг. Було пів на восьму.

Чурін дивився на чотирьох людей, що згортали сніг, а думав про Елену. Потім змахнув рукою і вигукнув:

— Коли виходить заміж, то хай собі виходить! — По хвилі додав тихіше: — А я таки здобув перемогу. Адже досить було мені лише слово сказати — і вона

повернулася б. Слово,— міркував він далі,— його бракувало.

Досить було Чурінові сказати тільки, що прощає, що все ж хоче їй вірити й вірить їй. Досить було їй тільки побачити його під своїми вікнами, побачити, як він біжить за трамваем... Вона була б прийшла сюди, до контори. Була б прийшла. Тепер вона виходить заміж, а мені надсилає оповіщення. Навіщо? Хоче, щоб я привітав її...

Якийсь добродій вів попідруч молоду, високу, біляву панію. Вони йшли навстріч вітрові, притулившись одне до одного, притримуючи капелюхи. Дивилися одне на одного й усміхалися. Видно, закохані.

Чурін дивився на них глузливо.

«Кохання! — майнула йому думка.— Гадюка. Як вона в'ється навколо нього. На шпо йому повісплася б. Ненавиджу вас, жінки. Ненавиджу ваше кохання. Ти його кохаш, бо він тобі сказав, що кохає тебе. Веде тебе попідруч. Потискає тобі руку. Розмовляє. Коли б він тобі не сказав, що кохає тебе, ти так не тулилася б... А чому вона виходить заміж? — зринула йому думка.— Вона не кохала мене. Ніколи. Інакше-бо не виходила заміж. З'явився інший чоловік зі словами про кохання, і вона поставила на них нову споруду кохання. А я мовчатиму, мовчатиму, мовчатиму, як мовчу два роки, як мовчатиму довіку. Не хочу нікого. Не вірю нікому. Їхнє кохання — то не кохання. Ні».

Він надяг пальто і вийшов на вулицю. Хотів зайти до найближчої корьми, але подався в інший бік — у бік її вулиці.

«Треба мені попроситися,— думав Чурін.— Ще тільки раз, а тоді вже край».

І пішов. Північний вітер щипав Чурінові обличчя, аж сльози йому котилися. Він прикладав руки до вух. А під Елениним домом став, притримуючи полу паль-

та, що її смикав вітер, і позирав на вікна. Тільки в двох світилося. У її кімнаті темно. «Мабуть, вечеряють,— подумав Чурін.— І Зейм там. Дивиться на неї може, розмовляють про кохання, цілуються. Коли б то я міг бачити їх. Коли б зійшов нагору сходами. Міг підглянути у замкову шпарину».

Він поткнувся був на той бік, але посеред вулиці раптом збагнув, що так не годиться.

— Як же я піду? Мене помітять,— він аж трусився від холоду.— Треба йти додому. Захворію. Помру через неї.

Чурін подався вулицею вниз, додому. Дорогою шептав Елені найніжніші слова. Тихо гукав її. Переконавав, що кохає її, а потім махнув рукою й наддав ходи. Прийшовши додому, сів у фотель і дивився крізь вікно на віти дерев, на світло, що падало з вулиці на килим у кімнаті.

— Кінець. Кінець. Довоювався я. Здобув перемогу, розтоптавши власне щастя.

Засвітив лампу, спустив завіси. Згадав про апеляцію.

«Завтра останній день. Треба її закінчити»,— подумав Чурін і сів до письмового столу. Обмокнув перо й заходився викладати на папері давно обдумані доводи, не думаючи вже про Елену,— так йому здавалося.

Зненацька застиг перелякано. Хтось торгав клямку. Вся кров шугнула йому в обличчя. Його охопило передчуття, що то, напевно, Елена. То повинна бути Елена. Він підвівся, швидко підійшов до дверей і притьмом розчинив їх. Серце в нього калатало від страху... Справді. На порозі стояла висока, струнка жінка в темному вбранні, з довгим, теж темним боа, що сягало нижче колін, з чорною шапочкою на голові і густою вуаллю, що огортала обличчя. В руках вона тримала тонку, згорнену парасольку і муфту. Якусь мить вона стояла в дверях, потім тихо запитала:

— Можна?

І, не чекаючи на відповідь, підійшла до найближчого фотеля й сіла.

— Дозвольте? Я хочу передихнути.

Чурін не відповів. Він бачив її задихану, зморену. Причинив двері й лишився стояти. Йому наче приском сипнули й стусонули у груди. Він витяг носовичка й витер піт з чола і з шиї. Не дивився на неї. Боявся подивитися, але з її тихого, уривчастого голосу чув, яка вона схвильована... І він ще дужче розгубився б.

«Я не можу говорити. Ще не можу,— подумав він.— Зараз теж не можу,— подумав він за хвилину.— То невже ж вона може?» — пожалів він її.

— Ви простите мені? — почув він за мить запитання.— Я щойно бачила вас перед нашим домом. Ви дивилися, а я була внизу, біля брами. Простіть мені!

Він поглянув на неї, проте Елена не дивилася на нього. Похиливши голову, згорблена, тримаючи руки в муфті на колінах, вона сиділа у фотелі.

«Ті ж самісінькі чорні коси,— думав Чурін, дивлячись на неї.— М'який, округлий профіль. Замерзлі золоті краплинки у вухах. Бантик. Ще й досі бантик. То це вона, Еленка, дівчинка, запитує мене, чи я прощу їй? Я їй прощу. Я, власне, не маю чого їй прощати. Чим вона мене скривдила?»

А проте він не рухався, ніби вичікував, чи то не примара, чи не зникне вона з очей.

— Ви казали колись. Давно. Пам'ятаєте? Кохання має бути властивістю. Має вrostи в людину... Усупереч будь-якому сенсу... Ти мене зганьбив. Ненавидиш мене... А я тебе кохаю... Кохаю. І завжди тебе кохатиму. Ви, Чуріне, ви... Стривайте!.. Стривайте. Я не можу далі...

Вона глибоко зітхнула, але далі не говорила. Лише за хвилину, знову зітхнувши й позирнувши на Чуріна, мовила стиха і з жалем у голосі:

— Чому б не простити? Кохання прощає все. Простіть.— Простягла до нього руку.— Простіть!

Вона випросталась і сяючим ніжним поглядом подивилася на нього. Ніколи не бачив Чурін стільки ніжності й покори у дівочому погляді. «Вона ще кохає мене,— була його перша думка.— Прийшла сердешна, люба по словечко кохання. Хоче почути його так, як годину тому бачила перед брамою їхнього дому. Те словечко було в моїх очах, звернених угору, до вікна, і тому вона прийшла ще й почути його. Як я його не скажу,— думав Чурін,— вона вийде заміж, усупереч коханню до мене. Як я мовчатиму, вона піде й ніколи вже не прийде. А навіщо мовчати? Моє слово для неї найліпше й найдорожче від слів будь-кого іншого. Звабили її слова того дженджика, звабили її Зеймові слова, звабили мої слова, і Еленка, дівчинка, щось будувала на тих словах. Але мої слова їй дорожчі, я мплішній їй за всіх інших. Тому вона й прийшла».

Він підступив до неї і вхопив простягнену руку.

— Тільки прощення?

— Ні. Ваше кохання.

— Як колись?

— Так.

Вони потягли одне одному руки...

ПОЦІЛУНОК

(Сторінки щоденника)

Ми сиділи з нею на дачі наодинці. Довкола — сад, тихий, непорушний, залитий сонячним сяйвом. У розпеченому повітрі — жодного повіву. Мурована, вимазана вапном огорожа аж засліплювала своєю білістю. Скляні кулі над округлими грядками з квітами яскрили у сонячному промінні. Квіти й листя на деревах мляво обвисли. У синьому, запнутому тонкою прозорою імлюю, небі — жодного птаха. Мабуть, усі поховалися десь у затінку. Сама дача була в тіні, але від задухи шіт зрошував нам чола. У легкому білому вбранні, спершись ліктем на маленький, пофарбований у біле дачний столик, вона малювала ескіз до якоїсь мініатюрної картини. Я давно вже спостерігав за нею. Вона часто підводила вгору обличчя й позирала у сад, мружила очі, нахиляла голову, але жодного разу не поглянула на мене.

Я гнівався сам на себе і на неї, що сиджу отут, а їй до мене байдужісінько. І знову мені спало на думку, що вона байдужа не тільки до мене, але й до всіх у світі, а надто до самої себе. Коли я зустрічався з нею, вона плавно, поволі схиляла й підводила голову у поклоні. Коли я з нею розмовляв, вона не відповідала на

запитання прямо. Сама розмови не підтримувала, лише вряди-годи запитувала про щось таке, що аж ніяк не стосувалося до моєї мови, ніби вона завжди думала про щось особливе, тільки їй відоме. Я ніколи не бачив її захопленою, натхненною. Вона ні про що не говорила з любов'ю, жодного разу не виявила бажання подивитися на що-небудь. А її обличчя! Боже, яке то було обличчя! Маленьке, біле, гарне обличчя, хмара чорного волосся навколо нього і великі чорні очі. Щось лихе було в тому обличчі. Недобре, але гарне обличчя. Я не міг збагнути, чи то була байдужість, а чи якийсь зачерствілий смуток. Подеколи мені здавалося, ніби вона колись упала в гріх, і той гріх тепер гнітить їй душу й не дає по-справжньому, щиро й весело сміятися. Обличчя незворушне, завжди однакове, біле. Воно ніколи не шарілося й не блідло. Було наче з мармуру витесане. Я дивився їй у вічі й бачив, які вони чорні, великі. І ті очі безупинно рухалися — позирали навсербіч. Окрім тих очей, нічого кокетливого в ній не було — ані мова, ані поведження. Сама вона була тиха, але очі її сяяли до всіх, немовби прагнули упіймати, зацікавити, зачарувати й підкорити кожен погляд. Вони блискотіли, але мов крига. Не було в них ані тепла, ані лагідності. Мені щоразу здавалося, наче то світиться в них напівумерла холодна душа. Її очі вабили, але не притягували й не відштовхували.

І мене, мабуть, оті очі спокусили. Через ті очі я й познайомився з нею. Потім мене почало інтригувати питання, чи здатна вона бути лагідною й м'якою. Мені хотілося переконати самого себе в тім, що вона не байдужа, що в ній приховане глибоке почуття і що одного разу якась людина розпалить у ній ту довго стримувану жагу. Мені дуже хотілося б бути тією людиною. Я був певен, що якнайпалкіше відповів би на її почуття.

Я ходив до неї часто і завжди якось бентежився перед нею. Вона була така неговірка, така тиха, що почуття того, що я не годен зацікавити її, гнітило мене кожного разу, коли я брався за клямку її дверей. І все ж я приходив. Важко мені було з нею, прикро — однак я приходив, завжди приходив, коли тільки мав нагоду. Коли настали чудові травневі дні, я майже завжди знаходив її на дачі. Так і того разу. Того дня я не забуду ніколи.

«А не погляне, не погляне, навмисно не погляне,— думав я.— Хто ж перший порушить мовчанку? Я мовчати».

Я мовчав довго, і вона. Раптом велика муха задзижчала навколо її голови. Вона злякано роззирнулася, ковзнула поглядом і по моему чолі, але одразу ж одвернула голову й стежила очима за мухою.

— Вона не куслива,— озвався я.— Не бійтеся... Бачите, вже й полетіла.

І, ніби те дзижчання додало мені сміливості, я нахилився над ескізом.

— До чого цей ескіз? — запитав я, геть забувши, що мав намір не заходити в розмову.

— Ні до чого. Малою просто так собі,— сухо відказала вона, і цього разу не поглянувши на мене.

— Це ж лопух, еге?.. Атож, лопух...

Вона ще нижче нахилила голову над малюнком і не відповіла.

— Знову ви не відповідаєте.

— А що я маю вам відповісти?

Вона не дивилася па мене.

— Причину! — сказав я роздратовано.

— Навіщо?..

«Невже вона й справді терпіти мене не може? — подумав я.— Невже я їй такий бридкий, що вона й розмовляти зі мною не хоче? Чи це тільки байдужість,

чи, може, вона інтригує мене й хоче подратувати? Чи вона гадає, що я не годен зрозуміти її?»

Я знову замовк і знову поклав собі не озиватися й словом. Я відсунув стільця далі од неї і заходився скручувати цигарку. Але ж вона заговорить, повинна. А як мовчатиме, то я піду. А втім, їй до цього байдуже. Аби я побачив хоч крихту зацікавленості, хоч крихту ласки до мене, як би я її кохав! Аби ж то хоч поглянула. Іноді буває, що й погляне, а сьогодні навіть оком не кине. Що вона хоче?

— Якої ви думки про мене? — запитала вона знепацька.

Запитання мене вразило.

— Погляньте сюди, коли хочете почути...

— Але ж я не очима слухаю.

— Ліпше почувте.

— То що ж, отак?

Вона дивилася на мене цілком поважно. Світло у її розплющених очах тремтіло, наче в призмі, яка заломлює й забарвлює проміння, але крізь яку нічого не можна побачити.

— Отак. І розплющіть очі ширше, щоб я міг зазирнути до них. Ну-бо, прошу вас, одхиліть цю барвисту запону, тоді я вам скажу...

Мені стало трохи веселіше, коли я побачив, як вона намагається ширше розплющити очі, підводить брови й морщить чоло.

— Добре бачите? — запитала вона.

— Я не бачу у ваших очах того, що хотів би побачити, — вашу душу. Скажіть-но, що, власне, цікавить вас на цьому божому світі?

— А вас?

— Мене, приміром, ви. А вас, вас, книго за сімома печатами?! Боронь боже рядок прочитати...

Вона сперлася на бильце стільця, склала руки нав-

хрест і дивилася мені на уста. Гарне, холодне й недобре обличчя, як завжди.

— Малювання вас не цікавить,— провадив я далі,— гра на фортепіано також не цікавить... Усе ви робите з нудьги, аби згаяти час. Принаймні я так гадаю. Не знаю, чи ви читаете книжки, а коли б ви їх і читали, то, напевно, знайшли б для себе дуже мало цікавих книг. А втім, децю вас цікавить. Ви цікавитесь тільки сама собою. Ви страшенно пихаті. Завжди й повсюди ви бачите перед собою тільки саму себе. І зараз, коли ви оце дивилися, ви думали про себе. Пиха. Ви сфотографовані в усіх бальних туалетах — анфас, профіль, погруддя, на цілий зріст, зі спини, з такою зачіскою і з такою, у національному вбранні... Сама пиха...

— Далі, далі...

— Я спостерігав за вами, коли ви входили до залів, де було багато людей. Ваші очі, боже милостивий! Сама тобі гімнастика. Ви просто не могли не подарувати погляду будь-якому молодикові. Хай крижаного, а проте... Аби тільки був ефект, аби тільки подобатися. Ви думаете про когось тільки тоді, коли це якоюсь мірою стосується вашої краси... яка я є, яка буду, чи личить мені оця сукня, оця блуза... Ви прагнете, аби всі дивилися на вас, закохувалися у вас. І ви своїми очима зваблюєте. Люди йдуть, а їх обдає холодною хвилею, аж вони закликають од стужі, бо ви — може, ви не здатні, а, може, й не хочете,— не кокетуйте далі. Для знайомого ви наче й не пихаті. Жоден знайомий, на вашу думку, не годен, аби ви перед ним сяяли й далі. Ви не здатні кохати одного. Усіх — так, але одного — ні, та й отих усіх лише заради вашого власного ефекту, як я вже вам казав. Ви начебто хотіли бути для всіх, але ні для кого зокрема. Усе ви робите без душі, завжди тільки ота ваша пиха, вона рухає вами. Ви — бездушна, я гадаю, що ви й крові не маєте...

Я замовк. Вона дивилася на мене ще якусь хвилину, чекаючи, щоб я говоритиму далі.

— Отакої я думки про вас,— мовив я.— Це портрет усіх красунь, але інші красуні забарвлюють його ще й почуттям, а вам почуття бракує. Інші мають більше терпіння до однієї людини, а для вас, коли тільки з'явиться конкретна людина — край.

— Гарно ви мене змалювали. Дякую. Ви малювали...

І начебто вражена, вона схопила пензля, вмочила його в келих з водою і знову схилилася над малюнком.

— Хіба ж не так? — запитав я.

— Так,— буркнула вона.

— Не стверджуйте, що так. Скажіть, що не так. Скажіть, що ви не така.

— Хіба це можна, коли я така? — відповіла вона холодно й сперла голову на руку.

Я бачив її маленьке вухо без сережки, білу похилену шию і тонкі, худі пальці тендітної руки з синіми жилками.

Я присунув стільця до неї.

— Отже, ви тепер ладні карати, панночко. Не визнаєте, але потверджуєте. Я розумію, що панія повинна приховувати свої почуття та думки. Інакше-бо вона втрачає здатність бути природною і випускає з рук стерно влади. Проте її завжди зраджує дрібнесенька іскорка в очах, якесь одне-єдине слівце або гримаска. Але, як я вас знаю, ваше обличчя і ваші очі завжди однакові, голос завжди рівний, очі завжди і за всіх обставин блищать холодно, як крига. Я багато спостерігав за вами — знаю. І не тільки щодо мене. Ні. Я волів би відчутти вашу приязнь, але не можу гніватися за вашу холодність. Я відчуваю, що ви до всіх отака. Наче картина на стіні: хоч коли погляньте на неї — завжди ті ж самі фарби.

— Так, саме так,— потвердила вона таким тоном,

наче це була неправда.— А вас що підштовхує до мене? — запитала.— Тільки гонор і пиха. Ви прагли б мого палкого кохання? Але ж ви самі не маєте у серці ані крихти почуття до мене, у вас на думці одне: пробудити в мені прихильність. Та коли б ви побачили мою пристрасть, то не повірили б мені. Не повірили б мені...

Вона креслила мокрим пензлем смуги на столі і дивилася кудись у куток саду.

«А й справді, я їй ще й досі не сказав, що кохаю її,— майнула мені думка.— Та хіба треба про це казати? Адже вона бачить, що я небайдужий, ходжу до неї...»

— Ні, панночко,— почав я тихо і взяв її за руку.— Аби тільки я помітив хоча б крихітку почуття, хоча б крихітку... Краплиночку... Я кохав би вас і вірив би...

Мене раптом здивував власний голос — так чудно він лунав, такий був тихий, але без ніжності. Чудно. Адже моє серце наче затихло, не хвилювалося. Я підніс її руку до своїх вуст. Вона не забрала руки. Я торкнувся вустами її тендітних пальців. Вона одвернула голову й мовчала.

— Так, тільки крихітку почуття,— повторив я.— Я кохав би вас, панночко... Але отак я вас боюся...

А й справді, моє серце огорнув якийсь жах. «Чому вона не забирає руки?» — майнула думка. Адже досі не видно було, щоб вона кохала мене. Я підсунув свого стільця до неї. Вона підвелася. Дивно, але я ніби зрадив, що вона підвелася. «Мабуть, хоче піти,— подумав я.— Але чому вона лишає свою руку в моїй? Чудно».

Вона взяла в руку малюнок. Я теж підвівся,— здається мені, що то цілком несвідомо, може, з подиву я теж підвівся,— і, тримаючи її пальці в руці, підступив до неї зовсім близько. Вона не одсахнулася, а піднесла малюнок до мого обличчя. Її чорне волосся торкалося мого й лоскотало мені вухо.

— Якої ви думки про цей малюнок? — запитала вона.

— Гарний,— відповів я. Вона повернула обличчя й задивилася на мене. Чому це вона так дивиться на мене? Чекає від мене чогось? Якогось запитання? Мабуть. Я занепокоївся ще дужче. Що я їй маю сказати? Чому вона не відступає? Яка інша підступила б отак близько. Адже вона не кохає мене. Нічого не каже, чекає.

Я легесенько притяг її за руку ще ближче.

Вона дозволила. Її очі, вуста, щоки були біля самісінького мого обличчя. Я чув, як вона дихає. Жак іще дужче стис моє серце, і воно наче скам'яніло. Чого це воно завмерло? І щоки в мене холодні. Що це? Адже завжди мені здавалося, що коли б тільки крихітка почуття. Але ж вона нічого не відчуває. Що це вона робить? Вона й зараз холодна і така близька. А я сам відчуваю тільки неспокій у серці... Вона чекає на щось. Мовчить. Знову поглянула. Чекає. Що їй сказати? Але ж я повинен щось сказати, щось діяти. І ніби тільки з чемності я обхопив її голову й притулився до неї вустами. Холодні щоки. І вуста. Як завжди. Мовчазна, незворушна. Коли б хоч крихітку кохала, то була б зараз лагідніша... Боже любий! Вона поклала свою голову мені на плече. Ніби голова сама похилилася... Що їй сказати? Адже вона не кохає, не кохає — це я бачу й відчуваю. Але ж треба щось сказати. Як я її питаю, чи кохає мене, і вона відповість, що кохає, що я діятиму? Адже вона мене не кохає. Зараз я їй справді не повірив би. Так раптом зрадити себе і залишатися холодним. Ні-ні!.. Але й моє серце мовчить. Я мав би бути схвилюваний, а натомість — наче мертвий. Вона здивувала, вразила мене. Якесь запитання спалахує в моїй голові. Навіщо вона так учпила? Я шукаю відповідь і не знаходжу. Я стаю незграбним, дерев'яним.

Щось запамотіло у садку. Вона перша звела голову

й пішла до сходів подивитися. Потім повернулася і сіла на стілець, як і завжди.

— Що то шамотіло? — запитав я.

— Нічого,— відказала вона й поглянула на мене.

І тут раптом у думках мені все проясніло. Я знайшов відповідь, яку відчуло моє серце при поцілунку, але голова того не могла збагнути. Не я — перший, не я — останній. Вона не цінує ані своїх уст, ані своїх щік. Перед багатьма не цінувала, і передо мною не цінує. Дозволила цілувати себе, як дозволяла іншим. Я не єдиний. А вона вже не може кохати. До краю спустошена душа. Чи то численні залицяльники пригасили вогонь її душі, чи, може, вона сама його розтринькала. Вони приходили до неї з хвалою на вустах, прагнучи привернути її до себе. Вони оберталися навколо неї, наче коліщатка навколо рубінів у годиннику. Рубін стерся — коліщатко не обертається... Де ж пак, надзвичайна жінка! Цілком звичайна, та ще й заморожена довіку. Її душа вже не сиріймає вражень. Поцілунок пояснив мені все.

І я раптом відчув, що ця вродлива, бліда панія, яка досі так вабила мене, не викликає вже в мені анінайменшої цікавості. Я відчував лише гнів, що шукав чогось високого, гарного, надзвичайного, а знайшов буденне, просте і звичайне...

— Бачите, ви не вірите,— мовила вона по хвили.

— У що не вірю? — запитав я, наче не тямлячи, про що запитую. Мені хотілося піти і вже не повертатися.

— Не вірите мені.

— Що, що?

— Що я вас кохаю...

— Але ж ви й самі у це не вірите...

За чверть години я пішов, певний, що вже ніколи не повернуся.

Я й досі не повернувся.

ЕКОНОМКА

Панна Даринка Фіалкова, підстаркувата економка в свого двоюрідного брата, старого парубка інженера Сигоня, прокинулася дуже рано. Накинула смугасту сукню через голову з розкошланими, рідкими сивими патлами й кіскою до плечей, і так, як була,— в брудному халаті з подертим рукавом, у зимових кашцях на босу ногу,— вийшла з кімнати.

Її збудило зі сну квоктання.

— Знов ота стара дурепа квокче,— бурмотіла вона собі під ніс,— щойно виплodiла сусідських курчат — і ось тобі маєш! Аби я підсишала їй яечок з двадцятро... Знову квокче...

Вона стала біля штахет і поглянула, що то воно коїться.

На подвір'ї справді длубала землю велика червона квочка з чубом і бакенбардами. Вона квапливо роззиралася навсібіч, кидала вічком праворуч і ліворуч, ніби скликала курчат, щоби почастувати їх знайденим зернятком.

Даринка усміхнулася. Помітила, спритно рахуючи подумки, що курчат більше, ніж мало бути, й що поміж

ними є й рябенькі... Восьмеро рябеньких курчат... Таких вона не мала. То сусідські. Сусідка має рябих... А Даринчині — білі, червонясті й чорні... Вона придивилася уважніше.

«А й справді, сусідчині,— подумала панна Даринка.— Сьогодні з самого ранку до мене всімхнулося щастя».

Вона завбачливо пригнулася, підкачала поділ сукні й поволеньки, обережно махаючи ним, загнала курчат до дровітні. Причинила двері і, потішена, вийшла з двору.

Серце їй сповнилося якоїсь ніжності до цієї квочки.

«Яка це чудова квочка,— думала вона,— я не продала б її навіть за два дукати. Привела мені вісьмох курчат — задарма. Яка вона завзята, і коли сидить, і коли не сидить... Коли сидить — то ніби заклята. Не звабиш її навіть наймаснішим хрущем. Коли квокче — то квокче. Вона й тридцять яєць прикриє — така велика. А яка сумлінна! Не б'ється дзьобом, не стрибає в обличчя. Дається в руки, але свої яєчка навіть од теляти захистила б. Не треба їй дзьоба відстригати — вона й не торкнеться яєчок, не повипиває, не те, що інші квочки. Не треба її обпоювати, аби сиділа. Не треба у воду мочати, аби перестала квоктати...»

Усі добрі властивості цього скарбу пригадала панночка Даринка.

Поклала собі, що вже нікому цю квочку не позичить. Ніхто за це їй нічого не дасть, ніхто спасибі не скаже — хіба що тільки сама вона щось візьме. Ось і в сусідки квочка була аж два місяці, а хіба ж та подумала чимось віддячити? Де ж пак! Коли б не оці восьмеро курчат, то було б на дурницю...

У столярні прогуло шість гудків. Убога бічна вуличка, де мешкав інженер Сигонь, була ще безлюдна й тиха. Великий сад навпроти, по той бік дороги, почав оживлятися голосами птахів. Сонце ще не підбилося

над стріхою стодоли, з-за якої воно сходило цього тижня, і тому вуличка лежала в тіні. Проте верхівіття слив і грушок уже купалося в світлі, і на сонячний годинник на високому мурі садового будинку вже падала тінь від залізної стрілки. У сусідів завіси були ще опущені. Там спали.

Економка підійшла до брами, що вела на вуличку. Прочинила хвіртку й поглянула, чи не видно кого. Потім наважилася визирнути. Перебігла очима усю вулицю й повернулася назад. Бо ще хто побачить її отаку. Їй було б соромно. Даринка зайшла ще у садок за будинком. Походила там трішки, але змерзла, та й старий Сигонь відчинив уже вікна в спальні — знак, що він прокинувся. Треба послати йому кухоль молока.

Хай йому грець, які меткі очі мають жінки. Лише якусь мить була Даринка на вулиці, а її таки побачила сусідка, що жила праворуч од них, — пані лісничиха, вельмишановна Едіта Жибренкова.

У червоному халаті, зашнурена білою хустинкою, вона саме хотіла розчинити вікно в канцелярії, коли раптом уздріла Даринку, котра визирала на вулицю, мов та сорока. Пані Едіта встигла помітити і зимові Даринчині капці, і подертий рукав, і кіску.

«Чого це вона никає отак спозарання? І не сором їй отак виходити», — майнула їй думка. І пані Едіта відчула: щось скоїлося. Та й не дивно — адже їй наснилася риба. А це означає халепу.

Пані Едіта натисла на гудзик дзвінка, щоб викликати служницю.

За хвилину ввійшла дрібненька сільська повновида дівчина. Вона була боса й тримала в руках глечик для молока.

Дівчина, весело розмахуючи глечиком, стала перед панією.

— Поглянь, чи в нас нічого не пропало. Гарненько подивись на подвір'ї, у саду, перед будинком... По молоко підеш згодом.

Дівчина крутнулася, залопотіла босими ногами й побігла. Глечик дзенькав у її руці.

Пані лісничиха передчувала, що скоїлося якесь лихо. Окрім того, що наснилася їй риба, їй налякало ще й те, що з самого ранку вона побачила стару бабу. А це навіть гірше, аніж зустріти попа. Ота економка, ота Даринка, люба привітна панійка, уже давно здавалася їй підозрілою... Адже відомо, що Даринка була не така економка, як інші. Платні вона не брала, не наймалася, а просто з родинних почуттів до двоюрідного брата, старого парубка Сигоня, стала йому економкою. Вона була з доброї родини. Вміла писати й читати, розмовляла і по-німецьки, і по-мадьярськи, носила великі капелюхи зі страусовим пір'ям, вузькі сукні та ридикюль на ланцюжку, їй казали «цілую ручки». Мала доступ до товариства. Аптекарі, Корітницькі, Лабужанська, адвокатша Стейнка... Усе це пристойне товариство... Але правди ніде діти — нещодавно від десяти колод, що лежали звечора на подвір'ї, ранком лишилося тільки п'ять. Огорожа мурована довкола, усе позамикане, лише од сусідів низенький штахет... Або ж отой котел для прання... Наче крізь землю запався. А минулої середи, тільки-но випустила на подвір'я куплену гуску, — гуска зникла... Позичила Даринці нову-новісіньку сапу. Даринка тримала ту сапу два тижні, а коли по сапу прийшли вже вчетверте, то хотіла повернути стару, криву, розхитану, іржаву, з руків'ям поламаним і трухлявим...

«Усе підозріле, — міркувала пані Едіта. — Але як їй скажеш? Адже вона інтелігентка. Як аптекарша, як Стейнка або як я».

Мала служниця повернулася.

— Восьмеро рябих курчат у нас зникло,— з плачем доповіла вона.

— Курчат? — перепитала ошелешена пані Едіта.

— Курчат,— потвердила служниця.— Геть увесь двір і весь сад я обнишпорила. Ніде немає. Ані в пивниці, ані на вулиці... Як тої гуски в середу.

— Йди попитай у сусідів! — закричала вкрай розгнівана пані лісничиха.

Дівчина голосно заплакала.

— Не скигли! — гримнула пані.— Гайда! Та хутко мені! Нічого не можеш доглянути, ледащо! Як не знайдеш курчат, вирахую з твоєї платні.

Пані Едіта вхопила прес-пап'є і грюкнула ним по письмовому столі. Чорнильниця підскочила і перекинулася. Чорнило розлилося по зеленому сукні. Перелякана дівчина вибігла з кімнати, а господиня, нарікаючи, почала ходити од вікна до груби, від груби до вікна.

— Свинство, свинство, свинство! Скандал, скандал, скандал! — люто вигукувала вона.— Адже це знуцання, знуцання, знуцання! І це все ота стара шуліка... Хай би вже три, але всі восьмеро, всі восьмеро! Ах ти ж паскудо, негіднице!

Находившися доволі поміж вікном та грубою, пані Едіта перейшла лягтися у спальню до чоловіка. Чоловік іще спав. З-під перини стирчав його гострий червоний ніс. Але двері хрягнули так гучно, що пан Жибренка миттю сів і, навіть не протерши очей, вирячив їх на пані лісничиху.

— Що це коїться? — скрикнув пап Жибренка сердито.— Будинок падає, чи землетрус стався?

— Усі наші курчата зникли! — вигукнула лісничиха і, ставши перед ліжком, чекала, що на це скаже чоловік.

— Наші? — запитав той.

— А то чії ж?

— Так вам і треба,— сказав пан Жибренка.— Нічого не можете доглянути.

Він опустил ноги на підлогу.

— Та невже ж нам вартувати кожне курча?

— То, може, я вартуватиму, га?

— Це ти в усьому винен, бо наймаєш помешкання аж на околиці містечка, де самі цигани та злодії... Ота відьма сусідська цупить, мов сорока...

Жибренка вже хотів був розгніватися, почувши, що то через нього, власне, зникли курчата. Він уже навіть пахилився, щоб узяти пантофлю, ляснути нею по ліжку й крикнути, аби було тихо, коли рантом зачув про якусь «відьму сусідську».

— Геть усе цупить,— вела далі дружина.

— Хто це?

— Сусідка.

— Даринка?

— Даринка, з якою ти годинами патякаєш через штахет у саду.

— Даринка? — запитав Жибренка ще раз, але вже не сердито.

— Даринка. Панночка Даринка. Можеш їй сказати «цілую ручки». Злодюжка!

— Пришни язика! Маєш докази?

— Не маю, але знаю.

— Тоді мовчи.

Він спокійно натягнув штани, підійшов до умивальника, намочив у воді руки, нахилився і заходився мити обличчя, пирскаючи водою на всі боки.

Пані Жибренкова відступила на три кроки й поглянула на міцну червону чоловікову шию. Вона подумала, що він каже правду. Треба мати докази. Не маючи доказів, нічого не можна казати... Та вона їх матиме будь-що. Вона запроторить ту злодюжку до в'язниці. Хай там провчать оте старе страховисько.

Пані Жибренкова пішла готувати сніданок.

Курчата не знайшлися. Дівчина повернулася й розповіла, що вона заходила й до панночки, але там на неї нагримали і не дозволили зазирнути ані до курника, ані до дровітні.

«Не дозволила зазирнути ані до курника, ані до дровітні,— подумала собі лісничиха.— Це перший доказ».

— А там щось пицало, нібито наше.

— Пицало? Другий доказ.

— Їхні курчата були надворі.

— Її були надворі, а мої пицали замкнені. Третій доказ. Божуся, що вони там.

Пізно ввечері, коли в сусідів уже спали, пані лісничиха зі служницею впрушили в розвідку. Дівчина перелізла через штахет. Пані лісничиха подала їй ліхтар. Довго шукала служниця на подвір'ї, поміж дровами, за хлівом, здіймала ліхтар угору — чи немає курчат на деревах. Зазирала крізь шпарини і до дровітні, покликала, постукала по дошках, але не знайшла нічого. Рябих не було — самі білі, червонясті та чорні. Вона повернулась і зашептала:

— Рябих немає.

— Це їх ніч приховала. Там вони. Напевно там. Голову дала б на відруб, але доказів немає... Ходімо спати.

Зрештою, курчата були, курчата будуть... Пані Жибренкова на третій день заспокоїлася. Вона була б забула про цю пригоду, коли б у неї не зникла цілком нова-новісінька щітка. Тільки поставила вона щітку біля огорожі — щітка подалась у мандри. Жибренкова знову пригадала все, що в неї зникло: п'ять колод, котел, гуска, курчата... Вона повинна викрити злодія. Повинна, хоч би той злодій під землю заховався... Але настав час прати білизну, і вона забула про свій намір.

Аж тут сам лісничий узявся до цієї справи.

До свого дня народження він купив у Міхала Конти, мілітіцького голови, вгодоване маленьке біле поросятко. Хотів, щоб його засмажили на вечерю, на яку він запросив двох своїх найщиріших друзів — ветеринара Туляка та радника Ожиковича з Обнецовець.

Друзі пообіцяли прийти.

— На поросятинку я й з Америки приїхав би,— сказав Туляк.

— Глядіть тільки — краще не обіцяти, як слова не держати,— відповів Жибренка, тіпачись наперед з вечері в добромu товаристві.

Але гадав він так, а вийшло інак.

Друзі прийшли. Вечеря була розкішна. Гуска, каплу́н, молоком годований, смажена форель... Пиво було наче нектар. Жибренка частував наїдками, наливав у келихи. Настрій був чудовий.

— Іж на здоров'ячко,— припрошував лісничий Туляка,— іж на здоров'ячко каплуна, але попереджаю: маємо ще й поросятинку.

Туляк, котрий уминав, аж за вухами ляцало, був у захваті.

— Порос-с-сятинка! — вигукнув він захоплено, і на його обличчі розквітла блаженна усмішка.— Дякую, друже, почекаю на поросятинку. Брате мій дорогий, за поросятинку я дам собі око вийняти.

Він здійняв над головою п'ястук і заспівав хрипким голосом на мелодію бравурного маршу:

— Поросятина! Поросятинка!..

Господиня почервоніла і збентежилася.

— Поросятка не буде,— тихо мовила вона,— вкрали його... Не буде поросятка... Скуштуйте, будь ласка, каплуна.

Жибренка підхопився так прудко, аж стілець, на якому він сидів, одлетів до дверей.

— Поросся, кажеш, поросся зникло? — запитав він, прикшівши очима до обличчя дружини.

— Воно випадком вибігло, і ми його ніде вже не знайшли, — відповіла дружина самовіддано.

— Це фатально, — озвався Ожикович.

— Я цього так не залишу, — сказав господар, схаменившись, що має гостей і тому не може влаштувати сцену та лаятися, як звичайно. Він знову притяг стільця і сів до столу. Наляв вина до Тулякового келиха й припросив гостей призволятися.

Туляк, підчепивши виделкою стегенце на мисці, знову заспівав на ту ж саму мелодію:

— Зникло поросся, зникло поросся.

Вечеря тривала. Подавали ще сир, овочі, чорну каву, коньяк, але господар був уже не в гуморі. Він став замислений, роздратований. Близько полуночі гості пішли.

— То ти гадаєш, що то Даринка? — запитав він у своєї дружини, проводивши гостей і повернувшись до їдальні.

— Руку дам собі відтяти, — сказала дружина.

— Гарзд.

— Що ти хочеш робити?

— Ще не знаю... Але ти певна, що то Даринка?

— Присягаюся життям.

— Гарзд.

Другого дня Жибренка звелів бубняреві оголосити, що на подвір'ї у Сигоня, інженера, знайшлося поросся. Хто згубив те поросся, хай прийде до Сигоня о будь-якій порі. Сигонь негайно віддасть поросся.

Жибренка звелів, щоб на вулиці, де мешкає пан інженер, бубняр бубнив трохи довше і трохи гучніше вигукував оголошення.

— Ось вам дві монети. Промочіть собі горло, — ска-

зав він бубняреві, даючи за оголошення вдвічі більше, ніж звичайно.

— За дорученням пана Сигоня,— додав він,— який уповноважив мене на це.

— Зроблю, як волієте,— відповів бубняр.

Жибренка гадав, що, відгукнувшись на оголошення, він просто прийде на подвір'я до пана інженера і забере своє поросля. Проте бубнування мало цілком несподіваний наслідок, і нан лісничий тільки випадково дістав своє поросля.

Жибренка саме ладнався лягти по обіді на канапу й здрімнути з півгодинки, коли це раптом його дружина розчахнула двері й гукнула, аби йшов подивитися, що діється у сусідів. Він вийшов роздратований, що порушили його спочинок, але одразу ж розвеселився. З їхнього подвір'я було цілком добре видно крізь штахет увесь Сигонів двір і ті вікна, що виходили в сад. Вікна були розчинені, і все було чутно.

— Ти, старий шкворню,— верещала Даринка, вже геть захрипла,— чого тицяєш писка до моїх справ... Чи ти дав мені хоч коли якого крейцара? Я тобі покажу, як бубнувати, песиголовцю. Хто тобі звелів? Ах ти, старе луб'я... Що тобі до мого поросляти... Я маю мовчати? Селюк нікчемний! Люцифер... Лютеранин... Антихрист... Я маю йти геть?.. Та це ти вилетиш звідси, як оце...

У вікно вилетіла люлька. Вона окреслила дугу й шубовснула в калюжу. Зашипіла. Мабуть, Даринка вихопила люльку в Сигоня з рота й швиргнула у вікно.

— Я вилечу? Ти вилетиш, як оце...

Вилетіла турецька шапочка з китицею. Вона опустилася на дровітню.

Чути було гуркіт, шурхіт і ляскотню, наче вибивали килим.

За хвилину вилетіла велика жовта шерстяна хустка.

Вона покружляла в повітрі й повисла на яблуневій гілці. Слідом за хусткою вилетів капелюх зі страусовим пір'ям і, наче який екзотичний птах, сів на гілля. За капелюхом вилетіла сама Даринка. Бліда, із спотвореним жахом обличчям, вона з'явилася у вікні й скочила додола, відчайдушно волаючи:

— Ой, я нещасна!.. Ой, я нещасна!..

За нею носипалися сукні, жакетки, скриньки, щітки, пальта, мережива, панчохи, пляшечки та слоїки і на-самкінець упала ціла валіза, одбивши шмат тиньку з виступу під вікном.

— Ой, я нещасна! — репетувала панночка.— Де та ковінька, якою я тебе уб'ю, надлюко, негіднику, одоробало пікчемне!

Накульгуючи, вона побралася до дровітні, мабуть, но оту ковіньку. Даринка прочинила двері — і з дровітні вихопилося надвір маленьке біле гладеньке поросятко. Воно весело закувікало, підстрибнуло, майнуло подвір'ям і крізь одчинену браму вискочило на вулицю.

— Це воно! — вигукнув Жибренка.

— Геть звідси, миршавко! — кричала панночка Даринка услід поросяті.

— Інші матимуть поросятину, а не ти, ненажеро... Адже ж це я тільки заради тебе, ледащо невдячне! І насварилася кулаком у вікно.

Потім було чути, як вона сопе, шукаючи ковіньку.

Янко Есенський

ЖЕНИХ

и другие произведения

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *В. І. Цілко*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *П. Д. Цуркан*
Коректор *Г. В. Грузинська*

Виготовлено на книжковій фабриці «Жовтень» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі, Київ, Артема, 23-а.

Здано на виробництво 29/VI 1972 р.
Підписано до друку 24/X 1972 р.
Папір друк. № 1. Формат 70×90¹/₃₂.
Фізичн. друк. арк. 7,375. Умовн. друк. арк. 8,629. Обліково-видавн. арк. 9,936. Зам. 623. Тираж 30 000.
Ціна 65 коп.

